

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Історичний факультет

А. П. Ткачук

ІСТОРІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

*навчально-методичний посібник
для студентів історичного факультету*

Терен

Луцьк-2014

1

УДК 94(4-11)"05/15"(075)

ББК 63.3(45)4я73

Т 48

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 11 від 24 квітня 2014 р.)*

Т 48 Ткачук А. **Історія Східної Європи в середні віки**: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету / А. П. Ткачук. – Луцьк : Терен, 2014 р. – 188 с.

Рецензенти:

Шабала Я. М. – доктор історичних наук, професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Жук О. М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету.

Навчально-методичний посібник з історії Східної Європи в середні віки призначений для ефективної організації самостійної роботи студентів історичного факультету. Подаються робоча програма нормативної навчальної дисципліни, теми лекцій та семінарських занять з розгорнутим списком літератури та рекомендаціями до самостійної роботи над темою, питання для підсумкового контролю, тематика курсових робіт, широкий список наукової літератури рекомендованої для самостійного опрацювання.

Для оптимізації самостійної роботи студентів та допомоги в підготовці до проміжного і підсумкового контролю подаються тестові завдання до відповідних тем змістових модулів.

Для студентів та викладачів історичного факультету.

УДК 94(4-11)"05/15"(075)

© Ткачук А. П. , 2014 р.
© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2014 р.
Зміст

Опис навчальної дисципліни	5
Програма навчальної дисципліни	8
Структура навчальної дисципліни	23
Методи та засоби діагностики успішності навчання	29
Критерії та шкала оцінювання роботи студентів	32
Тематичний план змістових модулів	36
Семінарські заняття з курсу: план, рекомендована література, завдання для самостійної роботи	79
Питання для підсумкового контролю	94
Перелік рекомендованих збірників документів, хрестоматій, підручників та навчальних посібників	99
Тематика курсових робіт	107
Завдання для самостійної роботи та самоконтролю студентів:	
тестові завдання з курсу	115
перелік рекомендованої монографічної літератури та наукових статей для самостійного опрацювання	180

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		Денна форма навчання
Кількість кредитів 3	0203 Гуманітарні науки	Нормативна початкова дисципліна
Модулів: 2	Напрямок підготовки: 6.020302 «Історія»	Рік підготовки: 3
Змістових модулів: 2		Семестр: 5
ІНДЗ: є		Лекції: 36 год.
Загальна кількість годин: 108		Практичні (семінари): 18 год.
Тижневих годин (для денної форми навчання): Аудиторних: 3 самостійної роботи: 1,6 індивідуальної роботи: 1,5	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лабораторні : 0 год.
		Самостійна робота: 28 год.
		Індивідуальна робота: 26 год.
		Форма контролю: екзамен

2.

Навчальна дисципліна «Історія Східної Європи в середні віки» дає можливість студентам усвідомити місце та роль Східної Європи в розвитку історичного процесу епохи середньовіччя та раннього нового часу.

Предметом навчальної дисципліни є закономірності та особливості соціально-економічного, політичного і соціокультурного розвитку східноєвропейського регіону в першу чергу в розрізі формування, становлення і розвитку Московської держави та Російської імперії.

Метою навчальної дисципліни є формування у студентів ґрунтовного комплексу знань про розвиток історичного процесу у Східній Європі в середні віки та ранній новий час на основі різнобічного аналізу його політичних, економічних, соціальних та етнокультурних складових.

Основні завдання вивчення дисципліни полягають у тому, щоби:

- з'ясувати міру і ступінь співвідношення російської історії з історичною спадщиною Київської Русі;
- визначити головні чинники формування російської державності;
- виявити загальні та особливі риси розвитку російської державності на фоні загальноєвропейського процесу;
- проаналізувати економічні, політичні, соціальні, культурно-етнічні аспекти держано-політичної організації російського суспільства в процесі її розвитку до кінця XVIII ст.;
- простежити основні напрями еволюції і трансформації суспільно-політичного устрою та державно-політичної структури Московської централізованої держави (Росії);
- розглянути механізми ідеологічного та політико-правового обґрунтування моделі державно-політичного устрою на певних етапах його історичного розвитку.

- встановити місце середньовічної історії Північно-Східної Русі в загальносвітовому цивілізаційному процесі;
- засвоїти основні терміни та сформувати систему понятійного апарату;
- залучити матеріали допоміжних історичних дисциплін щодо даного курсу (середньовічні нумізматики, геральдика, історична географія і ін.);
- прослідкувати зв'язок історичного процесу з природно-кліматичними особливостями різних регіонів Північно-Східної Русі, Московської держави, Росії в середні віки та ранній новий час;
- розглянути проблему екологічного, демографічного та психологічного чинників у розвитку середньовічного російського суспільства;
- виробити в студентів здатність багатовимірного бачення історичного процесу;
- формувати власну позицію по відношенню до дискусійних проблем історії Східної Європи і Росії.

Вимоги до знань та умінь студентів:

За результатами вивчення дисципліни студент повинен **знати:**

- загальну історіографію даного курсу;
- основну хронологію історії даного регіону;
- основні етапи процесу державної централізації у Північно-Східній Європі;
- головні напрями та етапи розвитку Московської держави (Росії) до кінця XVIII ст.;
- загальні та особливі риси російської державності;
- визначальні чинники еволюції державно-політичної організації суспільства;

- принципи і механізми ідеологічного та політико-правового забезпечення процесу трансформації суспільно-політичного устрою та державно-політичної структури Московської централізованої держави (Росії);
- загальні тенденції та особливості економічного розвитку;
- основні спрямування, специфіку, етапи та механізми трансформації соціальної структури російського суспільства;
- понятійно-термінологічний апарат даної проблеми.

Після вивчення курсу студент повинен **вміти:**

- застосовувати на практиці методику історичного дослідження;
- опрацьовувати історичні джерела, монографічну літературу та наукові статті;
- аналізувати та узагальнювати конкретно-історичний матеріал, давати аргументовану оцінку історичним фактам, подіям, явищам, постатям;
- використовувати конкретно-історичний та аналітичний матеріал для історичних реконструкцій;
- користуватися історичною термінологією;
- працювати з історичною картою;
- застосовувати набуті знання, вміння та навички у практичній науковій та педагогічній роботі.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Державотворчі процеси у Східній Європі та становлення Московської централізованої держави

Тема 1. Вступ до курсу «Історія Східної Європи середні віки»

Предмет, мета і завдання курсу. Джерела, наукова література та навчальні посібники. Основні методологічні підходи до вивчення середньовічної історії Східної Європи загалом та російської історії, зокрема.

Структура курсу. Періодизація середньовічної російської історії. Характеристика основних проблем вивчення російської історії. Дискусія щодо приналежності «історичної спадщини» Київської Русі.

Тема 2. Етногенез східних слов'ян. Становлення та розвиток східнослов'янської державності (до 80-х років IX ст.)

Давні слов'яни у I-VII ст. н.е. Прабатьківщина та основні етапи етногенезу слов'ян: автохтонна та міграційна теорії. Перші писемні згадки про слов'ян. Зарубинецька та черняхівська археологічні культури.

Господарство давніх слов'ян. Суспільний устрій. Язичницькі вірування, звичаї, знання східних слов'ян. Слов'яни і Велике переселення народів. Міграційні процеси II-VII ст. і початок формування окремих слов'янських етносів.

Східні слов'яни напередодні утворення Київської Русі. Східнослов'янські племінні об'єднання: розселення та еволюція суспільного устрою. «Повість минулих літ» літописця Нестора. Утворення племінних князівств. Дулібський племінний союз. Протодержавне об'єднання слов'янських і неслов'янських племен Навколо Новгороду. Полянський союз – «Руська земля». Аскольд і Дір. Захоплення Києва Олегом у 882 р. Початок історії Київської Русі.

Тема 3. Київська Русь: особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку

Східна Європа у 60 – на початку 80-х років IX ст. Династичний переворот 882 р. Внутрішня і зовнішня політика Олега.

Утворення династії Рюриковичів. Князь Ігор, його внутрішня та зовнішньополітична діяльність. Князювання княгині Ольги. Адміністративна і податкова реформи. Дипломатична діяльність. Походи Святослава та їх історична оцінка.

Прихід до влади князя Володимира Великого. Внутрішні реформи. Зовнішньополітична діяльність. Утвердження християнства в Київській Русі.

Князювання Ярослава Мудрого та його державотворча діяльність. «Руська правда». Протистояння з печенігами. Тріумвірат Ярославичів. Святополк. Повстання 1113 р. Об'єднавча діяльність Володимира Мономаха. Боротьба з половцями. Міжнародне становище Київської держави в XI – на початку XII ст.

Культура Київської Русі. Освіта. Народний епос. «Повість минулих літ». «Руська правда», «Слово про закон і благодать», «Повчання дітям», «Слово о полку Ігоревім». Живопис. Архітектура.

Тема 4. Політичний та соціально-економічний устрій Східної Європи у XII – першій половині XIII ст. Витоки російської державності

Утвердження феодальної роздрібненості у Східній Європі, її закономірний характер. Економічний і політичний ґрунт феодальної роздрібненості.

Трансформація державно-політичної структури: централізована держава, федерація, конфедерація. Соціальна диференціація та зміни соціальної структури давньоруського суспільства. Князівська влада і боярство. Ослаблення політичної влади Києва. Князівські міжусобиці. Боротьба із зовнішніми ворогами. Посилення ролі удільних князівств. «Політична карта» Східної Європи XII – першої половини XIII ст.

Володимиро-Суздальське князівство. Слов'янська колонізація Північно-Східної Русі: причини та характер. Умови господарського розвитку регіону. Геополітична ситуація в X-XI ст. Початок процесу «окняження» Ростово-Суздальської землі.

Ростово-Суздальська земля часів Юрія Долгорукого та Андрія Боголюбського. Розвиток процесу централізації Володимиро-Суздальської Русі за правління Всеволода Юрійовича Велике Гніздо. Великокнязівська влада і боярство. Еволюція ролі і характеру князівської влади. Князь і віче. Трансформація системи престолонаслідування. Великокнязівська влада і політичні претензії земських князівсько-боярських корпорацій. Соціальна диференціація панівного класу. Зародження процесу централізації.

Новгородська феодальна (боярська) республіка. Специфіка політичного і економічного життя. Суспільно-політичний устрій та державна організація. Новгород – «союзна держава». Віче і князь. Вічові «партії». Сторони і кінці. Еволюція соціальної структури. Основні риси новгородського народовладдя у XII-XIII ст.

Тема 5. Геополітична ситуація у Східній Європі у XII-XIII ст. Монгольський вплив на Північно-Східну Русь в середні віки: економічний, політичний та соціокультурний аспекти

Східна Прибалтика і Північно-Західна Русь у X-XII ст. Орден мечоносців та Тевтонський орден. Експансія німецьких і датських завойовників. Роль римської папської курії. Підкорення лівів, естів, прусів.

Наступ датських і шведських військ та німецьких рицарів-хрестоносців на руські землі. Невська битва зі шведами та битва на Чудському озері з німецькими рицарями.

Об'єднання литовських племен. Утворення Литовської держави та її стосунки з руськими землями.

Монгольські завоювання першої половини XIII ст. та проникнення монголів у Східну Європу. Битва на річці Калка.

Походи хана Батия. Розгром Волзької Булгарії та половців-кumanів. Нашестя на руські землі. Героїчний опір русичів у битвах в Рязані, на р. Сіті, в Києві, Галичі та ін. Похід орди Батия в країни Центральної Європи. Завоювання Угорського королівства. Битва під Лігніцем. Облога середземноморських міст. Відхід монголів до Східної Європи і утворення Золотої Орди. Політика золотоординських правителів щодо руських земель. Система ординського панування. Відносини Золотої Орди і Каракорума. Ординські «раті» і повстання на Русі. Олександр Невський і Данило Галицький: політичні концепції та дипломатичні стосунки із Золотою Ордою. Монгольський чинник в еволюції державно-політичної організації Північно-Східної Русі.

Тема 6. Новгородська боярська (феодална) республіка

Новгородська і Псковська землі. Землеробство, ремесло і промисли. Зовнішня торгівля Новгорода і Пскова. Соціальні відносини.

Новгородська державність у XII-XV ст. Особливості суспільно-політичного устрою. Територіально-адміністративна структура Новгородської феодальної республіки. Основні риси давньоновгородського народовладдя. Станові протиріччя.

Господарський розвиток Новгородської республіки. Торгово-економічні зв'язки з країнами Західної Європи.

Культура. Новгородські берестяні грамоти як історичне джерело.

Тема 7. Білоруські землі та Велике князівство Литовське у XII-XV ст.

Мінсько-полоцька земля у XII-XIII ст.: політична та економічна відособленість від Києва. Особливості політичного та економічного розвитку регіону у XIII-XV ст.

Утворення литовської держави. Зміцнення територіальної єдності Великого князівства Литовського за правління князя Гедиміна. Приєднання руських земель. «Литовсько-руська держава» 40-80-х років XIV ст. Громадянська війна 1432-1453 рр. Стосунки з Польщею.

Територіальний поділ і кордони у XVI ст. Утворення Речі Посполитої.

Тема 8. Характер та особливості процесу державної централізації в Північно-Східній Русі у XIV – на початку XVI ст.

Відновлення господарства Північно-Східної Європи після монголо-татарського нашествия. Основні риси економічного та соціально-політичного устрою Північно-Східної Європи у XIV – на початку XVI ст. Відновлення і розвиток продуктивних сил. Розвиток феодального землеволодіння. Зміни в соціальній структурі руського суспільства.

Передумови та особливості процесу державної централізації. Періодизація та характер об'єднавчого процесу. Умови утворення Московської централізованої держави. Великокнязівська влада, боярство, Церква, дворянство, міста та їх роль об'єднавчому процесі.

Структура політичної влади і державного управління. Наслідки монгольського впливу на політичний розвиток та соціальну організацію великоруського суспільства та втягнення його до азійського соціокультурного середовища.

Об'єднання північно-східних руських земель навколо Москви. Москва і Твер, Іван Калита і його політика щодо Золотої Орди.

Новий етап боротьби за політичну перевагу у північно-східних руських землях. Дмитро Донський і висунення Москви як організатора боротьби проти ординського панування. Куликовська битва та її значення. Нашестя Тохтамиша та Адигея. Московсько-литовські відносини.

Великий. Новгород у XIV-XV ст. Соціальне та політичне життя вічевої республіки. Новгородське народовладдя. Посилення олігархічної тенденції. Станові протиріччя. Зміни в князівській владі. Реформа посадництва. Взаємини з Московським князівством. Утворення Псковської феодальної республіки.

Феодальна війна другої чверті XV ст. та її роль в прискоренні процесів державної централізації у Північно-Східній Європі.

Тема 9. Завершальний етап об'єднавчого процесу у Північно-Східній Русі. Утворення Московської централізованої держави

Приєднання до Москви Новгорода, Пскова, Твері, Рязані. Ліквідація монголо-татарської залежності. Повернення Смоленська. Захоплення Москвою Чернігово-Сіверщини.

Політичний та соціальний устрій Північно-Східної Європи у другій половині XV – на початку XVI ст. Зміни в соціальній структурі руського суспільства. Посилення влади московських правителів: заміна системи відносин васалітету на відносини підданства.

Іван III та Василь III. Структура політичної влади і державного управління. Перша кодифікація законів, Судебник 1497 р. Характер Московської централізованої держави.

Духовне життя північно-східних руських земель в умовах монголо-татарського панування. Роль і місце церкви в об'єднавчому процесі. Церква і великокнязівська влада. «Йосипляни» і «нестяжателі». Єретичні рухи.

Розвиток культури в Північно-Східній Русі у XIV-XV ст. Літописи. Сказання. «Ходіння за три моря» Афанасія Никітіна. Архітектура. Живопис. Феофан Грек. Андрій Рубльов.

Тема 10. Московська держава в період реформ і контрреформ XVI ст. Становлення російського самодержавства

Основні тенденції політичного і соціально-економічного розвитку країни. Політична боротьба і криза влади в 20-40-х роках XVI ст. Феодальне землеволодіння. Урядові заходи по закріпаченню селян.

Московська держава в середині XVI ст. Вінчання Івана IV на царство. Земські собори. «Вибрана рада» та її діяльність. Реформи середини XVI ст.: центрального і місцевого управління, військова, фінансова, судова, церковна. Судебник 1550 р.

Опричнина і утвердження самодержавного правління. Причини запровадження опричнини. Політична, соціальна та економічна суть опричнини.

Опричний терор. Післяопрична політична криза. Роль опричнини в утвердженні самодержавства в Московії. Оцінка опричнини в історичній літературі.

Зовнішня політика Московської держави в другій половині XVI ст. «Казанські реформи». Завоювання Казанського та Астраханського ханств. Підкорення Ногайської Орди. Лівонська війна: мета, хід воєнних дій, результати та наслідки.

Московська держава наприкінці XVI ст. Господарська розруха і запустіння північно-західних земель і центру країни в 70-80-х рр. Урядова політика щодо селян і холопів. Загострення соціальних протиріч. Смерть синів Івана IV Івана та Дмитра. Федір Іванович. Загострення політичної боротьби. Династична криза. Правління Бориса Годунова.

Тема 11. Московська держава на рубежі XVI-XVII ст.: криза суспільства і держави

Суспільно-політична, соціально-економічна та династична криза в Московській державі. Загострення придворних конфліктів. Роль церкви у боротьбі придворних угруповань за московський трон. Поява самозванства царського спрямування.

Сучасники про причини Смутного часу кінця XVI ст. Російська історіографія XIX – початку XX ст. про причини внутрішнього конфлікту в Московському царстві. Висвітлення причин глибокої системної кризи суспільства і держави на межі XVI-VII ст. в радянській історіографії. Сучасні підходи до оцінки характеру та наслідків Смути кінця XVI – початку XVII ст. в Московській державі.

Тема 12. «Смута» як перша громадянська війна в російській історії

Голод 1601-1603 рр. Повстання на південному заході країни. Лжедмитро I та його правління.

Воцаріння Василя Шуйського. Повстання І. Болотникова. Лжедмитро II: переродження повстанського руху. Земський рух в Замосков'ї і Помор'ї. М. Скопін-Шуйський. Перехід Речі Посполитої до відкритої інтервенції. Шведська військова допомога. «Семибоярщина» та окупація Москви.

Перше земське ополчення. П. Ляпунов. Друге земське ополчення. К. Мінін та Д. Пожарський. Звільнення Москви. Земський собор 1613 р. Вибрання на царство Михайла Романова. Столбовський мир. Деулінське перемир'я.

Наслідки Смути і міжнародне становище Московського царства напередодні Тридцятилітньої війни.

Тема 13. Культура Північно-східної Русі (Московської держави) другої половини XIII-XVI ст.

Освіта. Накопичення знань. Нагромадження практичних спостережень та прикладної інформації. Описи явищ природи. Розширення кола географічних знань. Поява та розвиток книгодрукування.

Фольклор. Література. Антиординська тематика історичних повістей та сказань. Розвиток літописання: складання літописних зводів. Хронографи XV-XVI ст. Перекладні літературні твори і проникнення реформаційних та гуманістичних ідей. Розквіт публіцистики в XVI ст.

Живопис. Розвиток фрескового та іконописного живопису. Новгородська і московська живописні школи. Роботи Феофана Грека, Андрія Рубльова, Діонісія.

Архітектура. Розвиток храмового будівництва. Фортифікаційне будівництво. Спорудження московського Кремля.

Прикладне мистецтво та побут. Прикрашення житл, розпис глиняного посуду. Виготовлення окладів рукописних книг та мініатюр до їх текстів. Розвиток чеканного, ливарного, ювелірного ремесла та вишивання шовком. Особливості побуту та повсякденного життя сучасників.

Змістовий модуль 2. Імперський період російської історії

Тема 14. Еволюція російської державності в XVII ст.

Держава після Смути. Перші Романови. Діяльність Філарета Романова. Земський собор 1619 р. і обрання на московський трон Михайла Романова. Олексій Михайлович та основні віхи його правління. Придворна боротьба наприкінці XVI ст.

Боярська дума і земські собори. Еволюція структури Боярської думи та зміна її статусу в загальнодержавній структурі влади. Земські собори в процесі переходу від станово-представницької монархії до монархії абсолютної.

Приказна система. Розгортання процесу бюрократичної централізації владної структури Московії. Функції приказів та перерозподіл їх повноважень та компетенції. Структура приказної системи наприкінці XVII ст.

Місцеве управління. Ствердження воєводської форми правління. Укрупнення повітів та формування розрядів. Структура розрядів та розрядів-округів.

Закони. Активізація законодавчої діяльності після Смути. Законодавча діяльність Боярської думи, Земських соборів та царя. Складання нового зводу законів Московського царства. «Соборне уложення» 1649 р.: ствердження станової структури суспільства. Посилення самодержавної влади, початок переходу до абсолютизму.

Держава і Церква. Справа патріарха Никона. Церковний розкол: його соціальна, політична та ідеологічна суть.

Тема 15. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Московської держави у XVII ст. Соціальні протиріччя та потрясіння

Еволюція форм феодалного землеволодіння і господарства. Характер розвитку сільської общини. Розвиток суспільного поділу праці і товарного виробництва. Перші мануфактури та їх характер.

Міста та міське господарство у XVII ст. Розвиток внутрішньої та зовнішньої торгівлі, зростання купецтва. Торговий та Новоторговий Статути. Початок формування всеросійського ринку. Соціальна структура феодалного суспільства.

Соціальні протиріччя і потрясіння. Міські повстання середини XVII ст.: Соляний бунт, Мідний бунт. Повстання під проводом Степана Разіна. Повстання в Москві 1682 і 1698 рр.

Тема 16. Міжнародне становище Московської держави в середині та другій половині XVII ст.

Зовнішня політика: війни, розширення кордонів. Московсько-польська (Смоленська) війна. Зміцнення південних кордонів. «Азовське сидіння». Приєднання України та загострення протиріч у Східній Європі. Війна з Річчю Посполитою. Андрусівське перемир'я і «Вічний» мир. Московсько-турецьке протистояння. Кримські та Азовські походи. Приєднання Сибіру. Особливості відносин з країнами Далекого Сходу, Центральної та Передньої Азії. Нерчинський трактат. Міжнародне становище та дипломатія Росії наприкінці XVII ст.

Тема 17. Внутрішня політика російського самодержавства наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.

Початок державної діяльності Петра I. Економічне, внутрішньополітичне і міжнародне становище Росії наприкінці XVII ст. Передумови та спроби перетворень, Внутрішня: та зовнішня політика російського уряду в 70-80-х рр. XVII ст. Відміна місництва. Боротьба придворних угруповань за владу. Стрілецький, заколот 1682 р. «Хованщина». Правління Софії.

Реформи першої чверті XVIII ст.: причини, характер, методи та засоби реалізації, наслідки та міра сприйняття суспільством.

Двірцеві перевороти. Боротьба придворних партій за владу. Катерина I. Верховна Таємна рада. Петро II. Анна Іванівна: «Кондиції» 1730 р. та біронівщина. Царювання Єлизавети Петрівни. Петро III та Катерина Олексіївна.

Державні перетворення і фінансова політика. Органи державного управління. Фінансова криза 20-30-х років XVIII ст. Обласна контрреформа. Еволюція фінансової політики.

Соціально-економічний розвиток Росії і соціальні конфлікти другої половини XVIII ст. Землероб та його праця. Поміщик і селянин. Селянські промисли у XVIII ст. Розвиток внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції. Розвиток промисловості, формування капіталістичного укладу. Соціальні конфлікти та національні рухи.

Тема 18. Економічні та соціальні перетворення в Росії за часів Петра I

Політика і економіка. Реформи першої чверті XVIII ст. Розвиток продуктивних сил країни. Сільське господарство. Дрібне виробництво і ремесло. Роль держави у розвитку крупного виробництва. Російська мануфактура першої чверті XVIII ст. та її характер. Заснування уральських заводів.

Розширення внутрішнього ринку, розвиток зовнішньої торгівлі, митна політика. Тариф 1724 року. Фінанси. Консолідація панівного класу російського суспільства. Указ про єдиноспадкування. Політика щодо купецтва. Посилення і поширення феодально-кріпосницького системи.

Реформи державної системи. Губернська реформа: губернії, провінції, повіти. Сенат і колегії. Реформи місцевого управління. Міська реформа і магістрати. Податкова реформа. Подушний, податок. Церковна реформа. Створення регулярної армії та флоту.

Формування чиновницько-бюрократичного апарату абсолютистської держави. Табель про ранги. Боротьба з консервативною опозицією. «Справа царевича Олексія». Перетворення Росії в абсолютну монархію. Ідеологія російського абсолютизму. Ф. Прокопович.

Тема 19. Росія в системі міжнародних відносин наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.

Кримські походи. Бахчисарайський мир. Азовські походи. Стрілецький, заколот 1698 р. Перші реформи. «Велике посольство». Створення Північного союзу. Перший період Північної війни. Полтавська битва.

Війна і дипломатія після Полтави. Наслідки Полтавської битви та приєднання до Росії Прибалтики і Карелії. Вступ у війну Туреччини. Прутський похід. Політика Росії щодо народів Балканського півострова, Валахії, Молдавії. Перенесення центру військових дій на Балтійське море. Гангутська та Гренгамська битви. Аландський конгрес. Ніштадський мир. Проголошення Росії імперією. Наслідки Північної війни. Народи Прибалтики в складі Російської імперії. Відносини Росії з країнами Кавказу і Середньої Азії. Каспійський, похід. Політика Росії щодо Грузії і Вірменії. Ствердження Росії на міжнародній арені.

Російська дипломатія другої чверті XVIII ст. Війна за «польську спадщину». Східне питання і російсько-турецька війна 1735-1739 рр. Росія і війна за «австрійську спадщину» 1743-1748 рр. Участь Росії у Семилітній війні 1757-1763 рр.

Тема 20. Російська модель політики «просвітницького абсолютизму» та її реалізація в 60-70-х роках XVIII ст.

Імператриця Катерина Олексіївна і російський трон. Двірцевий переворот 1762 р. і воцаріння Катерини II. Російське дворянство і проблеми соціально-економічного розвитку країни: стан та тенденції розвитку сільського господарства, розклад феодально-кріпосницьких відносин і формування капіталістичного укладу, розвиток промисловості, кріпосницьке законодавство та соціальна політика.

«Просвітницький абсолютизм». Політичні ілюзії та реальна політика Катерини II. Характер політики «просвітницького абсолютизму» в Росії та її соціальна суть.

Секуляризація церковних земель. «Уложенна» комісія 1767 р. та її діяльність. Конкурс вільного економічного товариства. Полеміка сатиричних журналів.

Селянська війна 1773-1775 рр. Передумови, характер та соціальний склад учасників війни. Початок повстання під проводом О. Пугачова і облога Оренбурга. Маніфести Пугачова. Другий етап повстання. Третій етап повстання. Ідеологія повстанців. Причини краху заміслів О. Пугачова. Вплив результатів Селянської війни на державну політику та розвиток суспільно-політичної думки в Росії.

Тема 21. Реформи органів державного управління та соціальна політика російського уряду другої половини XVIII ст.

Державні перетворення і соціальна політика. Губернська реформа. Територіально-адміністративна реорганізація Російської імперії. Реформа центральних установ. Подальша абсолютизація влади монарха. Жалувана грамота дворянству і Жалувана грамота містам 1785 р.

Станова політика уряду Катерини II. Кодекс прав і привілеїв дворянства. Кодифікація дворянського самоуправління. Управління «окраїнами» Російської імперії. Контрреформи Павла I наприкінці XVIII ст. Соціальна політика російської влади на приєднаних, внаслідок поділів Речі Посполитої, територіях.

Тема 22. Зовнішня політика Росії в другій половині XVIII ст.

Міжнародне становище Російської імперії на середину XVIII ст. Проект «Північної системи» графа Паніна і дисидентське питання в Польщі. Роль і місце Росії у підготовці до поділів Речі Посполитої.

Російсько-турецька війна 1768-1774 рр. Кючук-Кайнарджійський мир. Утвердження Росії в Північному Причорномор'ї. Перший поділ Польщі. Приєднання Криму і Прикубання до Росії. Російсько-турецька війна 1787-1791 рр. Яський мир. Війна зі Швецією. Російське військове мистецтво другої половини XVIII ст.

Росія і французька революція 1789 р. Участь Росії у другому і третьому поділах Польщі. Політика Росії на новоприєднаних землях.

Тема 23. Особливості інкорпорації новоприєднаних до Російської імперії територій наприкінці XVIII ст.

Ліквідація та розподіл Речі Посполитої у другій половині XVIII ст. Особливості моделей державно-політичного устрою Росії новоприєднаних територій. Пошук шляхів та форм інтеграції нових земель та суспільств до складу абсолютистської централістської Російської імперії.

Законодавче обґрунтування факту російської експансії в українські, білоруські землі та на територію Східної Прибалтики. Запровадження губерніального устрою на новоприєднаних землях та формування їхнього нового територіально-адміністративного статусу.

Визначення політичного і соціального статусу місцевої шляхти, чиновницько-бюрократичної еліти та інших груп і станів населення.

Тема 24. Культура народів Росії та суспільно-політична думка XVII-XVIII ст.

Культура Росії в XVII ст. Посилення світських та демократичних елементів у культурі XVII ст. Розширення зв'язків із західноєвропейською культурою. Роль Церкви в розвитку культури. Матеріальна культура. Освіта. Наукові знання. Географічні відкриття. Фольклор. Література. Архітектура. Образотворче мистецтво. Театр.

Культура першої чверті XVIII ст. Політичні ідеї, ініціативи, проекти. Зв'язок із західноєвропейською культурою.

Суспільно-політична думка. І. Посошков, Ф. Прокопович, А. Кантемир, В. Татищев. Історична думка в першій чверті XVIII ст. Виникнення світської школи та її значення для подальшого розвитку російської культури. Військові навчальні заклади. Впровадження громадянського шрифту та арабських цифр. Перша російська друкована газета. Реформа календаря. Заснування Академії наук. Наукові експедиції. Розвиток техніки. Будівництво, архітектура, живопис, гравюра. Зміни в побуті.

Культура Росії другої половини XVIII ст. Розвиток природничих і технічних наук. І. Ползунов, Н. Фролов, І. Кулібін. Вільне економічне товариство та його діяльність. Історична наука. М. Татищев, Г. Міллер, М. Ломоносов, М. Щербатов. Розвиток російської літератури. А. Кантемир, В. Тредіаковський, М. Ломоносов, Д. Фонвізін, Г. Державін, М. Новіков, О. Радищев. Театральне мистецтво. Живопис. Скульптура. Архітектура.

Суспільно-політична думка другої половини XVIII ст. Ідеї європейської філософії Просвітництва і раціоналізму та російська дійсність. Поміркований та демократичний напрям розвитку суспільної думки. Офіційна ідеологія «просвітницького абсолютизму» та ідея про особливу історичну місію російського народу. Аристократично-консервативний напрям суспільної думки. М. Щербатов. Масонство. М. Новіков та його полеміка з Катериною II. Селянське питання в суспільно-політичній думці. Початок формування революційної ідеології. А. Радищев.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		лекції	семінари	інд. роб.	самост. роб.
1	2	3	4	5	6
Змістовий модуль 1. Державотворчі процеси у Східній Європі та становлення Московської централізованої держави					
Тема 1. Вступ до курсу «Історія Східної Європи середні віки».	4	2			2
Тема 2. Етногенез східних слов'ян. Становлення та розвиток східнослов'янської державності (до 30 -х років XII ст.)	4	2		2	
Тема 3. Київська Русь: особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку.	2		2		
Тема 4. Політичний та соціальний устрій Східної Європи у XII – першій половині XIII ст. Витоки російської державності.	4	2			2
Тема 5. Геополітична ситуація у Східній Європі у XII-XIII ст. Монгольський вплив на Північно-Східну Русь в середні віки: економічний, політичний та соціокультурний аспекти.	4	2			2
Тема 6. Новгородська феодальна (боярська) республіка.	4		2	2	
Тема 7. Білоруські землі та Велике князівство Литовське у XII-XV ст.	6		2	2	2
Тема 8. Характер та особливості процесу державної централізації в Північно-Східній Русі у XIV – першій половині XV ст.	4	2			2
Тема 9. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови утворення Московської централізованої держави (XIV-XV ст.)	4		2	2	
Тема 10. Завершальний етап об'єднавчого процесу у Північно-Східній Русі. Утворення Московської централізованої держави.	4	2			2
Тема 11. Московська держава в період реформ і контрреформ XVI ст. Становлення російського самодержавства.	4	2			2
Тема 12. Московська держава на рубежі XVI-XVII століть: криза суспільства і держави.	4	2		2	
Тема 13. «Смута» як перша громадянська війна в російській	6	2		2	2

історії.					
Тема 14. Московська держава у період «Смути» (кінець XVI – початок XVII ст.). Аналіз документальних джерел.	4		2	2	
Тема 15. Культура Північно-Східної Русі (Московської держави) XIV-XVI ст.	4	2			2
Разом за змістовим модулем 1	62	20	10	14	18
Змістовий модуль 2. Імперський період російської історії					
Тема 16. Еволюція російської державності у XVII ст.	4	2			2
Тема 17. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Московської держави у XVII ст. Соціальні протиріччя та потрясіння.	6		4	2	
Тема 18. Міжнародне становище Московської держави в середині та другій половині XVII ст.	4	2			2
Тема 19. Внутрішня політика російського самодержавства наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.	4	2			2
Тема 20. Економічні та соціальні перетворення в Росії за часів Петра I.	4		2	2	
Тема 21. Росія в системі міжнародних відносин наприкінці XVII – першій чверті XVIII ст.	4	2		2	
Тема 22. Російська модель політики «просвітницького абсолютизму» та її реалізація в 60-70-х роках XVIII ст.	4	2			2
Тема 23. Зовнішня політика Росії в другій половині XVIII ст.	4		2	2	
Тема 24. Реформи органів державного управління та соціальна політика російського уряду другої половини XVIII ст.	4	2		2	
Тема 25. Особливості інкорпорації новоприєднаних до Російської імперії територій наприкінці XVIII ст.	4	2		2	
Тема 26. Культура народів Росії та суспільно-політична думка XVII-XVIII ст.	4	2			2
Разом за змістовим модулем 2	46	16	8	12	10
Усього годин	108	36	18	26	28

5. Теми практичних занять

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	<p>Тема 1. Київська Русь: особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку</p> <p>1. Утворення та політичний розвиток Давньоруської держави. Походження назви «Русь», «норманська теорія».</p> <p>2. Політичний устрій Київської Русі. Суспільні відносини (X-XIII ст.).</p> <p>3. Соціально-економічний розвиток: феодалне господарство, село і місто.</p>	2
2.	<p>Тема 2. Новгородська феодална (боярська) республіка</p> <p>1. Утворення Новгородської феодалної (боярської) республіки.</p> <p>2. Особливості суспільно-політичного устрою.</p> <p>3. Господарський розвиток Новгородської республіки, її торгово-економічні зв'язки з країнами Західної Європи.</p> <p>4. Новгородські берестяні грамоти як історичне джерело.</p>	2
3.	<p>Тема 3. Білоруські землі та Велике князівство Литовське у XII-XV ст.</p> <p>1. Мінсько-Полоцька земля у XII-XIII ст.: її економічна та політична відособленість від Києва.</p> <p>2. Утворення та зміцнення Великого князівства Литовського.</p> <p>3. Велике князівство Литовське і руські землі.</p>	2
4.	<p>Тема 4. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови утворення Московської централізованої держави (XIV-XV ст.)</p> <p>1. Визначення основних центрів політичної боротьби за лідерство в об'єднавчому процесі. Москва і Твер.</p> <p>2. Новий етап боротьби за політичну перевагу у Північно-Східній Русі. Дмитро Донський та його політика.</p> <p>3. Феодална війна другої чверті XV ст.</p>	2
5.	<p>Тема 5. Московська держава у період «Смути» (кінець XVI - початок XVII ст.). Аналіз документальних джерел.</p> <p>1. Політична, династична та господарська криза в Московській державі наприкінці XVI ст.</p> <p>2. Кріпосницькі акти кінця XVI – початку XVII ст.</p> <p>3. Соціальних конфлікти та потрясіння початку XVII ст.</p> <p>4. Земський собор 1613 р. та його основні рішення. Столбовський мир і Деулінське перемир'я.</p>	2

6.	<p>Тема 6. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Московської держави у XVII ст. Соціальні протиріччя та потрясіння.</p> <p>Заняття 1:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зміцнення самодержавної влади, початок переходу до абсолютизму. 2. Держава і церква. Справа патріарха Никона. 3. Основні тенденції економічного розвитку. <p>Заняття 2:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Соборне Уложення 1649 р. Соціальна політика уряду після прийняття Соборного Уложення. 2. Міські повстання середини XVII ст. 3. Повстання під проводом Степана Разіна. 	4
7.	<p>Тема 7. Економічні та соціальні перетворення в Росії за часів Петра I</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток промисловості та сільського господарства. Економічна політика уряду. 2. Торгівлі і фінанси. 3. Соціальна політика уряду Петра I. 	2
8.	<p>Тема 8. Зовнішня політика Росії в другій половині XVIII ст.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зовнішньополітичні цілі Росії. Умови та методи їх здійснення. 2. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. 3. Участь Росії у поділах Польщі. 4. Росія у боротьбі проти буржуазної Франції. 	2

6. Самостійна робота

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	Опрацювати питання: «Особливості державотворчих процесів в Європі на початку середньовіччя»	2
2.	Познайомитися з дискусійним процесом щодо проблеми приналежності «історичної спадщини» Київської Русі	2
3.	Познайомитися з основними підходами до трактування витоків російської історії в російській історіографії та інших історіографічних школах	4
4.	Скласти 30 тестових завдань (трьох рівнів складності та визначених типів) до теми: «Особливості державотворчого процесу в Північно-Східній Русі у XII-XV ст.»	4
5.	Скласти 30 тестових завдань (трьох рівнів складності та визначених типів) до теми: «Формування, становлення та розвиток Російської імперії (друга половина XVII – XVIII ст.)»	4
6.	Підготувати розгорнуті хронологічні таблиці до курсу «Історія Східної Європи в середні віки та ранній новий час»	4
7	Підготувати електронний варіант історичних карт та карт-схем до курсу «Історія Східної Європи в середні віки та ранній новий час»	4
8	Реферувати одну з монографій, які рекомендовані до самостійного опрацювання	4
Разом		28

7. Індивідуальне науково-дослідне завдання

– Реферування монографії та аналіз історичного джерела. (5 балів).

Реферування монографії здійснюється у письмовій формі. Форма контролю – співбесіда.

– Складання студентами тестових завдань та хронологічних таблиць до визначених тем. (5 балів).

Тема 1. Політичний та соціальний устрій Східної Європи у XII – першій половині XIII ст. Витоки великоруської державності.

Тема 2. Геополітична ситуація у Східній Європі у XII-XIII ст. Татаро-монгольське нашествя та його наслідки.

Тема 3. Новгородська феодальна (боярська) республіка .

Тема 4. Білоруські землі та Велике князівство Литовське у XII-XV ст.

Тема 5. Характер та особливості процесу державної централізації в Північно-Східній Русі у XIV – першій половині XV ст.

Тема 6. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови утворення Московської централізованої держави (XIV-XV ст.).

Тема 7. Завершальний етап об'єднувчого процесу у Північно-Східній Русі. Утворення Московської централізованої держави.

Тема 8. Московська держава в період реформ і контрреформ XVI ст. Становлення російського самодержавства.

Тема 9. «Смута» як перша громадянська війна в російській історії.

Тема 10. Культура Північно-Східної Русі (Московської держави) XIV-XVI ст.

Тема 11. Еволюція великоруської державності у XVII ст.

Тема 12. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Московської держави у XVII ст. Соціальні протиріччя та потрясіння.

Тема 13. Міжнародне становище Московської держави в середині та другій половині XVII ст.

Тема 14. Внутрішня політика російського самодержавства наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.

Тема 15. Особливості економічних та соціальних перетворень в Росії за часів Петра I.

Тема 16. Росія в системі міжнародних відносин наприкінці XVI – першій чверті XVIII ст.

Тема 17. Російська модель політики «просвітницького абсолютизму» та її реалізація в 60-70-х роках XVIII ст.

Тема 18. Зовнішня політика Росії в другій половині XVIII ст.

Тема 19. Реформи органів державного управління та соціальна політика російського уряду другої половини XVIII ст.

Тема 20. Культура та суспільно-політична думка народів Росії другої половини XVIII ст.

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання: *екзамен*

9. Методи навчання

У ході вивчення для передачі великого масиву інформації (факти, дати, імена, висновки, оцінки) застосовується пояснювально-ілюстративний метод; при розгляді окремих питань використовується метод проблемного викладу, комунікативний та інтерактивний методи. При самостійному вивченні студентами джерел та літератури застосовується дослідницький метод. Наочні методи (ілюстрування, показ) дають можливість студентам краще засвоїти новий матеріал. При вивченні проблемних питань застосовуються дискусійні методи, робота з малою групою.

10. Методи та засоби діагностики успішності навчання

З метою діагностики успішності студентів використовуються:

- усне опитування на семінарських заняттях;
- тематичні письмові самостійні роботи;

- письмові контрольні роботи;
- виконання тестових завдань;
- виконання індивідуальних завдань;
- співбесіди на консультаціях
- екзамен як підсумковий засіб діагностики успішності.

11. Розподіл балів, які отримують студенти

Дисципліна складається з двох змістових модулів; її вивчення передбачає виконання ІНДЗ. Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за такими формами контролю:

- **поточна модульна оцінка** складається з балів, які отримує студент за певні види навчальної діяльності (усне опитування на семінарських заняттях, участь в обговоренні виступів студентів, участь у дискусіях, письмові роботи, розв'язання тестових завдань, співбесіди на консультаціях, підготовку та захист рефератів і т.п. Поточний контроль становить 40% суми балів, що виносяться на оцінювання даного модуля і загалом складає не більше 40 балів за заліковий кредит ($2 \times 20 = 40$) включаючи отримані бали за ІНДЗ;

- **контрольна модульна оцінка** визначається в балах за результатами комплексної контрольної роботи з даного модуля і становить не більше 60 балів в межах залікового кредиту ($2 \times 30 = 60$);

- **підсумкова модульна оцінка** визначається в балах як сума поточної та контрольної модульної оцінок з даного модуля;

- **індивідуальне науково-дослідне завдання (ІНДЗ)** виконується студентом у письмовій формі і оцінюється від 1 до 10 балів. Оцінка за ІНДЗ є складовою частиною поточної модульної оцінки і разом з сумою балів, які студент отримує за різні види навчальної діяльності, не може перевищувати 40 балів в межах залікового кредиту;

- **поточна семестрова оцінка** визначається в балах як сума балів підсумкових модульних оцінок, отриманих за засвоєння всіх модулів, враховуючи ІНДЗ;

- **підсумкова семестрова оцінка** визначається як сума поточних модульних та залікової оцінок.

Якщо підсумкова семестрова оцінка становить не менше 75 балів, то, за згодою студента, вона може бути зарахована як підсумкова оцінка з даної дисципліни. У противному випадку, або за бажанням підвищити рейтинг, студент складає екзамен. При цьому бали набрані за результатами модульних контрольних робіт, анулюються.

Поточний контроль (мах = 40 балів)		Модульний контроль (мах = 60 балів)		Загальна кількість балів	
Модуль 1		Модуль 2	Модуль 3		
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	ІНДЗ	МКР 1	МКР 2	
<p>15</p> <p>12 балів - за основні виступи на семінарських заняттях (обраховується середньоарифметичний бал);</p> <p>3 бали - за активну та систематичну роботу на семінарських заняттях (доповнення, повідомлення, реферати, рецензування відповідей, участь у дискусії і т.п.); (обраховується середньоарифметичний бал)</p>	<p>15</p> <p>12 балів - за основні виступи на семінарських заняттях (обраховується середньоарифметичний бал);</p> <p>3 бали - за активну та систематичну роботу на семінарських заняттях (доповнення, повідомлення, реферати, рецензування відповідей, участь у дискусії і т.п.); (обраховується середньоарифметичний бал)</p>	10	30	30	100

12. Критерії оцінювання роботи студентів:
– на семінарських заняттях за 12-бальною шкалою:

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Студент володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними; відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні»
	2	Студент мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні», може самостійно знайти в підручнику відповідь
	3	Студент намагається аналізувати на основі побутових знань і навичок; виявляє окремі властивості, спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру, за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом
Середній (репродуктивний)	4	Студент володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, провести за зразком економічні розрахунки; слабо орієнтується у поняттях, визначеннях, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі
	5	Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність предмета, може дати визначення економічних понять, категорій, однак із помилками, впевнено працювати з підручником, самостійно оволодіти частиною навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але висновки не логічні, не послідовні
	6	Студент розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, економічні ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою, самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами
Достатній (алгоритмічно-дієвий)	7	Студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними, вміє наводити свої власні приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити, самостійно користуватися додатковими джерелами, правильно використовувати термінологію, скласти прості таблиці, схеми
	8	Знання студента досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює суспільні події в державі і за рубежом, вміє аналізувати, робити висновки до економічних розрахунків; відповідь його повна, логічна, обґрунтована, однак із деякими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і захистити його положення

	9	Студент вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує набуті знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації, чітко тлумачить економічні поняття, формулювання законів, нормативних документів, може самостійно опрацювати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички
Високий (творчий професійний)	10	Студент володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних умовах, ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності процесів; робить аргументовані висновки, практично оцінює окремі нові факти, явища, процеси, самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання, може сприймати іншу позицію як альтернативну, знає суміжні дисципліни, використовує знання, аналізуючи економічні явища
	11	Студент володіє узагальненими знаннями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, дискусії, круглі столи), спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію, самостійно вивчити матеріал, визначити програму своєї пізнавальної діяльності, знаходити інформацію в газетах, журналах, публікаціях, Інтернеті, мультимедійних програмах тощо, оцінювати економічні явища в суспільстві, виявляє свою життєву позицію
	12	Студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, використовує широкий арсенал засобів доказів своєї думки, розв'язує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї, виконує науково-дослідну роботу, логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує Інтернет, моделює економічні ситуації в нестандартних умовах

– на контрольних роботах за 30-бальною шкалою

1-5 бали – студент може розрізнити об’єкт навчання і відтворити деякі його елементи, мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності.; студент фрагментарно відтворює незначну частину навчального матеріалу, має не чіткі уявлення про об’єкт навчання, виявляє здатність елементарно викладати думку, може відтворити кілька термінів, явищ, без зв’язку між ними; повинен вибрати вільний варіант відповіді; студент відтворює менше половини навчального матеріалу; виконує елементарні завдання; може дати відповідь з кількох простих речень; здатен відтворити окремі частини теми; має фрагментарні уявлення про роботу з джерелами, відсутні сформовані вміння та навички.

6-10 балів – студент має початковий рівень знань; знає близько половини навчального матеріалу; здатний відтворити його відповідно до тексту підручника або пояснень викладача, повторити за зразком певну дію, описує явища, процеси без пояснень причин; за допомогою викладача здатен відтворити їх послідовність, слабо орієнтуються в поняттях, має фрагментарні навички в роботі з підручником, самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі, здатен давати відповіді на прості, стандартні запитання, виявляє інтерес до навчального матеріалу. Студент знає більше половини навчального матеріалу, розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й неточностями дати визначення понять, сформулювати правило, здатен відтворити його з помилками та неточностями, має стійкі навички роботи з текстом підручника, може самостійно оволодіти більшою частиною заданого матеріалу, формулює поняття, наводить приклади, знає основні дати, орієнтується в хронології, підтверджує висловлене судження одним-двома аргументами; здатен використовувати наочні матеріали; відповіді непослідовні та нелогічні.

11-15 балів – студент виявляє знання і розуміння основних положень навчального матеріалу, може поверхово аналізувати події, процеси, явища і робити певні висновки; відповідь його правильна, але недостатньо осмислена; самостійно відтворює більшу частину навчального матеріалу; відповідає за планом, висловлює власну думку щодо теми, вміє застосовувати знання при розв’язуванні задач за зразком; користується додатковими джерелами; студент правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє основоположні теорії і факти, встановлює причинно-наслідкові зв’язки між ними; уміє наводити окремі власні приклади та підтвердження певних думок, застосовувати вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; самостійно користується додатковими джерелами; частково контролює власні навчальні дії; правильно використовує термінологію; складає таблиці та схеми.

16-20 балів – знання студента є достатньо повними, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях, логічно висвітлює події з точки зору смислового взаємозв’язку, уміє аналізувати, встановлювати найсуттєвіші зв’язки і залежності між явищами, фактами, робити висновки, загалом контролює власну діяльність. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але з деякими неточностями. Студент вільно володіє навчальним матеріалом, застосовує знання в дещо змінених ситуаціях, уміє аналізувати і систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; висловлює стандартну аргументацію при оцінці дій, процесів, явищ; чітко тлумачить поняття; здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу.

21-25 балів – студент володіє глибокими і міцними знаннями, здатний використовувати їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та протиріччя процесів; робить аргументовані висновки; критично оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; використовує додаткові джерела та матеріали; самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності; вирішує творчі завдання; відрізняє упереджену інформацію від об’єктивної; здатен сприйняти іншу позицію як альтернативну. Студент володіє узагальненими поняттями з предмета, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях, уміє знаходити джерело інформації та аналізувати її, ставити і розв’язувати проблеми, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них.

26-30 балів – студент має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності, користується широким арсеналом засобів-доказів своєї думки, вирішує складні проблемні завдання, схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; вміє ставити і розв’язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію, виявляє власне ставлення до неї; самостійно виконує науково-дослідну роботу; логічно і творчо викладає матеріал письмовій формі; розвиває свої обдарування та нахили.

– при виконанні індивідуального навчально-дослідного завдання за **10-бальною шкалою**

1-2 бали - студент недостатньо володіє матеріалом

3-4 бали – студент за допомогою викладача готується до заняття та складає план-конспект, володіючи елементарними навиками аналізу науково-методичної літератури.

5-6 балів – студент володіє матеріалом та окремими навиками аналізу науково-методичної літератури, складає реферат у спрощеному вигляді.

7 балів – студент володіє матеріалом, відтворює значну його частину у вигляді реферату, за допомогою викладача аналізує науково-методичну літературу.

8 балів – студент володіє матеріалом і навиками текстуального аналізу на рівні цілісного уявлення про предмет дослідження та навиками цілісного аналізу науково-методичної літератури, підбирає додатковий матеріал, самостійно готує текст, у якому можуть бути допущені неточності, вміє працювати з різними джерелами інформації, виявляє початкові творчі здібності.

9 балів – студент на високому рівні володіє матеріалом, систематизує, узагальнює та аналізує науково-методичну літературу, має власні судження, самостійно складає текст реферату та правильно його оформлює.

10 балів – студент вільно володіє матеріалом та навиками цілісного аналізу науково-методичної літератури, виявляє навички самостійного наукового пошуку, вільно складає текст реферату та правильно виконує оформлення.

13. Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	Відмінно	Зараховано
82 – 89	B	Добре	
75 - 81	C		
67 -74	D	Задовільно	
60 - 66	E		
1 – 59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

14. Тематичний план змістових модулів

Змістовий модуль 1.

Лекція 1. Вступ до курсу «Історія Східної Європи в середні віки»

План

1. Предмет та завдання курсу.
2. Історіографія та джерела.
3. Періодизація курсу «Історія Східної Європи в середні віки».
4. До питання про приналежність «історичної спадщини» Київської Русі

Література

1. Алексеев Н. И. Русский народ и государство / Н. И. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Афанасьев Ю. Н. Опасная Россия. Традиции самовластья сегодня / Ю. Н. Афанасьев. – М. : Российский гос. гуманитар. у-т, 2001. – 432 с.
3. Вернадский Г. В. Русская историография / Г. В. Вернадский. – М. : Мысль, 1998. – 314 с.
4. Геллер М. Я. История Российской империи: В 2 т. / М. Я. Геллер. – Т.1. – М. : МИК, 2001. – 512 с.
5. Голубенко П. Україна та Росія у світлі культурних взаємин. – К. : Дніпро, 1993. – 447 с.
6. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К. : Дух і літера, 2000. – 534 с.
7. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д. І. Дорошенко. – К.: Вид-во «Українознавство», 1996. – 188 с.
8. Историография истории России до 1917 г. / Под ред. М. Ю. Лачаевой; Авторы: А. Г. Кузьмин, М. Ю. Лачаева, Н. М. Рогожин, А. Е. Шикло, И. А. Воронин, А. В. Клименко, Ю. А. Мамаева, С. А. Кирсанова. – М.: ВЛАДОС, 2004. – Т. 1. – 382 с.
9. История России: Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
10. История СССР с древнейших времен до наших дней: в 12-ти т. – М. : Наука, 1966.

11. Источники и историография славянского средневековья. Сборник статей и материалов / Отв. ред. С. А. Никитин. – М. : Наука, 1967. – 286 с.
12. Історія України. Від праісторії до княжої доби української історії / Б. Білик, Т. Гриценко, Я. Калакура. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.
13. Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 192 с.
14. Кузаков В. К. Отечественная историография истории науки в России X-XVII вв. / В. К. Кузаков. – М. : Мысль, 1991. – 207 с.
15. У пошуках історичної правди («круглий стіл») // Український історичний журнал. – 1992. – № 2. – С. 3-14.
16. Черепнин Л. В. Русская историография до XIX века / Л. В. Черепнин. – М. : Наука, 1957. – 304 с.
17. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 2. Етногенез східних слов'ян. Становлення та розвиток східнослов'янської державності (до 30-х років XII ст.)

План

1. Східні слов'яни в давнину: походження, розселення на території Європи, організація суспільства і влади.
2. Етапи становлення східнослов'янської державності.
3. Давньоруська культура.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид, виправл., доповн. – К. : Академвидав, 2010. – 688 с. – (Серія «Альма-матер»)
2. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси : В 11 т. : 12 кн. / М. С. Грушевський. – Т. 1-2. – К. : Наукова думка, 1991.
4. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : В 2 т. / Д. І. Дорошенко. – Т. 1. – К. : Глобус, 1992. – 238 с.
5. Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования. – М. : Наука, 1995.

6. Златоструй. Древняя Русь X-XIII вв. : Сборник / Сост., авт. текст и коммент. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 303 с.
7. Історія України. Від праісторії до княжої доби української історії / Б. Білик, Т. Гриценко, Я. Калакура. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.
8. Історія України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 520 с.
9. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI-IX вв./ А. П. Новосельцев // Древнерусское государство и его международное значение. – М. : Наука, 1965. – 476 с.
10. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі „спільної колиски” / Г. П. Півторак. – К. : Арістей, 2004. – 180 с.
11. Пресняков А. Е. Княжое право в древней Руси. Лекции по русской истории. Киевская Русь / А. Е. Пресняков. – М. : Наука, 1993. – 635 с.
12. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв. / О. М. Рапов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 261 с.
13. Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. / В. В. Седов. – М. : Наука, 1982. – 327 с.
14. Толочко П. П. Древняя Русь: Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
15. Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки социально-политической истории / И. Я. Фроянов; Отв. ред. В. В. Мавродин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 256 с.
16. Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки социально-экономической истории / И. Я. Фроянов; Отв. ред. В. В. Мавродин. – Л., 1974. – 159 с.
17. Фроянов И. Я. Города-государства древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 269 с.
18. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семінарське заняття 1. Київська Русь: особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку

План

1. Утворення та політичний розвиток Давньоруської держави. Походження назви «Русь», «норманська теорія».
2. Політичний устрій Київської Русі. Суспільні відносини (X-XIII ст.).

3. Соціально-економічний розвиток: феодальне господарство, село і місто.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: великий князь, дружина, віче, «норманська теорія», ранньофеодальна монархія, Русь, феодальна роздрібненість.

Теми рефератів: 1. Роль та місце віче у давньоруському суспільстві.
2. Військова організація на Русі.
3. Міжнародні зв'язки Київської Русі.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид, виправл., доповн. – К. : Академвидав, 2010. – 688 с. – (Серія «Альма-матер»)
2. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси : В 11 т. : 12 кн. / М. С. Грушевський. – Т. 1-2. – К. : Наукова думка, 1991.
4. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – К. : Лыбидь, 1991. – 397 с.
5. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
6. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : В 2 т. / Д. І. Дорошенко. – Т. 1. – К. : Глобус, 1992. – 238 с.
7. Древнерусские княжества X-XIII вв. : [Сб. статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
8. Дубов И. В. Новые источники по истории Древней Руси : Учебное пособие / И. В. Дубов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 175 с.
9. Златоструй. Древняя Русь X-XIII вв. : Сборник / Сост., авт. текст и коммент. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 303 с.
10. Історія України. Від праісторії до княжої доби української історії / Б. Білик, Т. Гриценко, Я. Калакура. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.
11. Історія України: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 520 с.
12. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : Підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
13. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв. / О. М. Рапов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 261 с.

14. Толочко П. П. Древняя Русь: Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
15. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Лекція 3. Політичний та соціальний устрій Східної Європи у XII – першій половині XIII ст. Витоки російської державності

План

1. Утвердження феодальної роздробленості у Східній Європі.
2. Соціально-економічний розвиток та державно-політичний устрій Північно-Східної Європи у XII-XIII століттях.
3. Північно-Східна Русь в XI – середині XIII ст. Становлення великоруської державності.

Література

1. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси : В 11 т. : 12 кн. / М. С. Грушевський. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1991.
3. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – К. : Лыбидь, 1991. – 397 с.
4. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
5. Данилевский И. Н. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.) : Курс лекций : [Для студентов и аспирантов гуманитар. фак. вузов] / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-пресс, 2001. – 387 с.
6. Древнерусские княжества X-XIII вв. : [Сб. статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
7. Дубов И. В. Новые источники по истории Древней Руси : Учебное пособие / И. В. Дубов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 175 с.
8. Дубов И. В. Сложные вопросы этнической истории Северо-Восточной Руси IX-XIII веков / И. В. Дубов // Вопросы истории. – 1990. – № 5.
9. Иловайский Д. И. Становление Руси (периоды киевский и владимирский) / Д. И. Иловайский. – М. : Фирма «Чарли» : ТОО «Алгоритм», 1996. – 730 с.
10. Иловайский Д. И. История Рязанского княжества / Д. И. Иловайский. – М. : Книга по Требованию, 2011. – 337 с.

11. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В. А. Кучкин. – М. : Наука, 1984. – 349 с.
12. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 4. Геополітична ситуація у Східній Європі у XII-XIII ст. Монгольський вплив на Північно-Східну Русь в середні віки: економічний, політичний та соціокультурний аспекти

План

1. Німецька та шведська експансія у Східну Прибалтику та Північно-Західну Русь. Монголо-татарське нашествя на Східну Європу.
2. Від київської до монгольської Русі: основні риси трансформації суспільно-політичного устрою Північно-Східної Європи.
3. Вплив монгольського завоювання на економіку руських земель.
4. Монгольський чинник в еволюції державно-політичної організації Північно-Східної Русі.
5. Зміни в соціальній структурі великоруського суспільства.
6. Духовне життя північно-східних руських земель в умовах монголо-татарського панування.

Література

1. Вернадский Г. В. Монголы и Русь / Георгий Вернадский. – Москва :
2. Ломоносовъ, 2011. – 506 с.
3. Вернадский Г. В. Что дали России монголы / Г. В. Вернадский // Родина. – 1997. – № 3-4. – С. 95-99.
4. Греков И. Б. Золотая Орда и ее падение / И. Б. Греков, А. Ю. Якубовский. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 480 с.
5. Григорьев А. П. Коллекция золотоордынских документов XIV века из Венеции : источниковедческое исследование / А. П. Григорьев, В. П. Григорьев. – Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2002. – 273 с.
6. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь / Л. Н. Гумилев. – Москва : АСТ, 2006. – 767 с.

7. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
8. Данилевский И. Н. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.) : Курс лекций : [Для студентов и аспирантов гуманитар. фак. вузов] / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-пресс, 2001. – 387 с.
9. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : В 2 т. / Д. І. Дорошенко. – Т. 1. – К. : Глобус, 1992. – 238 с.
10. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. / В. Л. Егоров. – М. : Либроком, 2009. – 248 с.
11. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники / В. В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1967. – 263 с.
12. Каргалов В. В. Монголо-татарское нашествие на Русь. XIII век / В. В. Каргалов. – М. : Просвещение, 1966. – 135 с.
13. Кривошеев Ю. В. Русь и монголы : исследование по истории Северо-Восточной Руси XII-XIV вв. / Ю. В. Кривошеев ; отв. ред. И.Я. Фроянов ; С.-Петербург. гос. ун-т. - [2-е изд., испр. и доп.]. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2003. – 464 с.
14. Кучкин В. А. Русь под игом: как это было? / В. А. Кучкин – М. : Панорама, 1991. – 28 с.
15. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества в XII-XIII вв. / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1993. – 565 с.
16. Рязановский В. К вопросу о влиянии монгольской культуры и монгольского права на русскую культуру и право / В. К. Рязановский // Вопросы истории. – 1993. – №7. – С. 86 – 91.
17. Свідерський Ю. Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X-XIII ст. / Ю. Ю. Свідерський. – К. : Наукова думка, 1983. – 128 с.
18. Федоров-Давыдов Г. А. Общественный строй Золотой Орды / Г. А. Федоров-Давыдов. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 180 с.
19. Феннел Джон. Кризис средневековой Руси. 1200-1304 гг. / Джон Феннел; Пер. с англ. В. В. Голубчикова. – М. : Прогресс, 1989. – 296 с.
20. Шаскольский И. П. Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII-XIII вв. / И. П. Шаскольский. – Л. : Наука, 1978. – 245 с.
21. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семінарське заняття 2. Новгородська феодальна (боярська) республіка

План

1. Утворення Новгородської феодальної (боярської) республіки.
2. Особливості суспільно-політичного устрою.
3. Господарський розвиток Новгородської республіки, її торгово-економічні зв'язки з країнами Західної Європи.
4. Новгородські берестяні грамоти як історичне джерело.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: архієпископ, берестяні грамоти, боярство, віче, кінчанська система, посадник, рада вельмож, тисяцький, феодальна республіка.

Теми рефератів:

1. Політичні взаємини Новгороду з Києвом у XII ст.
2. Соціальна структура населення Новгороду Великого у XII-XIII ст.
3. Новгородське народовладдя у XIV-XV ст.
Посилення олігархічних тенденцій.

Література

1. Алексеев Ю. Г. «К Москве хотим»: Закат боярской республики в Новгороде / Ю. Г. Алексеев. – СПб. : Лениздат, 1991. – 158 с.
2. Алексеев Ю. Г. «Чёрные люди» Новгорода и Пскова (к вопросу о социальной эволюции древнерусской городской общины) / Ю. Г. Алексеев // Исторические записки. – Т.103. – М. : Изд-во АН СССР, 1979. – С. 242 – 274.
3. Бернадский В. Н. Новгород и Новгородская земля в XV веке / В. Н. Бернадский. – М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 395 с.
4. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шахмагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
5. Древнерусские княжества X-XIII вв. [Сборник статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
6. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 1. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 432 с.
7. Петров А. В. Вечевой Новгород / А. В. Петров // История России : Народ и власть. – СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, Фонд "Университет", Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 1997. – С. 95-133.

8. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 1997. – 838 с.
9. Подвигина Н. Л. Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода Великого в XII-XIII вв. / Н. Л. Подвигина. – М. : Высшая школа, 1976. – 152 с.
10. Котляр М. Ф. Політичні взаємини Києва і Новгороду у XII ст. / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1986. – № 9. – С. 19 – 30.
11. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
12. Фадеев Л. А. Происхождение и роль системы городских концов в развитии древнейших русских городов / Л. А. Фадеев // Русский город (историко-методологический сборник) / Под ред. В. Л. Янина. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 296 с.
13. Фроянов И. Я. Мятёжный Новгород : Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX – начала XIII столетий / И. Я. Фроянов. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. – 280 с.
14. Фроянов И. Я. Города-государства древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 269 с.
15. Янин В. Л. «Болотовский договор» о взаимоотношениях Новгорода и Пскова в XII-XIV вв. / В. Л. Янин // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 3-15.
16. Янин В. Л. Взаимоотношения Новгорода и Пскова у XII-XIV ст. / В. Л. Янин // Отечественная история. – 1992. – № 2. – С. 3 – 17.
17. Янин В. Л. Новгородские акты XII-XV вв. / В. Л. Янин. – М. : Наука, 1991. – 381 с.
18. Янин В. Л. Новгородские посадники / В. Л. Янин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 387 с.
19. Янин В. Л. Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород / В. Л. Янин. – М. : Высшая школа, 1977. – 240 с.
20. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Семинарське заняття 3. Білоруські землі та Велике князівство Литовське у XII-XV ст.

План

1. Мінсько-Полоцька земля у XII-XIII ст.: її економічна та політична відособленість від Києва.

2. Утворення та зміцнення Великого князівства Литовського.

3. Велике князівство Литовське і руські землі.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: Кревська унія, магдебурзьке право, орден рицарів-меченосців, сейм, тевтонський орден, феодальний сепаратизм, фільварки.

Теми рефератів: 1. Політична історія Великого князівства Литовського XIII-XV ст.
2. Московсько-литовські стосунки у XIV-XV ст.
3. Культурний розвиток білоруських земель у XIII-XV ст.

Література

1. Гісторыя Беларусі : у дзвюх частках: падручнік, ч.1 : Ад старажытных часоў - па люты 1917 г./ Я. К. Новік [и др.] ; пад рэд.: Я. К. Новіка, Марцуля Г. С. – 3-е выд., дапрац. и дап. – Мінск: Вышэйшая школа, 2007. – 397 с.
2. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шамагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
3. Данилевский И. Н. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.) : Курс лекций : [Для студентов и аспирантов гуманитар. фак. вузов] / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-пресс, 2001. – 387 с.
4. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского. Очерки истории общины, сословий, государственности / А. Ю. Дворниченко. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1993. – 322 с.
5. Древнерусские княжества X-XIII вв. [Сборник статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
6. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
7. Імя твое Бела Русь/ Уклад. Г. М. Сагановіч. – Мінск, 1991.
8. История Белорусской ССР / Г. В. Штыхов, А. М. Карпачев, К. И. Шабуня и др. – Минск : Наука и техника, 1977. – 630 с.
9. История Литовской ССР : с древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Б. Вайткявичюс. – Вильнюс : Мокслас, 1978. – 676 с.
10. Пашуто В. Т. Образование Литовского государства / В. Т. Пашуто. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 531 с.
11. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2001.

12. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій.

Лекція 5. Характер та особливості процесу державної централізації в Північно-Східній Русі у XIV - першій половині XV ст.

План

1. Відновлення господарства Північно-Східної Європи після монголо-татарського нашестя.
2. Періодизація та характер об'єднувачого процесу.
3. Трансформація політичної системи.
4. Місце і роль церкви в об'єднувачому процесі.

Література

1. Афанасьев Ю. Н. Татаро-монгольская Российская империя / Ю. Н. Афанасьев // Опасная Россия. Традиции самовластья сегодня. – М. : РГГУ, 2001. – 432 с.
2. Борисов Н. С. Государство и церковь в XIV-XV веке. Русская церковь в политической борьбе XIV-XV веках / Н. С. Борисов. – М. : Издво МГУ, 1986. – 205 с.
3. Вернадский Г. В. Что дали России монголы / Г. В. Вернадский // Родина. – 1997. – № 3-4. – С. 96-99.
4. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шамагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
5. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
6. Данилевский И. Н. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.) : Курс лекций : [Для студентов и аспирантов гуманит. фак. вузов] / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-пресс, 2001. – 387 с.
7. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
8. История России : (Россия в мировой цивилизации) : Учебное пособие / Под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1998. – 343 с.
9. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники / В. В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1967. – 263 с.

10. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. / А. Н. Кирпичников. – Л. : Наука, 1976. – 104 с.
11. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
12. Кучкин В. А. Города Северо-Восточной Руси в XIII-XV веках / В. А. Кучкин // История СССР. – 1990. – № 6. – С. 72-85.
13. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В. А. Кучкин. – М. : Наука, 1984. – 349 с.
14. На стыке континентов и цивилизаций ... (из опыта образования и распада империй X-XVI вв.). – М. : ИНСАН, 1996. – 768 с.
15. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
16. Сахаров А. М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А. М. Сахаров. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1959. – 236 с.
17. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
18. Захаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Захаров. – СПб., 2000.
19. Соловьев К. А. Властители и судьи. Легитимация государственной власти в древней и средневековой Руси : IX - первая половина XV вв. / Соловьев К.А. – М. : Унив. гуманитар. лицей, 1999. – 250 с.
20. Черепнин Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV - XV веках. Очерки социально-экономической и политической истории Руси / Л. В. Черепнин. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 899 с.
21. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семінарське заняття 4. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови утворення Московської централізованої держави (XIV-XV ст.)

План

1. Визначення основних центрів політичної боротьби за лідерство в об'єднавчому процесі. Москва і Твер.
2. Новий етап боротьби за політичну перевагу у Північно-Східній Русі. Дмитро Донський та його політика.

3. Феодална війна другої чверті XV ст.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: баскаки, державно-політична централізація, Золота Орда, об'єднавчий процес, політична консолідація, феодална війна, ярлик.

Теми рефератів: 1. Флорентійська унія.
2. Руське місто XIV ст.

Література

1. Борисов Н. С. Государство и церковь в XIV-XV веке. Русская церковь в политической борьбе XIV-XV веках / Н. С. Борисов. – М. : Издво МГУ, 1986. – 205 с.
2. Вернадский Г. В. Что дали России монголы / Г. В. Вернадский // Родина. – 1997. – № 3-4. – С. 96-99.
3. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шамагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
4. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
5. Егоров В. Л. Золотая Орда: мифы и реальность / В. Л. Егоров. – М. : Знание, 1990. – 63 с.
6. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники / В. В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1967. – 263 с.
7. Кизилев Ю. А. Городской строй России XIV-XV вв. в сравнительно-историческом аспекте / Ю. А. Кизилев // Вопросы истории. – 1982. – №12. – С. 24-37.
8. Кизилев Ю. А. Земли и народы России в XIII-XV вв. / Ю. А. Кизилев. – М. : Высшая школа, 1984. – 160 с.
9. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. / А. Н. Кирпичников. – Л. : Наука, 1976. – 104 с.
10. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
11. Кобрин В. Б. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси / В. Б. Кобрин, А. Л. Юрганов // История СССР. – 1991. – № 2. – с. 21 – 27.
12. Кривошеев Ю. В. Русь и монголы : Исслед. по истории Сев.-Вост. Руси XII-XIV вв. / Ю.В. Кривошеев ; Отв. ред. д. ист. н., проф. И.Я. Фроянов ; С.-Петербур. гос. ун-т. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 406 с.
13. Кучкин В. А. Города Северо-Восточной Руси в XIII-XV веках / В. А. Кучкин // История СССР. – 1990. – № 6. – С. 68-85.

14. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В. А. Кучкин. – М. : Наука, 1984. – 349 с.
15. На стыке континентов и цивилизаций ... (из опыта образования и распада империй X-XVI вв.). – М. : ИНСАН, 1996. – 768 с.
16. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
17. Сахаров А. М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А. М. Сахаров. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1959. – 236 с.
18. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
19. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
20. Скрынников Р. Государство и церковь на Руси в XIV-XVI вв. / Р. Скрынников. – Новосибирск : Наука, 1991. – 393 с.
21. Соловьев К. А. Властители и судьи. Легитимация государственной власти в древней и средневековой Руси : IX - первая половина XV вв. / Соловьев К.А. – М. : Унив. гуманитар. лицей, 1999. – 250 с.
22. Черепнин Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV - XV веках. Очерки социально-экономической и политической истории Руси / Л. В. Черепнин. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 899 с.
23. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Лекція 6. Завершальний етап об'єднавчого процесу у Північно-Східній Русі. Утворення Московської централізованої держави.

План

1. Іван III – государ «Всія Русі».
2. Політичний та соціальний устрій Північно-Східної Європи у другій половині XV – на початку XVI ст. Характер Московської централізованої держави
3. Роль і місце церкви в об'єднавчому процесі.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.

2. Алексеев Ю. Г. Государь всея Руси / Ю. Г. Алексеев. – Новосибирск : Наука, Сиб. отделение, 1991. – 242 с.
3. Алеф Г. Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV - первой трети XVI столетия / Г. Алеф, А. А. Зимин // Вопросы истории. – 1990. – №7. – С. 49-54.
4. Альшиц Д. Н. Начало самодержавия в России : Государство Ивана Грозного / Д. Н. Альшиц. – Л. : Наука, 1988. – 241 с.
5. Афанасьев Ю. Н. Опасная Россия. Традиции самовластья сегодня / Ю. Н. Афанасьев. – М. : РГГУ, 2001. – 432 с.
6. Вернадский Г. В. История России. Монголы и Русь : [Пер. с англ.] / Г. В. Вернадский. – Тверь : ЛЕАН; М. : Аграф, 1997. – 476 с.
7. Вернадский Г. В. Что дали России монголы / Г. В. Вернадский // Родина. – 1997. – № 3-4. – С. 96-99.
8. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
9. Зимин А. А. Витязь на распутье : Феодалная война в России XV века / А. А. Зимин. – М. : Мысль, 1991. – 286 с.
10. Зимин А. А. Россия на рубеже XV-XVI столетий : Очерки социально-политической истории / А. А. Зимин. – М. : Мысль, 1982. – 333 с.
11. Казакова Н. А. Антифеодалные еретические движения на Руси XIV - начала XVI в. / Н. А. Казакова, Я. С. Лурье. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 541 с.
12. Кінан Е. Російські історичні міфи / Пер. з англ. В. Шовкуна та П. Гречки; Е. Кінан. – К. : Критика, 2001. – 284 с.
13. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
14. Кобрин В. Б. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси / В. Б. Кобрин, А. Л. Юрганов // История СССР. – 1991. – № 2.
15. На стыке континентов и цивилизаций... (Из опыта образования и распада империй X-XVI вв.). – М. : ИНСАН, 1996. – 768 с.
16. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
17. Сахаров А. М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А. М. Сахаров. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1959. – 236 с.
18. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
19. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
20. Тихомиров М. Н. Российское государство XV-XVII веков / М. Н. Тихомиров. – М. : Наука, 1973. – 422 с.

21. Устрялов Н. Г. Русская история до 1855 года / Н. Г. Устрялов. – Петрозаводск : Корпорация „Фолиум”, 1997. – 957 с.
22. Черепнин Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV - XV веках. Очерки социально-экономической и политической истории Руси / Л. В. Черепнин. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 899 с.
23. Шмидт С. О. У истоков российского абсолютизма: исследования социально-политической истории времени Ивана Грозного / С. О. Шмидт. – М. : Прогресс. Культура, 1996. – 493 с.
24. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 7. Московська держава в період реформ і контрреформ XVI ст. Становлення російського самодержавства.

План

1. Великоруська держава до середини XVI ст.
2. Іван IV – перший російський цар.
3. Зовнішня політика Московської держави у другій половині XVI ст.
4. Опричнина та утвердження самодержавного правління.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Альшиц Д. Н. Начало самодержавия в России : Государство Ивана Грозного / Д. Н. Альшиц. – Л. : Наука, 1988. – 241 с.
3. Афанасьев Ю. Н. Опасная Россия. Традиции самовластья сегодня / Ю. Н. Афанасьев. – М. : РГГУ, 2001. – 432 с.
4. Горсей Джером. Записки о России XVI-XVII веков / Пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой; Джером Горсей. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
5. Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой России (XV-XVI вв.) / В. Б. Кобрин. – М. : Мысль, 1985. – 279 с.
6. Кобрин В. Б. Иван Грозный в. Б. Кобрин. – М. : Моск. рабочий, 1989. – 174 с.
7. Кобрин В. Б. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси / В. Б. Кобрин, А. Л. Юрганов // История СССР. – 1991. – № 2.
8. Павлов А. П. Земельные переселенцы в годы опричнины / А. П. Павлов // История СССР. – 1990. – № 5.

9. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
10. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
11. Скрынников Р. Г. Начало самодержавия в России. Государство Ивана Грозного / Р. Г. Скрынников, Д. Н. Альшиц // Вопросы истории. – 1989. – № 7.
12. Скрынников Р. Г. Иван Грозный и его время / Р. Г. Скрынников. – М. : Знание, 1991. – 63 с.
13. Скрынников Р. Г. Царство террора : Об опричнине Ивана Грозного / Р. Г. Скрынников. – СПб. : Наука, 1992. – 571 с.
14. Шмидт С. О. Становление Российского самодержавства / С. О. Шмидт. – М. : Мысль, 1973. – 359 с.
15. Шмидт С. О. У истоков российского абсолютизма: исследования социально-политической истории времени Ивана Грозного / С. О. Шмидт. – М. : Прогресс. Культура, 1996. – 493 с.
16. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 8. Московська держава на рубежі XVI-XVII століть: криза суспільства і держави

План

1. Господарське становище Московії в останній чверті XVI ст.
2. Політична боротьба і криза влади. Борис Годунов.
3. Династична криза.
4. Загострення соціальних конфліктів.

Література

1. Алексеев И. Династический кризис на рубеже 16-17 ст. российской истории / И. Алексеев // Московское царство. Сб. науч. ст. – М., 1998.
2. Буссов К. Московская хроника 1584–1613 гг. [Нем. текст и русский пер.] / Конрад Буссов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 400 с.
3. Горсей Джером. Записки о России XVI – начала XVII века / Джером Горсей; [пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
4. Гутнов Д. Смерть царевича Дмитрия / Д. Гутнов // Родина. – 1993. – № 5-6.

5. Законы царя Фёдора Ивановича 1592-1593 гг. о запрещении крестьянского выхода и о пятилетнем сроке подачи исковых челобитных в крестьянском владении и вывозе // Хрестоматия по истории СССР. XVI – XVII век / Под ред. А. А. Зимина. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 751 с.
6. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
7. Кобрин В. Б. Законодательные памятники Российского государства второй половины XVI века / В. Б. Кобрин // Вопросы истории. – 1990. – № 1.
8. Кобрин В. Б. Смутное время – утраченные возможности / В. Б. Кобрин // История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX - начала XX в. – М., 1991.
9. Костомаров Н. И. Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. 1604-1613 гг./ Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1994. – 799 с.
10. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 566 с.
11. Платонов С. Ф. Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI-XVII вв. : Опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время / С. Ф. Платонов. – М. : Памятники ист. Мысли, 1995. – 469 с.
12. Полосин А. Социально-политическая история России XVI - начала XVII века. Сборник статей / А. Полосин. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 382 с.
13. Проезжая по Московии (Россия XVI-XVII веков глазами дипломатов) / Отв. ред. и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин; составитель и автор комментариев Г. И. Герасимова. – М. : Международные отношения, 1991. – 367 с.
14. Россия на рубеже XVI-XVII вв. Смутное время. (Исторические документы) // Хрестоматия по истории России с древнейших времён до наших дней : Учеб. пособие / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М. : Проспект, 1999. – 589 с.
15. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
16. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
17. Скрынников Р. Г. Борис Годунов / Р. Г. Скрынников. – М. : Наука, 1978. – 192 с.
18. Скрынников Р. Г. Россия в начале XVII в. «Смута» / Р. Г. Скрынников. – М. : Мысль, 1988. – 283 с.

19. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в русском государстве в начале XVII века / Р. Г. Скрынников. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 327 с.
20. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев / Р. Г. Скрынников. – Новосибирск : Наука, сиб. отд-ние, 1990. – 235 с.
21. Смута в Московском государстве. Россия в начале XVII столетия в записях современников. [Сборник] / Сост. и авт. коммент. А. И. Плигузов, И. А. Тихонюк. – М. : Современник, 1989. – 459 с.
22. Тихомиров М. Н. Россия в XVI столетии / М. Н. Тихомиров. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 583 с.
23. Ульяновский В. И. Российские самозванцы: Лжедмитрий I / В. И. Ульяновский В. И. – К. : Лыбидь, 1993. – 291 с.
24. Усенко О. Самозванство на Руси: норма или патология / О. Усенко // Родина. – 1995. – № 1-2.
25. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 9. «Смута» як перша громадянська війна в російській історії.

План

1. Політичні центри епохи Смути і «остаточне розорення Московського царства».
2. Відновлення єдиної державності. Становлення династії Романових.
3. Наслідки Смути і міжнародне становище Московської держави.

Література

1. Горсей Джером. Записки о России XVI – начала XVII века / Джером Горсей; [пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
2. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
3. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
4. Кобрин В. Б. Смутное время – утраченные возможности / В. Б. Кобрин // История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX - начала XX в. – М., 1991.
5. Костомаров Н. И. Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. 1604-1613 гг./ Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1994. – 799 с.

6. Платонов С. Ф. Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI-XVII вв. : Опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время / С. Ф. Платонов. – М. : Памятники ист. Мысли, 1995. – 469 с.
7. Проезжая по Московии (Россия XVI-XVII веков глазами дипломатов) / Отв. ред. и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин; составитель и автор комментариев Г. И. Герасимова. – М. : Международные отношения, 1991. – 367 с.
8. Скрынников Р. Г. Борис Годунов / Р. Г. Скрынников. – М. : Наука, 1978. – 192 с.
9. Скрынников Р. Г. Россия в начале XVII в. «Смута» / Р. Г. Скрынников. – М. : Мысль, 1988. – 283 с.
10. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в русском государстве в начале XVII века / Р. Г. Скрынников. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 327 с.
11. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев / Р. Г. Скрынников. – Новосибирск : Наука, сиб. отд-ние, 1990. – 235 с.
12. Смута в Московском государстве. Россия в начале XVII столетия в записях современников. [Сборник] / Сост. и авт. коммент. А. И. Плигузов, И. А. Тихонюк. – М. : Современник, 1989. – 459с.
13. Скрынников Р. Г. Спорные проблемы восстания Болотникова / Р. Г. Скрынников // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 92-110.
14. Ульяновский В. И. Российские самозванцы: Лжедмитрий I / В. И. Ульяновский В. И. – К. : Лыбидь, 1993. – 291 с.
15. Шипов А. В. Минин и Пожарский / А. В. Шипов. – М.: Мысль, 1990. – 141 с.
16. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семінарське заняття 5. Московська держава у період «Смути» (кінець XVI - початок XVII ст.). Аналіз документальних джерел.

План

1. Політична, династична та господарська криза в Московській державі наприкінці XVI ст.
2. Кріпосницькі акти кінця XVI – початку XVII ст.
3. Соціальних конфлікти та потрясіння початку XVII ст.
4. Земський собор 1613 р. та його основні рішення. Столбовський мир і Деулінське перемир'я.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: іноземна інтервенція, народне повстання, самозванство, селянська війна, «сму́та».

Теми рефератів: 1. Іноземці про події в Росії на початку XVII ст.
2. Феномен самозванства в Російській історії

Література

1. Алексеев И. Династический кризис на рубеже 16-17 ст. российской истории / И. Алексеев // Московское царство. Сб. науч. ст. – М., 1998.
2. Буганов В. И. Крестьянская война в России начала XVII в. / В. И. Буганов. – М. : Просвещение, 1976. – 144 с.
3. Буссов К. Московская хроника 1584–1613 гг. [Нем. текст и русский пер.] / Конрад Буссов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 400 с.
4. Гераков Г. Отрывок из российской истории, мало кому известный с 1598 – 1613 гг. / Г. Гераков. – СПб., 1917.
5. Горсей Джером. Записки о России XVI – начала XVII века / Джером Горсей; [пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
6. Гутнов Д. Смерть царевича Дмитрия / Д. Гутнов // Родина. – 1993. – № 5-6.
7. Законы царя Фёдора Ивановича 1592-1593 гг. о запрещении крестьянского выхода и о пятилетнем сроке подачи исковых челобитных в крестьянском владении и вывозе // Хрестоматия по истории СССР. XVI – XVII век / Под ред. А. А. Зимина. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 751 с.
8. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
9. Кобрин В. Б. Смутное время – утраченные возможности / В. Б. Кобрин // История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX - начала XX в. – М., 1991.
10. Костомаров Н. И. Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. 1604-1613 гг./ Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1994. – 799 с.
11. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 566 с.
12. Морозов Б. Н. Важный документ по истории восстания Болотникова / Б. Н. Морозов // История СССР. – 1985. – № 2. – С. 162-168.

13. Памятник истории смутного времени / Под ред. А. Н. Яковлева. – М. : Изд. Н. Н. Ключкова, 1909. – 104 с.
14. Платонов С. Ф. Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI-XVII вв. : Опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время / С. Ф. Платонов. – М. : Памятники ист. Мысли, 1995. – 469 с.
15. Полосин А. Социально-политическая история России XVI - начала XVII века. Сборник статей / А. Полосин. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 382 с.
16. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
17. Проезжая по Московии (Россия XVI-XVII веков глазами дипломатов) / Отв. ред. и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин; составитель и автор комментариев Г. И. Герасимова. – М. : Международные отношения, 1991. – 367 с.
18. Россия на рубеже XVI-XVII вв. Смутное время. (Исторические документы) // Хрестоматия по истории России с древнейших времён до наших дней : Учеб. пособие / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М. : Проспект, 1999. – 589 с.
19. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
20. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
21. Скрынников Р. Г. Борис Годунов / Р. Г. Скрынников. – М. : Наука, 1978. – 192 с.
22. Скрынников Р. Г. Россия в начале XVII в. «Смута» / Р. Г. Скрынников. – М. : Мысль, 1988. – 283 с.
23. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в русском государстве в начале XVII века / Р. Г. Скрынников. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 327 с.
24. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев / Р. Г. Скрынников. – Новосибирск : Наука, сиб. отд-ние, 1990. – 235 с.
25. Смута в Московском государстве. Россия в начале XVII столетия в записях современников. [Сборник] / Сост. и авт. коммент. А. И. Плигузов, И. А. Тихонюк. – М. : Современник, 1989. – 459с.
26. Скрынников Р. Г. Спорные проблемы восстания Болотникова / Р. Г. Скрынников // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 92-110.
27. Ульяновский В. И. Российские самозванцы: Лжедмитрий I / В. И. Ульяновский В. И. – К. : Лыбидь, 1993. – 291 с.
28. Усенко О. Самозванство на Руси: норма или патология / О. Усенко // Родина. – 1995. – № 1-2.
29. Шипов В.А. Минин и Пожарский. – М., 1990.

30. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Лекція 10. Культура Північно-Східної Русі (Московської держави) у XIV-XVI ст.

План

1. Писемні пам'ятки. Розвиток історичних знань.
2. Виникнення ідеології централізованої держави.
3. Література, живопис, архітектура.
4. Прикладне мистецтво.
5. Побут.

Література

1. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII-XVII вв. / М. А. Алпатов. – М. : Наука, 1973. – 476 с.
2. Выголов В. П. Архитектура Московской Руси середины XV века / В. П. Выголов – М. : Наука, 1988. – 226 с.
3. Древнерусское искусство: монументальная живопись XI-XVII вв. [Сборник статей]. – М. : Наука, 1980. – 400 с.
4. История русской литературы X-XVII веков / Под ред. Д. С. Лихачева. – М. : Просвещение, 1980. – 462 с.
5. Клосс Б. М. Никоновский свод и русские летописи XVI-XVII веков / Б. М. Клосс. – М. : Наука, 1980. – 312 с.
6. Корецкий В. И. История русского летописания второй половины XVI – начала XVII в. / В. И. Корецкий; Отв. ред. В. И. Буганов. – М. : Наука, 1986. – 269 с.
7. Лазарев В. Н. Андрей Рублев и его школа / В. Н. Лазарев. – М. : Искусство, 1966. – 170 с.
8. Лазарев В.Н. Древнерусские мозаика и фрески. XI-XV вв. / В. Н. Лазарев. – М. : Искусство, 1973. – 112 с.
9. Лазарев В. Н. Русская средневековая живопись. Статьи и исследования / В. Н. Лазарев. – М. : Наука, 1970. – 343 с.
10. Лихачев Д. С. Человек в литературе Древней Руси / Д. С. Лихачев. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1958. – 186 с.
11. Лурье Я. С. Две истории Руси XV века: Ранние и поздние, независимые и официальные летописи об образовании Московского государства / Я. С. Лурье. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1994. – 238 с.

12. Лурье Я. С. Общерусские летописи XIV-XV вв. / Я. С. Лурье – Л. : Наука, 1976. – 283 с.
13. Муравьева Л. Л. Московское летописание в конце XIV – начале XV века / Л. Л. Муравьева. – М. : Наука, 1991. – 219 с.
14. Насонов А. Н. История русского летописания X – начала XVIII в. Очерки и исследования / А. Н. Насонов. – М. : Наука, 1969. – 555 с.
15. Очерки русской культуры. XVI век / Гл. ред. А. В. Арциховский. – М. : Изд-во МГУ, 1977. – 444 с.
16. Попов Г. В. Живопись и миниатюра Москвы середины XV – начала XVI века / Г. В. Попов. – М. : Искусство, 1975. – 334 с.
17. Сапронов П. Русская культура IX - XX вв. : Опыт осмысления / П. А. Сапронов; [Федер. целевая прогр. "Культура России"]. – СПб. : Паритет, 2005. – 700 с.
18. Смирнова Э. С. Московская икона XIV-XVII веков : [Альбом] / Э. С. Смирнова. – Л. : Аврора, 1988. – 318 с.

Змістовий модуль 2

Лекція 11. Еволюція російської державності XVII ст.

План

1. Утвердження при владі династії Романових.
2. Боярська дума і Земські собори. Закони.
3. Прикази.
4. Місцеве управління.
5. Держава і церква.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Андреев И. А. «Сильные люди» Московского государства и борьба дворян с ними в 20-е годы XVII века / И. А. Андреев // История СССР. – 1990. – № 5. – С. 77-88.
3. Борисов Н. С. Церковные деятели средневековой Руси XIII-XVII вв. / Н. С. Борисов. – М. : МГУ, 1988. – 200 с.
4. Буганов В. О. Мир истории. Россия в XVII столетии / В. О. Буганов. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 318 с.
5. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.

6. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма / Н. Ф. Демидова. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
7. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
8. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
9. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
10. История России : (Россия в мировой цивилизации) : Учебное пособие / Под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1998. – 343 с.
11. Ключевский В. О. О государственности в России / Василий Осипович Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.
12. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
13. Костомаров Н. И. Земские соборы : Исторические монографии и исследования / Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1995. – 633 с.
14. Павленко Н. И. Развитие крепостного права в России в XVII в.: Мат-лы для практ. занятий по курсу истории СССР / Н. И. Павленко. – М. : МГПИ, 1979. – 92 с.
15. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
16. Соборное Уложение 1649 года: текст, комментарии / Руководитель авт. кол-ва – Л. : Наука, 1987. – 448 с.
17. Тихомиров М. Н. Соборное Уложение 1649 года : Учебное пособие для высшей школы / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1961. – 444 с.
18. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.). Критические очерки / Отв. ред. Н. А. Смирнов. – М. : Наука, 1967. – 336 с.
19. Черепнин Л. В. Земские соборы русского государства в XVI-XVII вв. / Л. В. Черепнин. – М. : Наука, 1978. – 417 с.
20. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семинарське заняття 6-7. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Московської держави у XVII ст. Соціальні протиріччя та потрясіння.

План

Заняття 1

1. Зміцнення самодержавної влади, початок переходу до абсолютизму.
2. Держава і церква. Справа патріарха Никона.
3. Основні тенденції економічного розвитку.

Заняття 2

1. Соборне Уложення 1649 р. Соціальна політика уряду після прийняття Соборного Уложення.
2. Міські повстання середини XVII ст.
3. Повстання під проводом Степана Разіна.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: абсолютна монархія, всеросійський ринок, земські собори, мануфактура, мануфактурне виробництво, селянська війна, соціальна структура суспільства, станово-представницька монархія, фінансова політика.

Теми рефератів: 1. Становище посадських людей за даними Соборного Уложення 1649 р.
2. Види злочинів і покарань за Соборним Уложенням 1649 р.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Андреев И. А. «Сильные люди» Московского государства и борьба дворян с ними в 20-е годы XVII века / И. А. Андреев // История СССР. – 1990. – № 5. – С. 77-88.
3. Борисов Н. С. Церковные деятели средневековой Руси XIII-XVII вв. / Н. С. Борисов. – М. : МГУ, 1988. – 200 с.
4. Буганов В. И. Мир истории. Россия в XVII столетии / В. О. Буганов. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 318 с.
5. Буганов В. И. Московские восстания конца XVII века / В. И. Буганов. – М. : Наука, 1969. – 440 с.
6. Водарский Я. Е. Дворянское землевладение в России в XVII - первой половине XIX в. : (Размеры и размещение) / Я. Е. Водарский. – М. : Наука, 1988. – 301 с.
7. Восстание в Москве 1682 года : Сб. Документов / Сост. Н. Г. Савич. – М. Наука, 1976. – 348 с.

8. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.
9. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма / Н. Ф. Демидова. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
10. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
11. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.
12. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
13. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
14. Ключевский В. О. О государственности в России / Василий Осипович Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.
15. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
16. Костомаров Н. И. Земские соборы : Исторические монографии и исследования / Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1995. – 633 с.
17. Лебедев В. И. Крестьянская война под руководством Степана Разина / В. И. Лебедев. – М. : Просвещение, 1964. – 135 с.
18. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 566 с.
19. Павленко Н. И. Развитие крепостного права в России в XVII в.: Мат-лы для практ. Занятий по курсу истории СССР / Н. И. Павленко. – М. : МГПИ, 1979. – 92 с.
20. Памятники русского права. – Вып. 6. Соборное Уложение царя Алексея Михайловича 1649 г. / Под ред. К. А. Сафроненко. – М. : Госюриздат, 1957. – 503 с.
21. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 2000. – 837 с.
22. Пресняков А. Е. Российские самодержцы / А. Е. Пресняков. – М. : Книга, 1990. – 461 с.
23. Проезжая по Московии (Россия XVI-XVII веков глазами дипломатов) / Отв. ред. и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин; составитель и автор комментариев Г. И. Герасимова. – М. : Международные отношения, 1991. – 367 с.

24. Российское законодательство X-XX веков [Тексты и коммент] : В 9 т. – Т. 3. : Акты Земских соборов / Отв. Ред. А. Г. Маньков. – М. : Юрид. лит., 1985. – 511 с.
25. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
26. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
27. Соборное Уложение 1649 года: текст, комментарии / Руководитель авт. кол-ва – Л. : Наука, 1987. – 448 с.
28. Тихомиров М. Н. Соборное Уложение 1649 года : Учебное пособие для высшей школы / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1961. – 444 с.
29. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.). Критические очерки / Отв. ред. Н. А. Смирнов. – М. : Наука, 1967. – 336 с.
30. Черепнин Л. В. Земские соборы русского государства в XVI-XVII вв. / Л. В. Черепнин. – М. : Наука, 1978. – 417 с.
31. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Лекція 12. Міжнародне становище Московської держави в середині та другій половині XVII ст.

План

1. Основні напрямки зовнішньої політики Росії в середині XVII ст.
2. Входження України до Росії та загострення суперечностей у Східній Європі.
3. Загострення російсько-польської боротьби наприкінці 50-х років XVII ст. та посилення турецько-татарської агресії проти Московії.
4. Андрусівський договір та Московська «союзна» постанова.

Література

1. Александров В. А. Россия на дальневосточных рубежах (вторая половина XVII в.) / В. А. Александров. – М. : Наука, 1969. – 241 с.
2. Дипломатический словарь : В трёх томах. – Т. 1. А-И. – М. : Наука, 1984. – 422 с.; Т. 2. К-Р. – М. : Наука, 1985. – 502 с.; Т. 3. С-Я. – М. : Наука, 1986. – 749 с.
3. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.

4. История дипломатии / Под ред. Зорина В. А. и др. – Т.1. – М. : Госполитиздат, 1959. – 896 с.
5. История России с древнейших времен до конца XVII в.: Учебник для вузов / Под ред. Л. В. Милова. – М. : Эксмо, 2006. – 768 с.
6. История России : (Россия в мировой цивилизации) : Учебное пособие / Под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1998. – 343 с.
7. Історія народів Росії з найдавніших часів до середини XVIII ст. / За заг. ред. Я. М. Серіщева. – К. : НМК ВО, 1992. – 425 с.
8. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
9. Кристенсен С. О. История России XVII в. Обзор исследований и источников / Пер. с дат. В. Е. Возгрин; С. О. Кристенсен. – М. : Прогресс, 1989. – 254 с.
10. Мавродин В. В. Экономический рост России. Внутренняя и внешняя политика царизма в конце XVII - первой половине XVIII века / В. В. Мавродин. – М. : б.и., 1957. – 68 с.
11. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
12. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
13. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России, 1648-2000 гг. / А. С. Протопопов. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 344 с.
14. Санин Г. А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века / Г. А. Санин. – М. : Наука, 1987. – 270 с.
15. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
16. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 13. Внутрішня політика російського самодержавства наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.

План

1. Петро I. Характеристика ранньої діяльності.
2. Реформи кінця XVII – першої чверті XVIII ст. Завершення процесу оформлення абсолютизму
3. Петровські реформи і російське суспільство: міра сприйняття.

4. Двірцеві перевороти другої чверті XVIII ст.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Анисимов Е. В. Податная реформа Петра I : Введ. подуш. подати в России, 1719 – 1728 гг. / Е. В. Анисимов. – Л. : Наука, 1982. – 296 с.
3. Анисимов Е. В. Россия в середине XVIII века : борьба за наследие Петра / Е. В. Анисимов. – М. : Мысль, 1986. – 237 с.
4. Анисимов Е. В. Время петровских реформ XVIII в., первая четверть / Е. В. Анисимов. – Л. : Лениздат, 1989. – 495 с.
5. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
6. Баггер Ханс. Реформы Петра Великого : Обзор исслед. / Пер. с дат. В. Е. Возгрина; Ханс Баггер. – М. : Прогресс, 1985. – 199 с.
7. Великие государственные деятели России : Сб. ст. / Под ред. А. Ф. Киселева. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. – 459 с.
8. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.
9. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма / Н. Ф. Демидова. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
10. Ефимов С. В. Петровские преобразования и русское общество / С. В. Ефимов // История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
11. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
12. История России : (Россия в мировой цивилизации) : Учебное пособие / Под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1998. – 343 с.
13. История России. С начала XVIII до конца XIX века : Учебное пособие / А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов; Отв. ред. А. Н. Сахаров. – М. : АСТ, 1996. – 543 с.
14. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
15. Медушевский А. Н. Развитие аппарата управления в России в первой четверти XVIII века / А. Н. Медушевский // История СССР. – 1983. – № 6. – С. 136 – 143.
16. Павленко Н. И. Петр I и его время : Книга для учащихся / Н. И. Павленко. – М. : Просвещение, 1989. – 173 с.

17. Спиридонова Е. В. Экономическая политика и экономические взгляды Петра I / Е. В. Спиридонова. – М. : Гос. изд. полит. лит., 1952. – 287 с.
18. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1974. – 395 с.
19. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке : Сб. статей и публ. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. 254 с.
20. Черникова Т. В. «Государство, слово и дело» во времена Анны Иоановны / Т. В. Черникова // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 155 – 163.
21. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семінарське заняття 8. Економічні та соціальні перетворення в Росії за часів Петра I

План

1. Розвиток промисловості та сільського господарства. Економічна політика уряду.
2. Торгівлі і фінанси.
3. Соціальна політика уряду Петра I.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: абсолютизм, мануфактурне виробництво, подвірне оподаткування, подушне оподаткування, політика меркантилізму, протекціонізм, Ратуша, рекрутська повинність, Сенат, Синод, фіскалі.

Теми рефератів: 1. «Справа» царевича Олексія.
 2. Петро I та гетьман І. Мазепа.
 3. Соціальний статус та становище селянства, дворянства і купецтва.

Література

1. Анисимов Е. В. Податная реформа Петра I : Введ. подуш. Подати в России, 1719 – 1728 гг. / Е. В. Анисимов. – Л. : Наука, 1982. – 296 с.
2. Анисимов Е. В. Петр I : рождение империи / Е. В. Анисимов // Вопросы истории. – 1989. – № 7. – С. 3 – 20.
3. Анисимов Е. В. Время петровских реформ XVIII в., первая четверть / Е. В. Анисимов. – Л. : Лениздат, 1989. – 495 с.

4. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
5. Баггер Ханс. Реформы Петра Великого : Обзор исслед. / Пер. с дат. В. Е. Возгрина; Ханс Баггер. – М. : Прогресс, 1985. – 199 с.
6. Буганов В. И. Петр Великий и его время / В. И. Буганов. – М. : Наука, 1989. – 187 с.
7. Великие государственные деятели России : Сб. ст. / Под ред. А. Ф. Киселева. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. – 459 с.
8. Водарский Я. Е. Дворянское землевладение в России в XVII - первой половине XIX в. : (Размеры и размещение) / Я. Е. Водарский. – М. : Наука, 1988. – 301 с.
9. Волков М. Я. Очерки истории промыслов России. Вторая половина XVII - первая половина XVIII в. : Винокуренное производство / М. Я. Волков. – М. : Наука, 1979. – 336 с.
10. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.
11. Демидова Н.Ф. Бюрократический государственный аппарат абсолютизма XVII-XVIII века // Абсолютизм в России XVII-XVIII века. Сб. статей. – М., 1964.
12. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма / Н. Ф. Демидова. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
13. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
14. Ефимов С. В. Петровские преобразования и русское общество/ С. В. Ефимов // История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
15. Ключевский В. Значение Петра I / В. Ключевский // Знание сила. – 1989. – № 1. – С. 21 – 27.
16. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
17. Милюков П. Н. Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформы Петра Великого / П. Н. Милюков. – СПб. : тип. М. М. Стасюлевича, 1905. – 678 с.
18. Медушевский А. Н. Развитие аппарата управления в России в первой четверти XVIII века / А. Н. Медушевский // История СССР. – 1983. – № 6. – С. 136 – 143.
19. Павленко Н. И. У истоков российской бюрократии / Н. И. Павленко // Вопросы истории. – 1989. – № 12. – С. 5 – 9.
20. Павленко Н. И. Петр I и его время : Книга для учащихся / Н. И. Павленко. – М. : Просвещение, 1989. – 173 с.

21. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 2000. – 837 с.
22. Пятецкий Л. М. История России. XVIII век : для абитуриентов и старшеклассников / Л. М. Пятецкий. – М. : Моск. лицей, 1995. – 174 с.
23. Россия в период реформ Петра I. [Сб. статей] / Отв. ред. Н. И. Павленко. – М. : Наука, 1973. – 384 с.
24. Спиридонова Е. В. Экономическая политика и экономические взгляды Петра I / Е. В. Спиридонова. – М. : Гос. изд. полит. лит., 1952. – 287 с.
25. Троицкий С. М. Финансовая политика русского абсолютизма в XVIII в. – М. 1966.
26. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1974. – 395 с.
27. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке : Сб. статей и публ. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. 254 с.
28. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій.

Лекція 14. Росія в системі міжнародних відносин наприкінці XVII - першій чверті XVIII ст.

План

1. Зовнішня політика Росії у 80-90-х роках XVII ст.
2. Північна війна та дипломатична діяльність російського уряду.
3. Утвердження імперських позицій.

Література

1. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
2. Дипломатический словарь : В трёх томах. – Т. 1. А-И. – М. : Наука, 1984. – 422 с.; Т. 2. К-Р. – М. : Наука, 1985. – 502 с.; Т. 3. С-Я. – М. : Наука, 1986. – 749 с.
3. Дневник военных действий русской армии под Полтавой // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 102 – 107.
4. Бобылев В. С. Внешняя политика России эпохи Петра I / В. С. Бобылев. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов, 1990. – 165 с.
5. Великие государственные деятели России : Сб. ст. / Под ред. А. Ф. Киселева. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. – 459 с.
6. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.

7. Історія народів Росії з найдавніших часів до середини XVIII ст. / За заг. ред. Я. М. Серіщева. – К. : НМК ВО, 1992. – 425 с.
8. Історія дипломатії / Под ред. Зорина В. А. и др. – Т.1. – М. : Госполитиздат, 1959. – 896 с.
9. Історія Росії. С начала XVIII до конца XIX века : Учебное пособие / А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов; Отв. ред. А. Н. Сахаров. – М. : АСТ, 1996. – 543 с.
10. Молчанов Н. Н. Дипломатія Петра Великого / Н. Н. Молчанов. – М. : Международные отношения, 1991. – 443 с.
11. Панашенко В. В. Шлях армії Карла XII на Україну (1709 р.) / В. В. Панашенко // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 107 – 112.
12. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
13. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
14. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России, 1648-2000 гг. / А. С. Протопопов. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 344 с.
15. Зотова М. В. Хронология российской истории (IX – XIX вв.) : Энциклопедический справочник / М. В. Зотова. – М. : Мир кн., 1998. – 270 с.
16. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 15. Російська модель політики «просвітницького абсолютизму» та її реалізація в 60-70-х роках XVIII ст.

План

1. Російське дворянство і проблеми соціально-економічного розвитку країни.
2. Політичні ілюзії і реальна політика Катерини II.
3. Діяльність Уложенної комісії 1767 р. і конкурс Вільного економічного товариства.
4. Полеміка сатиричних журналів.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII -первая половина XIX в.) / М. А. Алпатов ; Отв. ред. А. А. Преображенский. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
3. Брикнер А. Г. История Екатерины II : В 3 т. / А. Г. Брикнер. – М. : Изд. центр «Терра», 1998.
4. Дашкова Е. Р. Записки, 1743-1810 гг. / Е. Р. Дашкова ; Отв. ред. Стенник Ю.В. – Л. : Наука, 1985. – 288 с.
5. Дворянская империя XVIII века (Основные законодательные акты). Сб. документов / Сост. М. Т.Белявский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1960. – 224 с.
6. Западов А. В. Русская журналистика XVIII в. / А. В. Западов. – М. : Наука, 1964. – 224 с.
7. Ивонин Ю. Е. Абсолютистская власть и сословное общество. Империя и территория от 1648 до 1798 гг. / Ю. Е. Ивонин // Вопросы истории. – 2001. – № 13. – С. 34-42.
8. Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века : В 2-х тт. / Под общ. ред. И. Я. Щипачева. – М. : Госполитиздат, 1952. – Т. 1. – 712 с. ; Т. 2. – 607 с.
9. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
10. История политических и правовых учений XVII-XVIII вв. / Отв. ред. В. С. Нерсисянц. – М. : Наука, 1989. – 446 с.
11. Ключевский В. О. О государственности в России / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.
12. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
13. Ковальченко И. Д. Всероссийский аграрный рынок XVIII - начала XIX вв. / И. Д. Ковальченко, Л. В. Милов. – М. : Наука, 1974. – 413 с.
14. Миронов Б. М. Новое видение истории России XVIII века / Б. М. Миронов // Вопросы истории. – 2001. – № 11-12. – С. 152 – 159.
15. Миронов Б. Н. Внутренний рынок России во второй половине XVIII - первой половине XIX века / Б. Н. Миронов. – Л. : Наука, 1981. – 259 с.
16. Моряков В. И. Поиск пути. Русская общественная мысль второй половины XVIII в. о государстве и обществе / В. И. Моряков // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX - начала XX в. – М., 1991.
17. Омельченко О. А. «Законная монархия» Екатерины II. Просвещенный абсолютизм в России / О. А. Омельченко. – М. : Юрист, 1993. – 428 с.

18. Павленко Н. И. Екатерина Великая / Н. И. Павленко // Родина. – 1996. – № 1-3, 6, 10, 12.
19. Петина Е. Ф. «Во дни Екатерины...» / Е. Ф. Петина. – СПб. : Кн. мир, 2002. – 397 с.
20. Письма Екатерины II Г. А. Потёмкину // Вопросы истории. – 1989. – № 7-10, 12.
21. Порай-Кошиц И. История русского дворянства от IX до конца XVIII века / И. Порай-Кошиц. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права / А. Романович-Славятинский. – М. : Крафт+, 2003. – 325 с.
22. Пятецкий Л. М. История России. XVIII век / Л. М. Пятецкий. – М. : Моск. лицей, 1995. – 174 с.
23. Русская мысль в век Просвещения / Отв. ред. Н. Ф. Уткина, А. Д. Сухов. – М. : Наука, 1991. – 278 с.
24. Сатирические журналы Н. И. Новикова / Ред., вступит. статья и коммент. П. Н. Беркова. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – 616 с.
25. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
26. Учреждения для управлений губерний // Российское законодательство X-XX веков. Т.5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / Отв. ред. Е. И. Индова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 527 с.
27. Щипанов И. Я. Философия русского Просвещения. Вторая половина XVIII века / И. Я. Щипанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 285 с.
28. Яцунский В. К. Социально-экономическая история России XVIII-XIX вв. Избранные труды / В. К. Яцунский. – М. Наука, 1973. – 302 с.
29. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Семінарське заняття 9. Зовнішня політика Росії в другій половині XVIII ст.

План

1. Зовнішньополітичні цілі Росії. Умови та методи їх здійснення.
2. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст.
3. Участь Росії у поділах Польщі.
4. Росія у боротьбі проти буржуазної Франції.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: антифранцузькі коаліції, буржуазна революція, «Декларація про збройний нейтралітет», проблема Півдня, «Східне питання».

Теми рефератів: 1. Приєднання Криму і Прикубання до Росії.
2. Італійський і швейцарський походи О. В. Суворова.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
3. Брикнер А. Г. История Екатерины II : В 3 т. / А. Г. Брикнер. – М. : Изд. центр «Терра», 1998.
4. Дашкова Е. Р. Записки, 1743-1810 гг. / Е. Р. Дашкова ; Отв. ред. Стенник Ю.В. – Л. : Наука, 1985. – 288 с.
5. Дворянская империя XVIII века (Основные законодательные акты). Сб. документов / Сост. М. Т. Белявский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1960. – 224 с.
6. Дипломатический словарь : В трёх томах. – Т. 1. А-И. – М. : Наука, 1984. – 422 с.; Т. 2. К-Р. – М. : Наука, 1985. – 502 с.; Т. 3. С-Я. – М. : Наука, 1986. – 749 с.
7. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. / Е. И. Дружинина. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 279 с.
8. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.
9. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
10. История дипломатии / Под ред. Зорина В. А. и др. – Т.1. – М. : Госполитиздат, 1959. – 896 с.
11. История России. С начала XVIII до конца XIX века : Учебное пособие / А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов; Отв. ред. А. Н. Сахаров. – М. : АСТ, 1996. – 543 с.
12. Історія народів Росії з найдавніших часів до середини XVIII ст. / За заг. ред. Я. М. Серіщева. – К. : НМК ВО, 1992. – 425 с.
13. Каменский А. Б. Екатерина II / А. Б. Каменский // Вопросы истории. – 1989. – № 3. – С. 22 – 26.
14. Киняпина Н. С. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России (вторая половина XVIII - 80-е годы XIX веков) / Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. В. Дегоев. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 328 с.
15. Ключевский В. О. О государственности в России / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.

16. Козирев В. К. Південна Україна у внутрішній політиці Російської імперії та СРСР (XVII-XX ст.) / В. К. Козирев. – Запоріжжя, 2002.
17. Миронов Б. М. Новое видение истории России XVIII века / Б. М. Миронов // Вопросы истории. – 2001. – № 11-12. – С. 152 – 159.
18. История внешней политики России, первая половина XIX в. : (От войн России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.) / Отв. ред. О. В. Орлик. – М. : Международные отношения, 1995. – 446 с.
19. Павленко Н. И. Екатерина Великая / Н. И. Павленко // Родина. – 1996. – № 1-3, 6, 10, 12.
20. Петина Е. Ф. «Во дни Екатерины...» / Е. Ф. Петина. – СПб. : Кн. мир, 2002. – 397 с.
21. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
22. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
23. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России, 1648-2000 гг. / А. С. Протопопов. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 344 с.
24. Пятецкий Л. М. История России. XVIII век / Л. М. Пятецкий. – М. : Моск. лицей, 1995. – 174 с.
25. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке : Сб. статей и публ. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. 254 с.
26. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 16. Реформи органів державного управління та соціальна політика російського уряду другої половини XVIII ст.

План

1. Реформа центральних державних установ.
2. Губернська реформа.
3. Жалувана грамота дворянству і Жалувана грамота містам 1785 р.
4. Управління окраїнами імперії.
5. Контрреформи Павла I наприкінці XVIII ст.

Література

1. Аксенов А. И. Генеалогия московского купечества XVIII век : Из истории формирования русской буржуазии / А. И. Аксенов. – М. : Наука, 1988. – 188 с.
2. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
3. Брикнер А. Г. История Екатерины II : В 3 т. / А. Г. Брикнер. – М. : Изд. центр «Терра», 1998.
4. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.
5. Дворянская империя XVIII века (Основные законодательные акты). Сб. документов / Сост. М. Т. Белявский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1960. – 224 с.
6. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
7. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
8. История политических и правовых учений XVII-XVIII вв. / Отв. ред. В. С. Нерсисянц. – М. : Наука, 1989. – 446 с.
9. Каменский А. Б. Екатерина II / А. Б. Каменский // Вопросы истории. – 1989. – № 3. – С. 32 – 36.
10. Клокман Ю. Р. Социально-экономическая история русского города. Вторая половина XVIII века / Ю. Р. Клокман. – М. : Наука, 1967. – 335 с.
11. Ключевский В. О. О государственности в России / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.
12. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 4-5. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1989.
13. Миронов Б. М. Новое видение истории России XVIII века / Б. М. Миронов // Вопросы истории. – 2001. – № 11-12. – С. 152 – 159.
14. Омельченко О. А. «Законная монархия» Екатерины II. Просвещенный абсолютизм в России / О. А. Омельченко. – М. : Юрист, 1993. – 428 с.
15. Павленко Н. И. Екатерина Великая / Н. И. Павленко // Родина. – 1996. – № 1-3, 6, 10, 12.
16. Петина Е. Ф. «Во дни Екатерины...» / Е. Ф. Петина. – СПб. : Кн. мир, 2002. – 397 с.
17. Порай-Кошиц И. История русского дворянства от IX до конца XVIII века / И. Порай-Кошиц. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права / А. Романович-Славятинский. – М. : Крафт+, 2003. – 325 с.
18. Пятецкий Л. М. История России. XVIII век / Л. М. Пятецкий. – М. : Моск. лицей, 1995. – 174 с.

19. Сафонов М. М. Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. / М. М. Сафонов. – Л. : Наука, 1988. – 247 с.
20. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б. Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с. ; Т.2. – 566 с.
21. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке : Сб. статей и публ. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. 254 с.
22. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1974. – 395 с.
23. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

Лекція 17. Особливості інкорпорації новоприєднаних до Російської імперії територій наприкінці XVIII ст.

План

1. Причини та наслідки російської експансії на захід в другій половині XVIII ст.
2. Територіально-адміністративні перетворення на новоприєднаних землях.
3. Соціальна політика російського уряду в західних губерніях.

Література

1. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
2. Батюшков П. Н. Волынь. Историческія судьбы Юго-Западнаго края. Съ Высочайшаго соизволенія издано при министерствѣ внутреннихъ дѣлъ. Съ 2-мя хронометрографіями и 69-ю гравюрамаи / П. Н. Батюшков. – С.-Петербургъ, 1888 г. – 128 с.
3. Виноградов В. Н. Дипломатия Екатерины Великой / В. Н. Виноградов // Новая и новейшая история. – 2001. – № 6. – С. 109-136.
4. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.

5. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Львівський нац. ун-т імені І. Франка, 2002. – 752 с.
6. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За редакцією Леоніда Зашкільняк. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. — 660 с.
7. Каппеллер А. Росія як полі етнічна імперія: виникнення, історія, розпад / Пер. з нім. Х. Назаркевич ; А. Каппеллер. – Львів : Вид-во Католицького Українського ун-ту, 2005. – 360 с.
8. Крикун М. Г. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел / М. Г. Крикун. – К. : АН України, Ін-т укр. археографії, 1993. – 186 с.
9. Рудакова Ю. К. Формування територіально-адміністративного устрою на землях Правобережної України в 1793-1801 рр. / Ю. К. Рудакова // Києво-Могилянська академія. Наукові записки. – К., 2005. – Т 41: Історичні науки. – С. 4-12.
10. Ткачук А. Особливості регіональної політики російського уряду щодо земель українського Правобережжя наприкінці XVIII – на початку XIX ст. / А. Ткачук // В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення. Матеріали міжнародної наукової конференції. Луцьк, 2007. – С. 394-405.
11. Учреждения для управлений губерний // Российское законодательство X-XX веков. Т.5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / Отв. ред. Е. И. Индова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 527 с.
12. Шандра В. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд / В. Шандра. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського, 1998. – 75 с.
13. Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832-1914): історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / В. С. Шандра. – К. : Україн. держ. науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 1999. – 144 с.
14. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. М. Яковенко. – 2-ге вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

Лекція 18. Культура та суспільно-політична думка в Російській імперії у XVII-XVIII ст.

План

1. Посилення світських та демократичних елементів у культурі XVII ст.
2. Культура першої чверті XVIII ст. Політичні ідеї, ініціативи, проекти.
3. Суспільно-політична думка другої половини XVIII ст. Особливості російського просвітництва.
4. Освіта.
5. Література і журналістика.
6. Мистецтво.

Література

1. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII - первая половина XIX в.) / М. А. Алпатов ; Отв. ред. А. А. Преображенский. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
2. Ворнихина Л. Русская живопись XVIII века / Л. Ворнихина, Т. Михайлова. – М. : Рус. яз, 1989. – 229 с.
3. Западов А. В. Русская журналистика XVIII в. / А. В. Западов. – М. : Наука, 1964. – 224 с.
4. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт.-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
5. История политических и правовых учений XVII-XVIII вв. / Отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1989. – 446 с.
6. Краснобаев Б. И. Очерки истории русской культуры XVIII века : Книга для учителя / Б. И. Краснобаев. – М. : Просвещение, 1987. – 319 с.
7. Курмачева М. Д. Крепостная интеллигенция в России (вторая половина XVIII - нач. XIX в.) / М. Д. Курмачева. – М. : Наука, 1983. – 352 с.
8. Моряков В. И. Поиск пути. Русская общественная мысль второй половины XVIII в. о государстве и обществе / В. И. Моряков // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX - начала XX в. – М., 1991.
9. Очерки русской культуры XVIII века : В 4 частях / Гл. ред. Б. А. Рыбаков. – Ч. 2. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 406 с. ; Ч. 3. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 394 с.
10. Русская мысль в век Просвещения / Отв. ред. Н. Ф. Уткина, А. Д. Сухов. – М. : Наука, 1991. – 278 с.
11. Сатирические журналы Н. И. Новикова / Ред., вступит. статья и коммент. П. Н. Беркова. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – 616 с.

12. Сергеев Т. Д. История русской общественной мысли и культуры XVII-XVIII вв. / Т. Д. Сергеев, А. С. Лаппо-Данилевский // Вопросы истории. – 1992. – № 4, 5.
13. Стенник Ю. В. Русская сатира XVIII века / Ю. В. Стенник. – Л. : Наука, 1985. – 360 с.
14. Щипанов И. Я. Философия русского Просвещения второй половины XVIII века / И. Я. Щипанов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1971. – 285 с.
15. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

15. Семінарські заняття з курсу: план, рекомендована література, завдання для самостійної роботи

Семінарське заняття 1. Київська Русь: особливості суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку

План

1. Утворення та політичний розвиток Давньоруської держави. Походження назви «Русь», «норманська теорія».
2. Політичний устрій Київської Русі. Суспільні відносини (X-XIII ст.).
3. Соціально-економічний розвиток: феодальне господарство, село і місто.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: великий князь, дружина, віче, «норманська теорія», ранньфеодальна монархія, Русь, феодальна роздрібненість.

Теми рефератів: 1. Роль та місце віче у давньоруському суспільстві.
2. Військова організація на Русі.
3. Міжнародні зв'язки Київської Русі.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України : навч. посіб. / О. Д. Бойко. – 3-тє вид, виправл., доповн. – К. : Академвидав, 2010. – 688 с. – (Серія «Альма-матер»)

2. Греков Б. Д. Киевская Русь / Б. Д. Греков. – М. : Госполитиздат, 1953. – 568 с.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси : В 11 т. : 12 кн. / М. С. Грушевський. – Т. 1-2. – К. : Наукова думка, 1991.
4. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – К. : Лыбидь, 1991. – 397 с.
5. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
6. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : В 2 т. / Д. І. Дорошенко. – Т. 1. – К. : Глобус, 1992. – 238 с.
7. Древнерусские княжества X-XIII вв. : [Сб. статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
8. Дубов И. В. Новые источники по истории Древней Руси : Учебное пособие / И. В. Дубов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 175 с.
9. Златоструй. Древняя Русь X-XIII вв. : Сборник / Сост., авт. текст и коммент. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 303 с.
10. Історія України. Від праісторії до княжої доби української історії / Б. Білик, Т. Гриценко, Я. Калакура. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.
11. Історія України : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів : Світ, 1996. – 520 с.
12. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : Підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. – К. : Вікар, 1999. – 737 с.
13. Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII вв. / О. М. Рапов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1977. – 261 с.
14. Толочко П. П. Древняя Русь: Очерки социально-политической истории / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
15. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Семінарське заняття 2. Новгородська феодальна (боярська) республіка

План

1. Утворення Новгородської феодальної (боярської) республіки.
2. Особливості суспільно-політичного устрою.
3. Господарський розвиток Новгородської республіки, її торгово-економічні зв'язки з країнами Західної Європи.
4. Новгородські берестяні грамоти як історичне джерело.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: архієпископ, берестяні грамоти, боярство, віче, кінчанська система, посадник, рада вельмож, тисяцький, феодальна республіка.

Теми рефератів:

1. Політичні взаємини Новгороду з Києвом у XII ст.
2. Соціальна структура населення Новгороду Великого у XII-XIII ст.
3. Новгородське народовладдя у XIV-XV ст. Посилення олігархічних тенденцій.

Література

1. Алексеев Ю. Г. «К Москве хотим»: Закат боярской республики в Новгороде / Ю. Г. Алексеев. – СПб. : Лениздат, 1991. – 158 с.
2. Алексеев Ю. Г. «Чёрные люди» Новгорода и Пскова (к вопросу о социальной эволюции древнерусской городской общины) / Ю. Г. Алексеев // Исторические записки. – Т.103. – М. : Изд-во АН СССР, 1979. – С. 242 – 274.
3. Бернадский В. Н. Новгород и Новгородская земля в XV веке / В. Н. Бернадский. – М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 395 с.
4. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шамагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
5. Древнерусские княжества X-XIII вв. [Сборник статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
6. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 1. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 432 с.
7. Петров А. В. Вечевой Новгород / А. В. Петров // История России : Народ и власть. – СПб. : Санкт-Петербургский университет МВД России, Фонд "Университет", Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 1997. – С. 95-133.
8. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 1997. – 838 с.
9. Подвигина Н. Л. Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода Великого в XII-XIII вв. / Н. Л. Подвигина. – М. : Высшая школа, 1976. – 152 с.
10. Котляр М. Ф. Політичні взаємини Києва і Новгороду у XII ст. / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1986. – № 9. – С. 19 – 30.
11. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.

12. Фадеев Л. А. Происхождение и роль системы городских концов в развитии древнейших русских городов / Л. А. Фадеев // Русский город (историко-методологический сборник) / Под ред. В. Л. Янина. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 296 с.
13. Фроянов И. Я. Мятёжный Новгород : Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX – начала XIII столетий / И. Я. Фроянов. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. – 280 с.
14. Фроянов И. Я. Города-государства древней Руси / И. Я. Фроянов, А. Ю. Дворниченко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 269 с.
15. Янин В. Л. «Болотовский договор» о взаимоотношениях Новгорода и Пскова в XII-XIV вв. / В. Л. Янин // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 3-15.
16. Янин В. Л. Взаимоотношения Новгорода и Пскова у XII-XIV ст. / В. Л. Янин // Отечественная история. – 1992. – № 2. – С. 3 – 17.
17. Янин В. Л. Новгородские акты XII-XV вв. / В. Л. Янин. – М. : Наука, 1991. – 381 с.
18. Янин В. Л. Новгородские посадники / В. Л. Янин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 387 с.
19. Янин В. Л. Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород / В. Л. Янин. – М. : Высшая школа, 1977. – 240 с.
20. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Семінарське заняття 3. Білоруські землі та Велике князівство Литовське у XII-XV ст.

План

1. Мінсько-Полоцька земля у XII-XIII ст.: її економічна та політична відособленість від Києва.
2. Утворення та зміцнення Великого князівства Литовського.
3. Велике князівство Литовське і руські землі.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: Кревська унія, магдебурзьке право, орден рицарів-меченосців, сейм, тевтонський орден, феодальний сепаратизм, фільварки.

- Темі рефератів:**
1. Політична історія Великого князівства Литовського XIII-XV ст.
  2. Московсько-литовські стосунки у XIV-XV ст.
  3. Культурний розвиток білоруських земель у XIII-XV ст.

Література

1. Гісторыя Беларусі : у дзвюх частках: падручнік, ч.1 : Ад старажытных часоў - па люты 1917 г./ Я. К. Новік [и др.] ; пад рэд.: Я. К. Новіка, Марцуля Г. С. – 3-е выд., дапрац. и дап. – Мінск: Вышэйшая школа, 2007. – 397 с.
2. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шамагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
3. Данилевский И. Н. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.) : Курс лекций : [Для студентов и аспирантов гуманитар. фак. вузов] / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-пресс, 2001. – 387 с.
4. Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского. Очерки истории общины, сословий, государственности / А. Ю. Дворниченко. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1993. – 322 с.
5. Древнерусские княжества X-XIII вв. [Сборник статей] / Отв. ред. Л. Г. Бескровный. – М. : Наука, 1975. – 303 с.
6. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
7. Імя твое Бялая Русь/ Уклад. Г.М. Сагановіч. – Мінск, 1991.
8. История Белорусской ССР / Г. В. Штыхов, А. М. Карпачев, К. И. Шабуня и др. – Минск : Наука и техника, 1977. – 630 с.
9. История Литовской ССР : с древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Б. Вайткявичюс. – Вильнюс : Мокслас, 1978. – 676 с.
10. Пашуто В. Т. Образование Литовского государства / В. Т. Пашуто. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 531 с.
11. Сагановіч Г. Нарыс гісторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII стагоддзя. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2001.
12. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій.

Семінарське заняття 4. Суспільно-політичні та соціально-економічні передумови утворення Московської централізованої держави (XIV-XV ст.)

План

1. Визначення основних центрів політичної боротьби за лідерство в об'єднавчому процесі. Москва і Твер.
2. Новий етап боротьби за політичну перевагу у Північно-Східній Русі. Дмитро Донський та його політика.
3. Феодальна війна другої чверті XV ст.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: баскаки, державно-політична централізація, Золота Орда, об'єднавчий процес, політична консолідація, феодальна війна, ярлик.

Теми рефератів: 1. Флорентійська унія.
2. Руське місто XIV ст.

Література

1. Борисов Н. С. Государство и церковь в XIV-XV веке. Русская церковь в политической борьбе XIV-XV веках / Н. С. Борисов. – М. : Издво МГУ, 1986. – 205 с.
2. Вернадский Г. В. Что дали России монголы / Г. В. Вернадский // Родина. – 1997. – № 3-4. – С. 96-99.
3. Греков Б. Д. Мир истории. Русские княжества в XIII-XV веках / Б. Д. Греков, Ф. Ф. Шахмагонов. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 334 с.
4. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
5. Егоров В. Л. Золотая Орда: мифы и реальность / В. Л. Егоров. – М. : Знание, 1990. – 63 с.
6. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники / В. В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1967. – 263 с.
7. Кизилев Ю. А. Городской строй России XIV-XV вв. в сравнительно-историческом аспекте / Ю. А. Кизилев // Вопросы истории. – 1982. – №12. – С. 24-37.
8. Кизилев Ю. А. Земли и народы России в XIII-XV вв. / Ю. А. Кизилев. – М. : Высшая школа, 1984. – 160 с.
9. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. / А. Н. Кирпичников. – Л. : Наука, 1976. – 104 с.
10. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.

11. Кобрин В. Б. Становление деспотического самодержавия в средневековой Руси / В. Б. Кобрин, А. Л. Юрганов // История СССР. – 1991. – № 2. – с. 21 – 27.
12. Кривошеев Ю. В. Русь и монголы : Исслед. по истории Сев.-Вост. Руси XII-XIV вв. / Ю.В. Кривошеев ; Отв. ред. д. ист. н., проф. И. Я. Фроянов ; С.-Петербур. гос. ун-т. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 406 с.
13. Кучкин В. А. Города Северо-Восточной Руси в XIII-XV веках / В. А. Кучкин // История СССР. – 1990. – № 6. – С. 68-85.
14. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В. А. Кучкин. – М. : Наука, 1984. – 349 с.
15. На стыке континентов и цивилизаций ... (из опыта образования и распада империй X-XVI вв.). – М. : ИНСАН, 1996. – 768 с.
16. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
17. Сахаров А. М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А. М. Сахаров. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1959. – 236 с.
18. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
19. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
20. Скрынников Р. Государство и церковь на Руси в XIV-XVI вв. / Р. Скрынников. – Новосибирск : Наука, 1991. – 393 с.
21. Соловьев К. А. Властители и судьи. Легитимация государственной власти в древней и средневековой Руси : IX - первая половина XV вв. / Соловьев К.А. – М. : Унив. гуманитар. лицей, 1999. – 250 с.
22. Черепнин Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV - XV веках. Очерки социально-экономической и политической истории Руси / Л. В. Черепнин. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 899 с.
23. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Семинарське заняття 5. Московська держава у період «Смути» (кінець XVI - початок XVII ст.). Аналіз документальних джерел.

План

1. Політична, династична та господарська криза в Московській державі наприкінці XVI ст.

2. Кріпосницькі акти кінця XVI – початку XVII ст.
3. Соціальних конфлікти та потрясіння початку XVII ст.
4. Земський собор 1613 р. та його основні рішення. Столбовський мир і Деулінське перемир'я.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: іноземна інтервенція, народне повстання, самозванство, селянська війна, «смута».

Теми рефератів: 1. Іноземці про події в Росії на початку XVII ст.
2. Феномен самозванства в Російській історії

Література

1. Алексеев И. Династический кризис на рубеже 16-17 ст. российской истории / И. Алексеев // Московское царство. Сб. науч. ст. – М., 1998.
31. Буганов В. И. Крестьянская война в России начала XVII в. / В. И. Буганов. – М. : Просвещение, 1976. – 144 с.
32. Буссов К. Московская хроника 1584–1613 гг. [Нем. текст и русский пер.] / Конрад Буссов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 400 с.
33. Гераков Г. Отрывок из российской истории, мало кому известный с 1598 – 1613 гг. / Г. Гераков.– СПб., 1917.
34. Горсей Джером. Записки о России XVI – начала XVII века / Джером Горсей; [пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
35. Гутнов Д. Смерть царевича Дмитрия / Д. Гутнов // Родина. – 1993. – № 5-6.
36. Законы царя Фёдора Ивановича 1592-1593 гг. о запрещении крестьянского выхода и о пятилетнем сроке подачи исковых челобитных в крестьянском владении и вывозе // Хрестоматия по истории СССР. XVI – XVII век / Под ред. А. А. Зимина. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 751 с.
37. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 2. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1987. – 448 с.
38. Кобрин В. Б. Смутное время – утраченные возможности / В. Б. Кобрин // История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX - начала XX в. – М., 1991.
39. Костомаров Н. И. Смутное время Московского государства в начале XVII столетия. 1604-1613 гг./ Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1994. – 799 с.

40. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 566 с.
41. Морозов Б. Н. Важный документ по истории восстания Болотникова / Б. Н. Морозов // История СССР. – 1985. – № 2. – С. 162-168.
42. Памятник истории смутного времени / Под ред. А. Н. Яковлева. – М. : Изд. Н. Н. Ключкова, 1909. – 104 с.
43. Платонов С. Ф. Очерки по истории Смуты в Московском государстве XVI-XVII вв. : Опыт изучения общественного строя и сословных отношений в Смутное время / С. Ф. Платонов. – М. : Памятники ист. Мысли, 1995. – 469 с.
44. Полосин А. Социально-политическая история России XVI - начала XVII века. Сборник статей / А. Полосин. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 382 с.
45. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
46. Проезжая по Московии (Россия XVI-XVII веков глазами дипломатов) / Отв. ред. и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин; составитель и автор комментариев Г. И. Герасимова. – М. : Международные отношения, 1991. – 367 с.
47. Россия на рубеже XVI-XVII вв. Смутное время. (Исторические документы) // Хрестоматия по истории России с древнейших времён до наших дней : Учеб. пособие / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М. : Проспект, 1999. – 589 с.
48. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
49. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
50. Скрынников Р. Г. Борис Годунов / Р. Г. Скрынников. – М. : Наука, 1978. – 192 с.
51. Скрынников Р. Г. Россия в начале XVII в. «Смута» / Р. Г. Скрынников. – М. : Мысль, 1988. – 283 с.
52. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в русском государстве в начале XVII века / Р. Г. Скрынников. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 327 с.
53. Скрынников Р. Г. Самозванцы в России в начале XVII века. Григорий Отрепьев / Р. Г. Скрынников. – Новосибирск : Наука, сиб.отд-ние, 1990. – 235 с.
54. Смута в Московском государстве. Россия в начале XVII столетия в записях современников. [Сборник] / Сост. и авт. коммент. А. И. Плигузов, И. А. Тихонюк. – М. : Современник, 1989. – 459с.

55. Скрынников Р. Г. Спорные проблемы восстания Болотникова / Р. Г. Скрынников // История СССР. – 1989. – № 5. – С. 92-110.
56. Ульяновский В. И. Российские самозванцы: Лжедмитрий I / В. И. Ульяновский В. И. – К. : Лыбидь, 1993. – 291 с.
57. Усенко О. Самозванство на Руси: норма или патология / О. Усенко // Родина. – 1995. – № 1-2.
58. Шипов В. А. Минин и Пожарский / В. А. Шипов. – М.: Мысль, 1990. 141 с
59. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Семінарське заняття 6-7. Соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Московської держави у XVII ст. Соціальні протиріччя та потрясіння.

План

Заняття 1

- 1.Зміцнення самодержавної влади, початок переходу до абсолютизму.
- 2.Держава і церква. Справа патріарха Никона.
- 3.Основні тенденції економічного розвитку.

Заняття 2

1. Соборне Уложення 1649 р. Соціальна політика уряду після прийняття Соборного Уложення.
2. Міські повстання середини XVII ст.
3. Повстання під проводом Степана Разіна.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: абсолютна монархія, всеросійський ринок, земські собори, мануфактура, мануфактурне виробництво, селянська війна, соціальна структура суспільства, станово-представницька монархія, фінансова політика.

Теми рефератів:

1. Становище посадських людей за даними Соборного Уложення 1649 р.
2. Види злочинів і покарань за Соборним Уложенням 1649 р.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М.: Аграф, 1998. – 640 с.
2. Андреев И. А. «Сильные люди» Московского государства и борьба дворян с ними в 20-е годы XVII века / И. А. Андреев // История СССР. – 1990. – № 5. – С. 77-88.
3. Борисов Н. С. Церковные деятели средневековой Руси XIII-XVII вв. / Н. С. Борисов. – М. : МГУ, 1988. – 200 с.
4. Буганов В. И. Мир истории. Россия в XVII столетии / В. О. Буганов. – М. : Молодая гвардия, 1989. – 318 с.
5. Буганов В. И. Московские восстания конца XVII века / В. И. Буганов. – М. : Наука, 1969. – 440 с.
6. Водарский Я. Е. Дворянское землевладение в России в XVII - первой половине XIX в. : (Размеры и размещение) / Я. Е. Водарский. – М. : Наука, 1988. – 301 с.
7. Восстание в Москве 1682 года : Сб. Документов / Сост. Н. Г. Савич. – М. Наука, 1976. – 348 с.
8. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.
9. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма / Н. Ф. Демидова. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
10. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
11. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.
12. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт.-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
13. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
14. Ключевский В. О. О государственности в России / Василий Осипович Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.
15. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
16. Костомаров Н. И. Земские соборы : Исторические монографии и исследования / Н. И. Костомаров. – М. : Фирма «Чарли», 1995. – 633 с.
17. Лебедев В. И. Крестьянская война под руководством Степана Разина / В. И. Лебедев. – М. : Просвещение, 1964. – 135 с.

18. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 566 с.
19. Павленко Н. И. Развитие крепостного права в России в XVII в.: Мат-лы для практ. Занятий по курсу истории СССР / Н. И. Павленко. – М. : МГПИ, 1979. – 92 с.
20. Памятники русского права. – Вып. 6. Соборное Уложение царя Алексея Михайловича 1649 г. / Под ред. К. А. Сафроненко. – М. : Госюриздат, 1957. – 503 с.
21. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 2000. – 837 с.
22. Пресняков А. Е. Российские самодержцы / А. Е. Пресняков. – М. : Книга, 1990. – 461 с.
23. Проезжая по Московии (Россия XVI-XVII веков глазами дипломатов) / Отв. ред. и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин; составитель и автор комментариев Г. И. Герасимова. – М. : Международные отношения, 1991. – 367 с.
24. Российское законодательство X-XX веков [Тексты и коммент] : В 9 т. – Т. 3. : Акты Земских соборов / Отв. Ред. А. Г. Маньков. – М. : Юрид. лит., 1985. – 511 с.
25. Сахаров А. Н. Образование и развитие Российского государства в XIV-XVII вв. / А. Н. Сахаров. – М. : Высшая школа, 1969.
26. Сахаров М. Л. Социальная структура русского феодального общества / М. Л. Сахаров. – СПб., 2000.
27. Соборное Уложение 1649 года: текст, комментарии / Руководитель авт. кол-ва – Л. : Наука, 1987. – 448 с.
28. Тихомиров М. Н. Соборное Уложение 1649 года : Учебное пособие для высшей школы / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1961. – 444 с.
29. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.). Критические очерки / Отв. ред. Н. А. Смирнов. – М. : Наука, 1967. – 336 с.
30. Черепнин Л. В. Земские соборы русского государства в XVI-XVII вв. / Л. В. Черепнин. – М. : Наука, 1978. – 417 с.
31. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій та збірників документів.

Семинарське заняття 8. Економічні та соціальні перетворення в Росії за часів Петра I

План

1. Розвиток промисловості та сільського господарства. Економічна політика уряду.
2. Торгівлі і фінанси.
3. Соціальна політика уряду Петра I.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: абсолютизм, мануфактурне виробництво, подвірне оподаткування, подушне оподаткування, політика меркантилізму, протекціонізм, Ратуша, рекрутська повинність, Сенат, Синод, фіскали.

Теми рефератів:

1. «Справа» царевича Олексія.
2. Петро I та гетьман І. Мазепа.
3. Соціальний статус та становище селянства, дворянства і купецтва.

Література

29. Анисимов Е. В. Податная реформа Петра I : Введ. подуш. Подати в России, 1719 – 1728 гг. / Е. В. Анисимов. – Л. : Наука, 1982. – 296 с.
30. Анисимов Е. В. Петр I : рождение империи / Е. В. Анисимов // Вопросы истории. – 1989. – № 7. – С. 3 – 20.
31. Анисимов Е. В. Время петровских реформ XVIII в., первая четверть / Е. В. Анисимов. – Л. : Лениздат, 1989. – 495 с.
32. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
33. Баггер Ханс. Реформы Петра Великого : Обзор исслед. / Пер. с дат. В. Е. Возгрина; Ханс Баггер. – М. : Прогресс, 1985. – 199 с.
34. Буганов В. И. Петр Великий и его время / В. И. Буганов. – М. : Наука, 1989. – 187 с.
35. Великие государственные деятели России : Сб. ст. / Под ред. А. Ф. Киселева. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 1996. – 459 с.
36. Водарский Я. Е. Дворянское землевладение в России в XVII - первой половине XIX в. : (Размеры и размещение) / Я. Е. Водарский. – М. : Наука, 1988. – 301 с.
37. Волков М. Я. Очерки истории промыслов России. Вторая половина XVII - первая половина XVIII в. : Винокурное производство / М. Я. Волков. – М. : Наука, 1979. – 336 с.
38. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.

39. Демидова Н.Ф. Бюрократический государственный аппарат абсолютизма XVII-XVIII века // Абсолютизм в России XVII-XVIII века. Сб. статей. – М., 1964.
40. Демидова Н. Ф. Служилая бюрократия в России XVII в. и ее роль в формировании абсолютизма / Н. Ф. Демидова. – М. : Наука, 1987. – 230 с.
41. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : РГГУ, 2008. – 712 с.
42. Ефимов С. В. Петровские преобразования и русское общество/ С. В. Ефимов // История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
43. Ключевский В. Значение Петра I / В. Ключевский // Знание сила. – 1989. – № 1. – С. 21 – 27.
44. Ключевский В. О. Сочинения. В 9-ти томах / В. О. Ключевский. – Т. 3. Курс русской истории. – М. : Мысль, 1988. – 416 с.
45. Милюков П. Н. Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформы Петра Великого / П. Н. Милюков. – СПб. : тип. М. М. Стасюлевича, 1905. – 678 с.
46. Медушевский А. Н. Развитие аппарата управления в России в первой четверти XVIII века / А. Н. Медушевский // История СССР. – 1983. – № 6. – С. 136 – 143.
47. Павленко Н. И. У истоков российской бюрократии / Н. И. Павленко // Вопросы истории. – 1989. – № 12. – С. 5 – 9.
48. Павленко Н. И. Петр I и его время : Книга для учащихся / Н. И. Павленко. – М. : Просвещение, 1989. – 173 с.
49. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 2000. – 837 с.
50. Пятецкий Л. М. История России. XVIII век : для абитуриентов и старшеклассников / Л. М. Пятецкий. – М. : Моск. лицей, 1995. – 174 с.
51. Россия в период реформ Петра I. [Сб. статей] / Отв. ред. Н. И. Павленко. – М. : Наука, 1973. – 384 с.
52. Спиридонова Е. В. Экономическая политика и экономические взгляды Петра I / Е. В. Спиридонова. – М. : Гос. изд. полит. лит., 1952. – 287 с.
53. Троицкий С.М. Финансовая политика русского абсолютизма в XVIII в. – М. 1966.
54. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1974. – 395 с.
55. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке : Сб. статей и публ. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. 254 с.

56. Відповідні розділи рекомендованих підручників, навчальних посібників, хрестоматій.

Семінарське заняття 9. Зовнішня політика Росії в другій половині XVIII ст.

План

1. Зовнішньополітичні цілі Росії. Умови та методи їх здійснення.
2. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст.
3. Участь Росії у поділах Польщі.
4. Росія у боротьбі проти буржуазної Франції.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати поняття: антифранцузькі коаліції, буржуазна революція, «Декларація про збройний нейтралітет», проблема Півдня, «Східне питання».

Теми рефератів: 1. Приєднання Криму і Прикубання до Росії.
2. Італійський і швейцарський походи О. В. Суворова.

Література

1. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Афанасьев Ю. Опасная Россия : Традиции самовластья сегодня / Ю. Афанасьев ; [Рос. гос. гуманитар. ун-т]. – М. : РГГУ, 2001. – 431 с.
3. Брикнер А. Г. История Екатерины II : В 3 т. / А. Г. Брикнер. – М. : Изд. центр «Терра», 1998.
4. Дашкова Е. Р. Записки, 1743-1810 гг. / Е. Р. Дашкова ; Отв. ред. Стенник Ю.В. – Л. : Наука, 1985. – 288 с.
5. Дворянская империя XVIII века (Основные законодательные акты). Сб. документов / Сост. М. Т. Белявский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1960. – 224 с.
6. Дипломатический словарь : В трёх томах. – Т. 1. А-И. – М. : Наука, 1984. – 422 с.; Т. 2. К-Р. – М. : Наука, 1985. – 502 с.; Т. 3. С-Я. – М. : Наука, 1986. – 749 с.

7. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. / Е. И. Дружинина. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 279 с.
8. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.
9. История государства Российского. Жизнеописания: XVII век. [Очерки] / авт.-сост. А. В. Шевцов. – М. : Кн. палата, 1997. – 476 с.
10. История дипломатии / Под ред. Зорина В. А. и др. – Т.1. – М. : Госполитиздат, 1959. – 896 с.
11. История России. С начала XVIII до конца XIX века : Учебное пособие / А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов; Отв. ред. А. Н. Сахаров. – М. : АСТ, 1996. – 543 с.
12. Історія народів Росії з найдавніших часів до середини XVIII ст. / За заг. ред. Я. М. Серіщева. – К. : НМК ВО, 1992. – 425 с.
13. Каменский А. Б. Екатерина II / А. Б. Каменский // Вопросы истории. – 1989. – № 3. – С. 22 – 26.
14. Киняпина Н. С. Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России (вторая половина XVIII - 80-е годы XIX веков) / Н. С. Киняпина, М. М. Блиев, В. В. Дегоев. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 328 с.
15. Ключевский В. О. О государственности в России / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 604 с.
16. Козирев В. К. Південна Україна у внутрішній політиці Російської імперії та СРСР (XVII-XX ст.) / В. К. Козирев. – Запоріжжя, 2002.
17. Миронов Б. М. Новое видение истории России XVIII века / Б. М. Миронов // Вопросы истории. – 2001. – № 11-12. – С. 152 – 159.
18. История внешней политики России, первая половина XIX в. : (От войн России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.) / Отв. ред. О. В. Орлик. – М. : Международные отношения, 1995. – 446 с.
19. Павленко Н. И. Екатерина Великая / Н. И. Павленко // Родина. – 1996. – № 1-3, 6, 10, 12.
20. Петина Е. Ф. «Во дни Екатерины...» / Е. Ф. Петина. – СПб. : Кн. мир, 2002. – 397 с.
21. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
22. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в планах, датах, фактах : Справочник : В 3 выпусках / В. В. Похлебкин. – М. : Международные отношения, 1995.
23. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России, 1648-2000 гг. / А. С. Протопопов. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 344 с.
24. Пятецкий Л. М. История России. XVIII век / Л. М. Пятецкий. – М. : Моск. лицей, 1995. – 174 с.

25. Троицкий С. М. Россия в XVIII веке : Сб. статей и публ. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1982. 254 с.
26. Відповідні розділи рекомендованих підручників, посібників, збірників документів та хрестоматій.

16. Питання для підсумкового контролю

1. Історична спадщина Київської Русі. Дискусія щодо її приналежності.
2. Характеристика основних видів джерел з історії Східної Європи та Росії в середні віки та ранній новий час.
3. Сучасна історіографія історії Східної Європи та Росії в середні віки.
4. Мінсько-Полоцька земля. Її економічна та політична відособленість від Києва.
5. Юрій Долгорукий, Андрій Боголюбський: історичні портрети та державно-політична діяльність.
6. Володимиро-Суздальське князівство у XII - першій половині XIII ст.
7. Формування державно-політичної структури Північно-Східної Русі в XI - сер. XIII ст.
8. Новгородська і Псковська боярські (феодальні) республіки.
9. Економічні та політичні передумови процесу переходу до феодальної роздрібненості на Русі.
10. «Політична карта» Східної Європи з 30-х років XII до середини XIII ст. Особливості суспільно-політичного розвитку основних руських князівств і земель.
11. Північно-Західна Русь і німецько-датсько-шведська агресія у XII-XIII ст.
12. Східна Європа і монголо-татарська агресія у XIII ст.
13. Золота Орда та її вплив на суспільно-політичний та економічний розвиток Північно-Східної Русі у XIII-XV ст.
14. Початковий етап об'єднавчого процесу у Північно-Східній Європі. Іван Калита.
15. Дмитро Донський та його діяльність. Куликовська битва.
16. Особливості об'єднавчого процесу у Північно-Східній Русі у XIV-XV ст.
17. Умови для утворення Московської централізованої держави. Основні етапи процесу державної централізації Північно-Східної Європи (XIV-XV ст.)
18. Феодальна війна другої чверті XV ст.
19. Роль і місце церкви в об'єднавчому процесі. Відносини з князівською владою.

20. Завершальний етап об'єднання північно-східних руських земель. Іван III – Василь III.
21. Ліквідація монголо-татарського ярма. Його наслідки та впливи.
22. Московська держава в першій половині XVI ст.
23. Реформи середини XVI ст. в Московській державі.
24. Зміцнення самодержавства за Івана IV.
25. Основні напрямки зовнішньої політики Московської держави в другій половині XVI ст.
26. Опричнина Івана IV та її соціальна суть.
27. Династична криза в Московській державі кінця XVI – початку XVII ст. Борис Годунов.
28. «Смута» в Московській державі (кн. XVI – поч. XVII ст.).
29. Соціальні конфлікти в Московській державі на початку XVII ст. та їх особливості.
30. Лжедмитро I в подіях Смути початку XVII ст.
31. Відкрита польсько-шведська інтервенція на початку XVII ст.
32. Боротьба проти іноземної інтервенції на початку XVII ст. Організація та роль ополчень.
33. Соціально-економічний розвиток Московської держави у XVII ст.
34. Еволюція державно-політичного устрою Московської держави у XVII ст.
35. Соціальні конфлікти середини і другої половини XVII ст.
36. Міські повстання середини XVII ст.
37. Держава і Церква у XVII ст.
38. Церковний розкол, його соціальна та ідеологічна сутність.
39. Російсько-польські, російсько-шведські та російсько-турецькі відносини у XVII ст.
40. Російсько-польська війна за Україну в другій пол. XVII ст.
41. Приєднання України до Росії.
42. Культура Росії XVII ст.
43. Економічне, внутрішньополітичне та міжнародне становище Росії на межі XVII-XVIII ст.
44. Внутрішня політика російського уряду наприкінці XVII ст.
45. Зовнішня політика російського уряду наприкінці XVII ст.
46. «Велике посольство» та його діяльність.
47. Північна війна.
48. Реформи першої чверті XVIII ст.
49. Економічний розвиток Росії та соціальна політика уряду у першій чверті XVIII ст.

50. Економічна політика уряду Петра I.
51. Соціальна політика уряду Петра I.
52. Завершальний етап процесу формування абсолютизму в Росії.
53. Культура Росії першої чверті XVIII ст.
54. Петро I: історичний портрет та державно-політична діяльність.
55. Двірцеві перевороти другої чверті XVIII ст.
56. Дворянська імперія у другій чверті і середині XVIII ст. Доля петровських перетворень.
57. Соціально-економічний розвиток Росії у другій половині XVIII ст.
58. Особливості російської моделі політики «просвітницького абсолютизму» та її соціальна суть.
59. Реалізація політики «просвітницького абсолютизму» Катерини II в 60-70-х роках XVIII ст.
60. Селянська війна під проводом Омеляна Пугачова.
61. Внутрішня політика російського уряду в 70-80-х рр. XVIII ст.
62. Внутрішня політика Павла I.
63. Модернізація російського законодавства у другій половині XVIII ст.
64. Суспільно-політична думка Росії другої половини XVIII ст.
65. Особливості російського просвітництва другої половини XVIII ст.
66. Основні напрямки зовнішньої політики Росії в другій половині XVIII ст.
67. Участь Росії у першому поділі Польщі.
68. Участь Росії у другому і третьому поділах Польщі.
69. Участь Росії в антифранцузьких коаліціях.
70. Російська культура другої половини XVIII ст.

17. Перелік основних термінів та понять курсу

1. Абсолютизм.
2. Абсолютна монархія.
3. Берестяні грамоти.
4. Біронівщина.
5. Боярська дума.
6. Велике посольство.
7. Великий князь.
8. Верховна таємна рада.
9. Вибрана рада.
10. Вільне економічне товариство.
11. Віче.
12. Вотчина.

13. Генеральне межування в Росії.
14. Губернія.
15. Губні реформи.
16. Двірцеві перевороти.
17. Дворянство.
18. Декларація про збройний нейтралітет.
19. Державно-політична централізація.
20. Дружина.
21. Економічні селяни.
22. Земські собори.
23. Земщина.
24. Золота Орда.
25. Імператор.
26. Йосипляни.
27. Князівство.
28. Колегії.
29. Кормління.
30. Кріпосне право.
31. Місництво.
32. Міщани.
33. Митрополія.
34. Нестяжателі.
35. Опричнина.
36. Пищальне військо.
37. Помістя.
38. Посадник.
39. Прикази.
40. Приписні селяни.
41. «Просвітницький абсолютизм».
42. Протекціонізм (економічний).
43. Ревізії населення.
44. Регулярні громадяни.
45. Рекрутська повинність.
46. Самозванство.
47. Секуляризація в Росії.
48. Семибоярщина.
49. Сенат.
50. Синод.

51. Смута.
52. Станово-представницька монархія.
53. Стоглав.
54. Стрілецькі бунти.
55. Судебник.
56. Табель про ранги.
57. Тисяцький.
58. Феодальна роздрібненість.
59. Феодальна рента.
60. Феодальна республіка.
61. Феодальне землеволодіння.
62. Феодальний сепаратизм.
63. Фіскали.
64. Ханський ярлик.
65. Хованщина.
66. Холопи.
67. Церковний розкол.
68. Чорносошні землі.
69. Чорносошні селяни.
70. Юріїв день.

18. Перелік рекомендованих збірників документів, хрестоматій, підручників та навчальних посібників

а) документальні матеріали, збірники документів та хрестоматії

1. Буссов К. Московская хроника 1584–1613 гг. [Нем. текст и русский пер.] / Конрад Буссов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 400 с.
2. Горсей Джером. Записки о России XVI – начала XVII века / Джером Горсей; [пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
3. Дворянская империя XVIII века (Основные законодательные акты). Сборник документов / Сост. М. Т. Белявский. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1960. – 224 с.
4. Законодательные акты Петра I. Редакции и проекты законов, заметки, доклады, доношения, челобитья и иностранные источники / Сост. Воскресенский Н. А. – М.-Л., 1945. – 602 с.

5. История государства Российского: Хрестоматия: Свидетельства, источники, мнения. [В 2 кн.] / Авт. сост. Г. Е. Миронов. – М. : Кн. палата, 2000. – Кн. 1. – 544 с.
6. История государства Российского: Хрестоматия: Свидетельства, источники, мнения. [В 2 кн.] / Авт. сост. Г. Е. Миронов. – М. : Кн. палата, 2000. – Кн. 2. – 432 с.
7. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисл. А. Н. Насонова. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 642 с.
8. Памятники истории смутного времени / Под ред. Л. И. Яковлева. – М. : Н. Н. Ключков, 1909. – 104 с.
9. Памятники русского права / Под ред. Л. В. Черепнина. – Вып. 3. Памятники права периода образования русского централизованного государства. XIV–XV вв. – М. : Госюриздат, 1955. – 528 с.
10. Памятники русского права / Под ред. Л. В. Черепнина. – Вып. 4. Памятники права периода укрепления русского централизованного государства XV–XVI вв. – М. : Госюриздат, 1956. – 632 с.
11. Памятники русского права / Под ред. Л. В. Черепнина. – Вып. 6. Соборное Уложение царя Алексея Михайловича 1649 г. – М. : Госюриздат, 1957. – 503 с.
12. Политическая история России : Хрестоматия / Сост. Коваленко В.И. и др. – М. : Изд-во МНЭПУ, 1993. – 320 с.
13. Полное собрание русских летописей. СПб., 1846-1921. Т. 1-24; М.-Л., 1949-1963. Т. 25-29; М.-Л., 1965-1994. Т. 29-39; М., 1995. Т. 41.
14. Псковские летописи / Подгот. к печати и ред. А. Н. Насонов. – Вып. 1. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 148 с. ; Вып. 2. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 364 с.
15. Развитие русского права в XV – первой половине XVII в. / Отв. ред. В. С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1986. – 287 с.
16. Российское законодательство X-XX веков : [Тексты и коммент.] : В 9 т. / Под общ. ред. О. И. Чистякова. – М. : Юрид. лит., 1984. – Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства (XIV – XVI вв.) / Отв. ред. А. Д. Горский. – М. : Юрид. лит., 1985. – 519 с.; Т. 3. Акты Земских соборов / Отв. ред. А. Г. Маньков. – М. : Юрид. лит., 1985. – 511 с.; Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. / Отв. ред. А. Г. Маньков. – М. : Юрид. лит., 1986. – 511 с.; Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / Отв. ред. Е. И. Индова. – М. : Юрид. лит., 1987. – 527 с.

17. Россия XVIII века в изданиях Вольной русской типографии А. И. Герцена и Н. П. Огарева. – М. : Наука, 1990. – 1230 с.
18. Россия XV–XVII вв. глазами иностранцев / Подгот. текстов, вступ. ст. и коммент. Ю. А. Лимонова. – Л. : Лениздат, 1986. – 231 с.
19. Сборник документов по истории СССР для семинарских и практических занятий / Под ред. Мавродина В. В. – Ч. 1. IX–XIII вв. / Сост. И. Я. Фроянов, Л. М. Марасинова, В. В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1970. – 262 с.; Ч. 2. XIV–XV вв. / Под ред. А. М. Сахарова. – М. : Высшая школа, 1971. – 238 с.; Ч. 3. XVI в. / Под ред. А. М. Сахарова. – М. : Высшая школа, 1972. 208 с.; Ч. 4. XVII в. / Под ред. А. М. Сахарова. – М. : Высшая школа, 1973. – 200 с.; Ч. 5. XVIII в. / Под ред. Мавродина В.В. — М. : Высшая школа, 1973. – 248 с.
20. Соборное Уложение 1649 года: Текст. Комментарии / Подгот. текста Л. И. Ивиной; Коммент. Г. В. Абрамовича и др.; Руководитель авт. коллектива А. Г. Маньков. – Л. : Наука, 1987. – 448 с.
21. Судебники XV–XVI веков. / Подготовка текстов Р. Б. Мюллер и Л. В. Черепнина; Коммент. А. И. Копанева. Под общ. ред. и с предисл. Б. Д. Грекова. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – 619 с.
22. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до конца XV века / Под ред. М. Н. Тихомирова. – М. : Соцэкгиз 1960. – 735 с.
23. Хрестоматия по истории России с древнейших времен до наших дней : Учеб. пособие : [Для студентов, учащихся ст. классов сред. шк., абитуриентов] / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина ; [МГУ им. М. В. Ломоносова. Ист. фак.]. – М. : Проспект, 1999. – 589 с.
24. Хрестоматия по истории СССР. XVI – XVII век / Под ред. А. А. Зимина. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 751 с.
25. Хрестоматия по истории СССР. XVIII век / Под ред. Л. Г. Бескровного, Б. Б. Кафенгауза. – М. : Соцэкгиз, 1963. – 787 с.
26. Хрестоматия по истории СССР с древнейших времён до 1861 года / Сост. П. П. Елифанов, О. П. Елифанова. – М.: Просвещение, 1987. – 398 с.

б) підручники та навчальні посібники

1. Боханов А. Н. История России. С начала XVIII до конца XIX века / А. Н. Боханов, А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов. – М. : АСТ, 2001. – 544 с.
2. Гуц А. К. Многовариантная история России / А. К. Гуц. – М. : АСТ ; СПб. : Полигон, 2000. – 381 с.

3. Дворниченко А. Ю. История России. Учебник / А. Ю. Дворниченко, Ю. В. Тот, М. В. Ходяков. – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 472 с.
4. Деревянко А. П., Шабельников Н. А. История России с древнейших времен до конца XX века: Учебное пособие / А. П. Деревянко, Н. А. Шабельников – М. : ТК Велби, Проспект, 2006. – 506 с.
5. Зуев М. Н. История России : Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство, 2011. – 655 с.
6. Историография истории России до 1917 г. / Под ред. М. Ю. Лачаевой; Авторы: А. Г. Кузьмин, М. Ю. Лачаева, Н. М. Рогожин, А. Е. Шикло, И. А. Воронин, А. В. Клименко, Ю. А. Мамаева, С. А. Кирсанова. – М.: ВЛАДОС, 2004. – Т. 1. – 382 с.
7. История России : (Россия в мировой цивилизации) : Учебное пособие / Под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1998. – 343 с.
8. История России : Народ и власть. Учебное пособие для вузов. – СПб. : С-Петербургский ун-т МВД России, Фонд «Университет», Лексикон, НОУВПО Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности, 2001. – 460 с.
9. История России : С древнейших времен до наших дней : Учеб. / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2001. – 513,[1] с.
10. История России : Социально-экономический и внутривластный аспекты. [Пособие] / А. В. Лямин и др. – Екатеринбург : КРОК – центр, 1992. – 318 с.
11. История России : учебник / Под ред. Ю. И. Казанцева, В. Г. Деева. – М. : Инфра-М; Новосибирск : Сиб. соглашение, 2000. – 470 с.
12. История России с древнейших времен до 1861года: учебник для студентов высших учебных заведений. / Н. И. Павленко, И. Л. Андреев, В. А. Федоров ; под ред. Н. И. Павленко. – 5-е изд. – Москва : Высшее образование, 2009. – 712 с.
13. История России с древнейших времен до 1861года: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности "История" / Н. И. Павленко, И. Л. Андреев, В. А. Федоров ; под ред. Н. И. Павленко. – Изд. 4-е. – Москва : Высшая школа, 2007. – 535 с.
14. История России с древнейших времен до конца XVII века / Под редакцией Л. В. Милова. – М. : Эксмо, 2006. – 768 с.
15. История России с древнейших времен до конца XVII в.: Учебник для вузов / Под ред. Л. В. Милова. – М. : Эксмо, 2006. – 768 с.

16. История России с древнейших времен до наших дней / Под редакцией А. Н. Сахарова. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – 768 с.
17. История России. С древнейших времён до 1861 года : [Учеб. для вузов] / Под ред. Н. И. Павленко. – М. : Высшая школа, 1996. – 558 с.
18. История России. С древнейших времен до конца XVII века : Учебное пособие для системы пед. вузов России / Отв. ред. : А. Н. Сахаров, А. П. Новосельцев. – М. : АСТ, 1998. – 575 с.
19. История России. С начала XVIII до конца XIX века : Учебное пособие / А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов, А. Н. Боханов; Отв. ред. А. Н. Сахаров. – М. : АСТ, 1996. – 543 с.
20. История России: Учебник для вузов: В 2 т. / Под ред. А. Н. Сахарова. – Т. 1. С древнейших времен до конца XVIII века. – М. : АСТ, Ермак, Астрель, 2006. – 960 с.
21. История СССР с древнейших времен до 1861 года / Под. ред. Павленко Н. И. – М. : Просвещение, 1989. – 560 с.
22. История СССР с древнейших времен до 1861 года/ Под ред. В. Мавродина, П. Епифанова. – М : Просвещение, 1983. – 576 с.
23. История СССР с древнейших времен до конца XVIII века / Под ред. Рыбакова Б. А. – М. : высшая школа, 1975. – 494 с.
24. История СССР с древнейших времен до наших дней : В 2 сериях : в 12-ти т. – Т. 1-4. – М. : Наука, 1966-1967.
25. Історія Росії (з найдавніших часів до кінця XVIII століття): навчальний посібник / автор-уклад. В. М. Мордвінцев, Київ, нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Знання, 2013, 455 с.
26. Історія народів Росії. Від найдавніших часів до середини XVIII ст. / За заг. ред. Я. М. Серіщева. – К. : НМК ВО, 1992. – 425 с.
27. Касьянов В. В. История России в схемах, таблицах и картах : учебное пособие для высшей школы / В. В. Касьянов, С. Н. Шаповалов, Я. А. Шаповалова. – Р. н/Д : Феникс, 2011. – 288 с.
28. Ключевский В.О. Сочинения в 9-ти томах / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 1987-1990. – 3870 с.
29. Коняев Н. М., Коняева М. В. Русский хронограф: хронология одиннадцати веков русской истории - от крещения Руси до крушения СССР : [история России в датах] / Н. М. Коняев, М. В. Коняев. – Москва : Вече [и др.], 2008. – 1149 с.
30. Мунчаев Ш. М. История России [Текст] : учебник для вузов / Ш. М. Мунчаев, В. М. Устинов. – М. : Инфра-М-Норма, 1997 ; М. : Инфра-М-Норма, 1998. – 591 с.

31. Мунчаев Ш. М., Устинов В. М. Политическая история России. От становления самодержавия до падения Советской власти / Ш. М. Мунчаев, В. М. Устинов. – М. : Инфра-М-Норма, 1999. – 790 с.
32. Нариси історії Росії / [Б.В. Ананьч, І.Л. Андреев, Є.В. Анісімов та ін. ; пер. з рос. А.В. Блануца та ін.] ; за заг. ред. О.О. Чубар'яна ; Рос. акад. наук, Ін-т всесвіт. історії. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 799 с.
33. Наумова Г. Р., Шикло Ф. Е. [Историография истории России](#) / Г. Р. Наумова, Ф. Е. Шикло. – М. : Академия, 2008. – 480 с.
34. Орлов А. С. [История России в схемах](#) : учебное пособие / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – 304 с.
35. Очерки истории СССР : В 9 тт. : Т. 3. Период феодализма. IX-XV вв. : Ч. 1. IX – XIII вв. Древняя Русь. Феодальная раздробленность. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – 984 с.; Ч. 2. XIV – XV вв. Объединение русских земель вокруг Москвы и образование Русского централизованного государства. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – 812 с.; Т. 4. Период феодализма. Конец XV - начало XVII в. Укрепление Русского централизованного государства (конец XV-XVI вв.). Крестьянская война и борьба русского народа против иностранной интервенции в начале XVII в. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 960 с.; Т. 5. Период феодализма. XVII век. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 1032 с.; Т. 6. Период феодализма. Россия в первой четверти XVIII века. Преобразования Петра I. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 815 с.; Т. 7. Период феодализма. Россия во второй четверти XVIII в. Народы СССР в первой половине XVIII в. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 866 с.
36. Платонов С.Ф. Лекции по русской истории / С. Ф. Платонов. – СПб. : Кристалл, 1997. – 838 с.
37. Полный энциклопедический справочник. История России в картах, схемах, таблицах / [Федер. программа книгоизд. России ; Авт.-сост. П. Г. Дейниченко]. – М. : ОЛМА-пресс, 2001. – 333 с.
38. Рождественский С. Е. Отечественная история в связи со всеобщей (средней и новой) / С. Е. Рождественский. – М. : Просвещение, 1997. – 527 с.
39. Российская и мировая история в таблицах: синхронист. табл. (XXX в. до Р. Х. – XIX в.). Правители мира. Генеал. табл. Словарь. / Автор сост. Ф. М. Лурье. – СПб. : Каравелла, 1995. – 252 с.
40. [Российская повседневность. От истоков до середины XIX века](#)/ Под редакцией Л. И. Семенниковой. – М. : Изд-во КДУ, 2006. – 240 с.

41. Семин В. П. [Русская история. Проблемы и спорные вопросы](#) / В. П. Семин. – М. : Академический Проект, Гаудеамус, 2007. – 656 с.
42. Уткин А.И. Россия и Запад: история цивилизаций : Учеб. пособие для студентов вузов / А.И. Уткин. – М. : Гардарики, 2000. – 572 с.
43. Цимбаев Н. И. История России XVIII-XIX веков / Н. И. Цимбаев, Л. В. Милов. – М. : Эксмо, 2008. – 438 с.
44. Чунаков А. В. [История России с древнейших времен до середины XIX в.](#) / А. В. Чунаков. – М. : МГУ, Омега-Л, 2007. – 336 с

19. Тематика курсових робіт

Тема 1. Володимиро-Суздальське князівство до середини XIII ст.

План

1. Етнічна історія регіону та формування державної території.
2. Процес «окняження» Ростово-Суздальської землі.
3. Становлення та розвиток державницьких традицій. Формування державно-політичної системи.

Тема 2. Юрій Довгорукий та Андрій Боголюбський. Історичні портрети.

План

1. Юрій Довгорукий та його політичні пріоритети.
2. Державно-політична концепція Андрія Боголюбського.
3. Володимиро-Суздальське князівство наприкінці XII - в першій половині XIII ст.

Тема 3. Київ, Новгород, Псков у XII-XIV ст.: трансформація взаємовідносин.

План

1. Політичні взаємини Києва і Новгорода у XII-XIII ст.
2. Проблема Болотовського договору у відносинах між Новгородом і Псковом у 30-х - 40-х рр. XIV ст.

3. Еволюція політичних стосунків Новгороду і Пскова у XII-XIV ст.

Тема 4. Вплив монгольського фактору на трансформацію суспільно-політичного устрою Північно-Східної Європи (друга половина XIII - початок XVI ст.)

План

1. Монгольський чинник в еволюції державно-політичної організації Північно-Східної Русі.
2. Духовне життя північно-східних руських земель в умовах монголо-татарського панування.
3. Зміни в соціальній структурі великоруського суспільства.

Тема 5. Олександр Невський. Історичний портрет.

План

1. Геополітична ситуація в Північно-Східній Європі в першій половині XIII ст. Формування світогляду князя Олександра Ярославовича.
2. Князівський авторитаризм та традиції новгородської демократії.
3. Північно-Східна Русь і Золота Орда у володимирський період князювання Олександра Невського.

Тема 6. Соціально-економічний розвиток Північно-Східної Русі у XIV-XV ст.

План

1. Соціальна організація суспільства.
2. Головні напрями господарського розвитку. Міське господарство.
3. Основні види та тенденції розвитку феодального господарства.

Тема 7. Військова справа та військова організація в Північно- Східній Європі у XIII-XV ст.

План

1. Загальні принципи організації військової справи.
2. Озброєння військових формувань
3. Укріплення. Тактика облоги і оборони.
4. Метальна техніка.
5. Початок використання вогнепальної зброї.

Тема 8. Князівська влада і віче в Північно-Східній Європі у XIII-XV ст.

План

1. Посилення князівської влади. Князі і ординські хани.
2. Роль і статус віче в різних регіонах Північно-Східної Європи.
3. Деспотичні та демократичні тенденції суспільно-політичного розвитку регіону. Посилення великокнязівської влади у другій половині XV ст.

Тема 9. Роль і місце Церкви в об'єднавчому процесі Північно-Східної Європи у XIV-XV ст.

План

1. Ідеологічні передумови процесу централізації.
2. Роль Церкви в «збиранні руських земель» навколо Москви у XIV ст.
3. Церква і великокнязівська влада у XV ст.

Тема 10. Московський князь Іван III та приєднання Новгороду до Москви.

План

1. Геополітична ситуація у Північно-Східній Європі на середину XV ст.
2. Перші конфлікти Великого князя Московського з Новгородом.

3. Походи на Новгород 70-80-х років XV ст. та їх наслідки.

Тема 11. Політико-правове оформлення великоруської державності на межі XV-XVI ст.

План

1. Геополітична ситуація в Північно-Східній Європі другої половини XV ст.
2. Формування політико-правових засад московської державності наприкінці XV - на початку XVI ст.
3. Характер Московської держави на початку XVI ст.

Тема 12. Еволюція особисто-правового становища селян в Північно-Східній Європі у XII-XVII ст.

План

1. Суть феодальної експлуатації селян.
2. Форми феодальної залежності та їх розповсюдження у Північно-Східній Русі в XII-XV ст.
3. Зміни особисто-правового становища селян у XVI-XVII ст.

Тема 13. Становлення російського самодержавства. Московська держава у першій половині XVI ст.

План

1. Великоруська держава в першій половині XVI ст. Загальна характеристика.
2. Політична організація великоруського суспільства до середини XVI ст.
3. Іван IV – перший російський цар.
4. Реформи Вибраної ради.

Тема 14. «Вибрана рада» і реформи середини XVI ст. в Московській державі.

План

1. «Вінчання на царство» Івана IV.
2. «Собор примирення» та наслідки його діяльності.
3. Вироблення та спроби реалізації реформ Вибраної ради в 50-60-х роках XVI ст.

Тема 15. Опричнина Івана IV і ствердження самодержавного правління.

План

1. Політична криза у правлячій верхівці Московської держави на початку 60-х років XVI ст. Запровадження опричнини.
2. Характер та основні наслідки опричнини.
3. Оцінка опричнини в історичній літературі.

Тема 16. Іван IV. Історичний портрет.

План

1. Становлення особистості великого московського князя.
2. Участь у виробленні реформ середини XVI ст.
3. Політична концепція Івана IV та її реалізація у 60-70-х роках XVI ст.
4. Особисте життя московського монарха.

Тема 17. «Смута» в Московській державі на початку XVII ст.

План

1. Росія на рубежі XVI-XVII ст.: криза суспільства і держави.
2. Політичні центри епохи «смутого часу».
3. Відновлення єдиної державності та наслідки громадянського конфлікту.

Тема 18. Відновлення єдиної великоруської державності після громадянської війни (Смути) на початку XVII ст.

План

1. Друге ополчення та його діяльність.
2. Організація державної влади в країні.
3. Наслідки громадянської війни (Смути) для держави і суспільства.

Тема 19. Історичні передумови виникнення самозванства царського напрямку на межі XVI-XVII ст.

План

1. Характер суспільно-політичних процесів у Московській державі наприкінці XVI ст.
2. Династична криза: причини та наслідки.
3. Поява самозванців на московський престол та їх місце в суспільно-політичній боротьбі на початку XVII ст.

Тема 20. Лжедмитро I і Лжедмитро II у подіях громадянської війни в Московській державі 1600-х - 1610-х років.

План

1. Історичні передумови появи самозванців у Московській державі на межі XVI-XVII ст.
2. Лжедмитро I та його політика.
3. Лжедмитро II та іноземна інтервенція.
4. Суспільна думка про самозванців та самозванство.

Тема 21. Політичні та соціальні наслідки Смути в Московській державі на початку XVII ст.

План

1. Подолання політичної кризи в Московській державі після громадянського конфлікту.
2. Наслідки Смути для міжнародного становища Московії.

3. Перші Романови.
4. Боярська дума і Земські собори.

Тема 22. Політична система Московської держави у XVII ст.

План

1. Становлення династії Романових. Перші царі нової династії.
2. Боярська дума, земські собори, приказна система: основні тенденції еволюції.
3. Місцеве управління.
4. Держава і церква.

Тема 23. Церковний розкол в російському православ'ї у XVII ст.

План

1. Політичний статус російської православної церкви.
2. Патріарх Никон і його реформа.
3. Падіння і засудження Никона.
4. Церковний розкол в Росії та його наслідки для суспільства і держави.

Тема 24. Зміни в державному устрої Росії у другій половині XVII - першій чверті XVIII ст.

План

1. Структура влади в Московській державі на середину XVII ст.
2. Трансформація державно-політичної структури Росії у другій половині XVII ст.
3. Централізація та бюрократизація органів державного управління і суду у першій чверті XVIII ст.

Тема 25. Реформи першої чверті XVIII ст. в Росії.

План

1. Економічна політика російського уряду.
2. Реформи органів державного управління.
3. Соціальна політика.
4. Ламання старих традицій і зародження нової культури.

Тема 26. Петро I. Історичний портрет.

План

1. Дитинство і юність спадкоємця російського престолу.
2. Роль особи московського монарха у виробленні та реалізації комплексу реформ першої чверті XVIII ст.
3. Погляд Петра I на сутність монаршої влади.
4. Наслідки діяльності Петра I та історичні долі Росії.

Тема 27. Завершення процесу становлення абсолютизму в Росії.

План

1. Централізація та бюрократизація органів державного управління і суду у першій чверті XVIII ст.
2. Формування абсолютистської концепції організації державної влади.
3. Особливості та характер російського абсолютизму.

Тема 28. Станова політика уряду Катерини II. Жалувані грамоти дворянству і містам 1785 р.

План

1. Станова структура російського суспільства на середину XVIII ст.
2. Створення та діяльність станових дворянських місцевих корпорацій.
3. Міська реформа та її реалізація в останній чверті XVIII ст.

Тема 29. Реформи місцевого управління і суду в другій половині XVIII ст.

План

1. Організація та діяльність органів губернського управління.
2. Система судочинства та її структура.
3. Поліцейський ордонанс 1782 року.

Тема 30. «Селянське питання» в Російській імперії другої половини XVIII ст.

План

1. Особливості процесу формування «селянського питання» на державному рівні
2. Зміст та головна проблематика «селянського питання»
3. Формування законодавчої бази у другій половині XVIII - на початку XIX ст.

20. Завдання для самостійної роботи та самоконтролю студентів

20.1. Тестові завдання до курсу

Пояснювальна записка

Сучасні підходи до організації навчального процесу студентів передбачають запровадження нових форм і методів навчальної діяльності, а також ефективних форм контролю її результатів.

З впровадженням кредитно-модульної системи організації навчання одним з найбільш результативних засобів перевірки та оцінки здобутих знань стає тестування. Виходячи з того, що воно є не лише інструментом контролю, а й дієвим способом активізації засвоєння нової інформації, формування інтелектуальних умінь і систематизації знань тестування ставить студентів перед необхідністю:

- самостійно аналізувати навчальний історичний матеріал, знаходити в ньому головне (головні факти, теоретичні положення, оцінки, визначення і т.п.) та абстрагуватися від другорядного;
- правильно локалізувати історичні події та явища в часі і просторі;
- аналізувати факти, виділяти, порівнювати і узагальнювати їх істотні ознаки і зв'язки, простежувати закономірності суспільного розвитку;
- співвідносити історичні факти і теорію між собою, застосовувати теоретичні положення для осмислення історичних фактів;
- виробляти вміння дискутувати, аргументувати та відстоювати свою точку зору.

Тестові завдання, вміщені в даному збірнику, стосуються курсу «Історія Східної Європи в середні віки та ранній новий час» і складені відповідно до робочої програми навчальної нормативної дисципліни з урахуванням особливостей фахової підготовки студентів історичного факультету. Опрацювання студентами тестових завдань буде сприяти оптимізації їх самостійної роботи, допомагатиме в результативній підготовці до проміжного та підсумкового контролю.

Тестові завдання розміщено за хронологічно-проблемним принципом, згруповано за темами в межах кожної з яких вони поділені на три рівні складності. Всі варіанти є тестами закритої форми і передбачають завдання з однією правильною відповіддю, завдання з кількома правильними відповідями, завдання на встановлення відповідності, завдання на встановлення правильної хронологічної чи логічної послідовності. Окрім того, частина тестових завдань третього рівня складності передбачає аналіз текстів документальних джерел та інших текстів на основі якого студент має отримати правильну відповідь.

Використання різнорівневих тестів дозволить кожному студенту вибирати індивідуальний рівень складності в процесі самоконтролю ступеня засвоєння необхідного матеріалу.

Разом з тим слід зазначити, що тестування не є абсолютним універсальним методом перевірки набутих знань. Воно є максимально ефективним лише тоді, коли тісно поєднується з іншими формами контролю та самоконтролю досягнутого рівня опанування навчального матеріалу.

Для того, щоб запропоновані тестові завдання допомогли студентам отримати ґрунтовний комплекс знань про розвиток історичного процесу у Східній Європі в середні віки та ранній новий час на основі різнобічно аналізу його політичних, економічних, соціальних та етнокультурних складових вони повинні скористатися матеріалами монографій, наукових статей, підручників, навчальних посібників перелік яких приведений в кінці даного навчально-методичного посібника.

Тема 1. Північно-Західна та Північно-Східна Русь у IX-XIII ст.

I рівень

1. Період політичної (феодалної) роздробленості в Північно-Східній Русі тривав з ... .

1. Початку XII ст. до середини XVI ст. 2. Середини XII ст. до початку XVI ст. 3. XII ст. до XIV ст. 4. 30-х рр. XII ст. до кінця XV ст. 5. 50-х рр. XII ст. до кінця XV ст.

2. Перше зіткнення руських дружин з монголо-татарами відбулося в ході битви ... .

1. На р. Угрі. 2. На берегах Чудського озера. 3. На р. Сіті. 4. На р. Вожі. 5. На р. Калці.

3. Умовною датою початку політичної роздробленості Русі вважається:

1. 1097 р. 2. 1132 р. 3. 1054 р. 4. 1111 р. 5. 1240 р.

4. Нашестя монголо-татар на Північно-Східну Русь відбулося у ... рр. на чолі з ханом ... .

1. 1237-1238. 2. 1235-1239. 3. 1237-1240. 4. 1223-1238. 5. 1233-1242.
1. Ахметом. 2. Субедеєм. 3. Мамаєм. 4. Батиєм. 5. Бурундаєм.

- 5. «Заліським краєм» в XI-XII ст. сучасники називали ... .**
1. Галицько-Волинське князівство. 2. Новгородську боярську (феодалну) республіку. 3. Мінсько-Полоцьку землю. 4. Східну Прибалтику.
5. Ростово-Суздальську землю.
- 6. Першим князівством Північно-Східної Русі, яке зазнало монголо-татарської агресії було ... .**
1. Рязанське. 2. Володимиро-Суздальське. 3. Тверське. 4. Нижегородське. 5. Ростовське.
- 7. Невська битва відбулася у**
1. 1242 р. 2. 1240 р. 3. 1238 р. 4. 1245 р. 5. 1250 р.
- 8. Умовною датою початку політичної (феодалної) роздробленості Русі вважається:**
1. 1097 р. 2. 1132 р. 3. 1054 р. 4. 1111 р. 5. 1240 р.
- 9. Новгородська феодальна (боярська) республіка була заснована в ... .**
1. 1113 р. 2. 1125 р. 3. 1132 р. 4. 1136 р. 5. 1169 р.
- 10. Главою новгородської адміністрації в XII-XV ст. був ... .**
1. Князь. 2. Тисяцький. 3. Посадник. 4. Архієпископ. 5. Керівник віча.
- 11. Головним органом управління в Новгородській феодальній (боярській) республіці був (були, була) ... .**
1. Князь. 2. Князь і князівська дружина. 3. Аристократична рада. 4. Єпископська рада. 5. Віче.
- 12. У Невській битві противниками руських дружин були ... .**
1. Шведи. 2. Угорці. 3. Німці. 4. Литовці. 5. Татари.
- 13. Заснування Москви в російській історіографії традиційно пов'язують з іменем ростово-суздальського князя ... .**
1. Мстислава Володимировича. 2. Юрія Довгорукого. 3. Андрія Боголюбського. 4. Всеволода Юрійовича. 5. Олександра Невського.
- 14. Грамота, яку надавали золотоординські хани руським князям для підтвердження їх права на князювання мала назву ... .**

1. Ярлик. 2. Ясир. 3. Баскак. 4. Тумен. 5. Яничар.

15. Серед відомих князів Північно-Східної Русі XII-XIII ст. найбільшої міфологізації в історичній літературі зазнала історична постать князя ... .

1. Юрія Довгорукого. 2. Андрія Боголюбського. 3. Олександра Ярославовича Невського. 4. Андрія Ярославовича. 5. Ярослава Всеволодовича.

II рівень

1. У грудні ... р. м. Київ було взято ... .

1. 1223. 2. 1236. 3. 1237. 4. 1239. 5. 1240.

1. Литовськими військами. 2. Половцями. 3. Монголо-татарами. 4. Турками. 5. Хрестоносцями.

2. Синами Володимира Мономаха, який князував в Київській Русі впродовж ... років були ... .

1. 1054-1073 рр. 2. 1054-1113 рр. 3. 1113-1125 рр. 4. 1097-1132 рр. 5. 1125-1132 рр.

1. Мстислав Володимирович. 2. Юрій Довгорукий. 3. Андрій Боголюбський. 4. Всеволод Велике Гніздо. 5. Олександр Невський.

3. 1054-1113 роки – в історії Київської Русі це період:

1. Розквіту; 2) загострення чвар і феодальних міжусобиць; 3) князювання Ізяслава Ярославовича; 4) будівництва Софіївського собору; 5) будівництва Десятинної церкви.

4. У 1169 р. військовий похід на Новгород був організований ... князем ... .

1. Київським. 2. Рязанським. 3. Галицьким. 4. Переяславським. 5. Володимиро-Суздальським.

1. Васильком Мстиславовичем. 2. Ігорем Ростиславовичем. 3. Андрієм Боголюбським. 4. Юрієм Довгоруком. 5. Мстиславом Удатним.

5. Князь в Новгородській боярській (феодальній) республіці отримував владу внаслідок ... .

1. Положень закону про успадкування. 2. «Призвання» і укладення з ним договору про умови правління. 3. Виборів на вічових зборах. 4. Призначення верхівкою церкви на чолі з архієпископом. 5. Захоплення князівського столу одним з провідних князівських родів.

6. Головою новгородської адміністрації в Новгородській боярській (феодалній) республіці був ..., якого з середини XII ст. стали ... .

1. Князь. 2. Тисяцький. 3. Посадник. 4. Єпископ. 5. Вічевий староста.

1. Обирати на віче. 2. Призначати на раді бояр. 3. Запрошувати з іншого князівства. 4. Призначати в оточенні єпископа. 5. Призначати з відомих полководців.

7. Єпископ (архієпископ) як глава церкви в Новгородській боярській (феодалній) республіці ... . Він володів широкими повноваженнями ... .

1. Призначався київським митрополитом. 2. Призначався константинопольським митрополитом. 3. Призначався посадником. 4. Обирався в Новгороді. 5. Запрошувався на єпископську кафедру обов'язково з іншого регіону.

1. Лише у церковних справах. 2. Лише за умов підпорядкування вічу. 3. Лише за умов підпорядкування посаднику. 4. Як у справах церковних так і у справах державного управління та контролю. 5. Лише у судових справах.

8. В Новгородській землі як варіант державного устрою в ... році було стверджено ... .

1. 1097. 2. 1132. 3. 1136. 4. 1169. 5. 1174.

1. Спадкова монархія. 2. Абсолютна монархія. 3. Станово-представницька монархія. 4. Боярська республіка. 5. Олігархічну форму правління.

9. Ярославів двір поблизу Торгової площі був місцем постійного зібрання віче в м. ... .

1. Пскові. 2. Суздалі. 3. Володимирі. 4. Новгороді. 5. Твері.

10. 26 липня 1951 р. під час проведення археологічних досліджень одна із співробітниць експедиції професора А.Арциховського знайшла ... .

1. Невідомі фрески в Софіївському соборі. 2. Перший фрагмент берестяної грамоти. 3. Перший фрагмент невідомого новгородського літопису. 4. Основну частину єпископського архіву. 5. Новгородський вічковий дзвін.

11. «Льодовим побоїщем» назвали поєдинок руських дружин з ..., який відбувся у ... році.

1. З монголо-татарами. 2. З німецькими рицарями-хрестоносцями. 3. Зі шведами. 4. З литовським військом. 5. З польським військом
1. 1169. 2. 1210. 3. 1236. 4. 1240. 5. 1242.

12. До складу найвідоміших державних утворень періоду феодалної роздробленості не відноситься ... .

1. Новгородська боярська (феодална) республіка. 2. Турово-Пінське князівство. 3. Володимиро-Суздальське князівство. 4. Галицько-Волинське князівство. 5. Московське князівство.

13. Всеволод Юрійович Велике Гніздо, який успадкував владу після смерті ... наприкінці XII – на початку XIII ст. був князем ... .

1. Андрія Боголюбського. 2. Юрія Довгорукого. 3. Романа Мстиславовича. 4. Олександра Ярославовича. 5. Юрія Всеволодовича.
1. В Новгороді. 2. Галицько-Волинського князівства. 3. Київського князівства. 4. Тверського князівства. 5. Володимиро-Суздальського князівства.

14. У Володимиро-Суздальському князівстві в другій половині XII – на початку XIII ст. державний устрій розвивався в бік формування ... .

1. Абсолютної монархії. 2. Станово-представницької монархії з деспотичними засадами князівського правління. 3. Боярської республіки з елементами олігархічного правління. 4. Боярської республіки з домінуванням вічевих традицій. 5. Військово-феодалної диктатури.

15. Розвиток державотворчих процесів в Північно-Східній Русі був перерваний і zdeформований у ... роках XIII ст. у зв'язку з ... .

1. 20-х. 2. 20-30-х. 3. У другій половині 30-х. 4. 40-50-х. 5. В першій половині 80-х.

1. Постійно зростаючою половецькою загрозою. 2. Посиленням німецької агресії у Східній Прибалтиці. 3. Посиленням шведської агресії у Східній Прибалтиці. 4. Вторгненням монголо-татар і підпорядкуванням руських земель Золотій Орді. 5. Поразкою руських дружин у битві на р. Калка.

III рівень

1. Про кого йдеться в тексті?

«Після тривалих міжусобних конфліктів період правління даного князя став часом розквіту Київської Русі. Фактично відновилася одноосібна князівська влада. Всі князі корилися йому знаючи не лише тяжку руку великого князя, а й справедливу його вдачу.

За своє правління князь здійснив 83 великих походи, 19 разів укладав угоди з половцями, полонив 300 половецьких князів...»

1. Про князя Ярослава Мудрого. 2. Про князя Святополка Ізяславовича. 3. Про князя Володимира Великого. 4. Про князя Мстислава I Великого. 5. Про князя Володимира Мономаха.

2. Про кого йдеться в тексті?

«Син київського князя і дочки візантійського імператора. Коли батько став київським князем, син отримав в уділ Чернігів, але через деякий час змушений був уступити це місто Олегу Святославичу, а сам переселився у Переяслав. Організував кілька спільних походів проти половців, які принесли йому славу полководця. У шістдесятирічному віці став князем київським. Зумів тимчасово об'єднати під своєю владою більшу частину території Київської держави і припинити князівські міжусобиці. Похований у Софіївському соборі в Києві».

1. Про Ярослава Мудрого. 2. Про Ярослава Осмомисла. 3. Про Володимира Мономаха. 4. Про Всеволода Ярославовича. 5. Про Юрія Довгорукого.

3. Визначити основні рішення Любецького з'їзду руських князів:

1. Спільна оборона всіх князів проти половців. 2. Вибори першого митрополита-русича. 3. Встановлення спадкового характеру володіння князями своїми вотчинами. 4. Укладення союзу з половцями для боротьби проти монголів. 5. Примирення Володимира Мономаха і Ярослава Осмомисла.

4. Які князі найактивніше вели боротьбу за Київ після смерті Володимира Мономаха?

1. Святослав Ярославович.
2. Ярополк Володимирович.
3. Юрій Довгорукий.
4. Мстислав Володимирович.
5. Чернігівські князі Ольговичі нащадки Олега Святославовича.

5. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Правління в Києві Мстислава Володимировича.
2. Взяття і розграбування Києва військом Андрія Боголюбського.
3. Правління в Києві Юрія Довгорукого.
4. Перша сутичка русичів з монголо-татарами.
5. Правління Всеволода Юрієвича Велике Гніздо.

6. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. Після смерті Володимира Мономаха у 1125 р. Київська Русь остаточно перестала існувати як єдина держава.
2. Утворення Новгородської боярської (феодальної) республіки датують 1136 р.
3. Андрій Боголюбський з приходом до влади продовжив головну політичну лінію свого батька Юрія Довгорукого.
4. У Володимиро-Суздальському князівстві розвиток державотворчих процесів був аналогічним процесам в Новгородській землі.
5. Андрія Боголюбського було вбито внаслідок «палацової змови» в 1174 р.

7. Які події не пов'язані з іменем Юрія Довгорукого?

1. Організація спільних походів руських князів проти половців.
2. Активна боротьба за захоплення київського престолу.
3. Намагання залишити після себе на київському престолі свого сина Андрія Юрійовича.
4. Організація військових походів на Новгород.
5. Встановлення тісних дипломатичних стосунків з половецькими ханами

8. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Похід Андрія Боголюбського на Новгород.
2. Битва на р. Калка.
3. Кінець останнього правління в Києві Юрія Довгорукого.
4. Початок правління у Володимиро-Суздальському князівстві Всеволода Юрійовича Велике Гніздо.
5. Вторгнення монголо-татар до Рязанського князівства.

9. Про кого йдеться у наведеному нижче тексті?

У 1934 р. співробітник інституту історії феодального суспільства (Інститут археології) археолог Микола Воронін надіслав до ленінградської рентгено-антропологічної лабораторії Державного рентгенологічного інституту неповний кістяк невідомого. ... У 1941 р. видатний вчений антрополог і скульптор Михайло Герасимов відтворив портрет цього невідомого. Невдовзі фахівцями істориками, археологами і антропологами достеменно було доведено, що Миколою Вороніним було знайдено кістяк князя ... .

1. Ярослава Мудрого.
2. Володимира Мономаха.
3. Юрія Довгорукого.
4. Всеволода Юрійовича Велике Гніздо.
5. Андрія Боголюбського.

10. Знаменитий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти ... відбувся у ... році і описаний в ... .

1. Монголів.
2. Монголо-татар.
3. Печенігів.
4. Половців.
5. Німецьких рицарів-хрестоносців.

1. 1169.
2. 1174.
3. 1185.
4. 1212.
5. 1223.

1. «Повісті минулих літ» літописця Нестора.
2. «Слові о полку Ігоревім».
3. «Молінні Данила Заточника».
4. «Сказанні про князів Володимирських».
5. «Слові про закон і благодать».

11. Встановіть відповідність між прізвиськом історичного діяча та стислою характеристикою його діяльності.

1. Володимир Мономах.
2. Мстислав I Великий.
3. Юрій Довгорукий.
4. Андрій Боголюбський.
5. Всеволод Юрієвич Велике Гніздо.

А. Про цього князя автор «Слова о полку Ігоревім» писав: «Волгу може веслами розплескати, а Дон шоломами вичерпати». Б. Після розгрому і пограбування Києва військом коаліції руських князів на чолі з цим князем, Київ остаточно занепав і втратив роль центра руських земель. В. Головним його політичним пріоритетом було захоплення київського престолу. Г. Після смерті цього князя Київська Русь остаточно розпалася як єдина держава. Д. Його син за постійне прагнення розширити територію свого князівства і підкорити Київ отримав прізвисько «Довгорукий».

12. Яка з названих історичних подій відбулася найраніше?

1. Битва на р. Калка.
2. Розгром Києва військом Андрія Боголюбського.
3. Перша літописна згадка про Москву.
4. Повстання в Новгороді, яке дало початок історії Новгородської боярської (феодальної) республіки.
5. Початок правління Всеволода Юрієвича Велике Гніздо.

13. З наведеного переліку фактів виберіть ті, які стосуються історії Володимиро -Суздальського князівства.

1. Князівський з'їзд в Любечі.
2. Перенесення столиці до Володимирана-Клязьмі.
3. Боротьба з Волжською Булгарією.
4. Битва під Ярославом.
5. Битва на р. Калка.
6. Правління Всеволода Велике Гніздо.
7. Невська битва.
8. «Льодове побоїще»

14. З наведеного переліку фактів виберіть ті, які не стосуються історії Володимиро-Суздальського князівства.

1. Князівський з'їзд в Любечі.
2. Перенесення столиці до Володимирана-Клязьмі.
3. Боротьба з Волжською Булгарією.
4. Битва під Ярославом.
5. Битва на р. Калка.
6. Правління Всеволода Велике Гніздо.
7. Невська битва.
8. «Льодове побоїще»

15. Політична система якого державного утворення давала можливість ставити такі умови князю?

«Без посадника тобі, князю, суду не судити, волостей не тримати, грамот не давати. Резиденцію свою тримати тобі, князю, за межами кремля на ярославовому дворищі ... »

1. Володимиро-Суздальського князівства.
2. Київського князівства.
3. Новгородської боярської (феодальної) республіки.
4. Галицько-Волинського князівства.
5. Переяславського князівства.
6. Московського князівства.

Тема 2. Північно-Східна Русь у XIV-XV ст. Особливості процесу державної централізації

І рівень

1. У першій половині XIV ст. основна боротьба за гегемонію в Північно-Східній Русі відбувалася між ...

1. Москвою і Новгородом.
2. Новгородом і Псковом.
3. Твер'ю і Володимиром.
4. Москвою і Твер'ю.
5. Москвою і Володимиром.

2. Куликовська битва відбулася в ...

1. 1240 р. 2. 1375 р. 3. 1382 р. 4. 1410 р. 5. 1380 р.

3. Засновником Московського князівства був:

1. Дмитро Донський. 2. Данило Олександрович. 3. Юрій Довгорукий. 4. Олександр Невський. 5. Іван Калита.

4. До міст, які разом з Москвою в XIV ст. вели боротьбу за лідерство в об'єднувчому процесі не відноситься:

1. Новгород. 2. Твер. 3. Переяслав. 4. Псков. 5. Коломна.

5. Перший московський князь Данило був сином:

1. Володимира Мономаха. 2. Андрія Боголюбського. 3. Всеволода Велике Гніздо. 4. Олександра Невського. 5. Юрія Довгорукого.

6. 8 вересня 1380 р. відбулася битва на ... .

1. р. Калці. 2. Р. Неві. 3. Чудському озері. 4. Куликовому полі. 5. Р. Вожі.

7. Нашестя монголо-татар на Північно-Східну Русь припадає на ... рр. на чолі з ханом ... .

1. 1237-1238. 2. 1235-1239. 3. 1237-1240. 4. 1223-1238. 5. 1233-1242.
1. Ахметом. 2. Субедеєм. 3. Мамаєм. 4. Батиєм. 5. Бурундаєм.

8. Іван Калита був Великим московським князем впродовж ...

1. 1301-1308 рр. 2. 1308-1323 рр. 3. 1325-1340 рр. 4. 1363-1380 рр. 5. 1382-1390 рр.

9. Хто першим з московських монархів отримав титул «Великий князь Московський государ всія Русі»?

1. Василь III. 2. Іван III. 3. Іван IV. 4. Василь Шуйський. 5. Борис Годунов.

10. Першу кодифікацію законів було здійснено за правління Івана III у ... р.

1. 1462. 2. 1471. 3. 1478. 4. 1480. 5. 1497.

11. Вотчина – це ... . Продовжте речення.

1. Посадовий оклад члена князівської ради. 2. Одиниця оподаткування у XIV-XV ст. 3. Особливий військовий підрозділ в дружині великого князя. 4. Вид феодальної земельної власності; власник вотчини міг передавати її у спадок, продавати, дарувати і т.п. 5. Вид ремісничої діяльності, який набув особливого поширення в Новгородській землі у XV ст.

12. Помістя – це ... . Продовжте речення.

1. Посадовий оклад члена князівської ради. 2. Одиниця оподаткування у XIV-XV ст. 3. Особливий військовий підрозділ в дружині великого князя. 4. Вид феодальної земельної власності; власник вотчини міг передавати її у спадок, продавати, дарувати і т.п. 5. Вид ремісничої діяльності, який набув особливого поширення в Новгородській землі у XV ст. 6. Вид умовного феодального землеволодіння відповідно до якого помістя не могло передаватися у спадок, продаватися, закладатися і т. п.

13. «Юрїїв день» (осінній) – це ... . продовжте речення.

1. Назва відомого літературного твору XV ст. 2. Назва відомого публіцистичного твору кінця XV ст. 3. Визначений Судебником 1497 р. термін сплати селянами податків. 4. За Судебником 1497 р. період за тиждень до свята св. Георгія і тиждень після нього коли селяни мали право переходу до іншого власника (за умови сплати всіх належних податків). 5. Визначений Судебником 1497 р. термін сплати городянами всіх податків.

14. «Стоянннн на р. Угрі» є подією, яка визначила ... .

1. Остаточну ліквідацію незалежності Новгородської боярської (феодальної) республіки. 2. Включення Рязанського князівства до складу Московської держави. 3. Включення Чернігово-Сіверщини до складу Московської держави. 4. Перемогу Москви в протистоянні з Тевтонським Орденом у Східній Прибалтиці. 5. Остаточне звільнення Північно-Східної Русі від Золотоординської залежності.

15. 1462-1505 рр. – це період ... .

1. Правління великого московського князя Івана III. 2. Московсько-литовської війни. 3. Становлення самодержавного правління в Московському царстві. 4. Правління великого московського князя Василя III. 5. Завоювання Московською державою Казанського і астраханського ханства.

II рівень

1. За яким принципом складено цей логічний ряд?

Вотчина, помістя, церковно-монастирські землі, чорносошні землі.

1. Основні одиниці поземельного оподаткування на Русі в XIV-XV ст.
2. Основні одиниці подвірного оподаткування на Русі в XIV-XV ст.
3. Основні форми винагороди за службу великому московському князю.
4. Структура боярського землеволодіння в Новгородській боярській (феодальній) республіці.
5. Основні форми феодального землеволодіння в Північно-Східній Русі в XIV-XV ст.

2. Вкажіть, які з наведених історичних подій стосуються періоду правління Івана Калита.

1. Князував у Московському князівстві у 1340-1353 рр.
  2. Князував у Московському князівстві у 1325-1340 рр.
  3. Завдав першої поразки монголо-татарам в битві на р. Вожі.
  4. Придушив повстання в Твері в 1327 р.
  5. Добився права збору данини на користь Золотої Орди.
  6. Спорудив перший кам'яний кремль у Москві.
- А. 135. Б. 256. В. 245. Г. 356. Д. 145.

3. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Основними тенденціями в розвитку феодального землеволодіння в XIV-XV ст. були: подрібнення і скорочення вотчинного землеволодіння, зростання помісного землеволодіння, розширення церковного землеволодіння, скорочення чорносошних земель.
  2. У XIV-XV ст. церква почала відмовлятися від володіння церковними вотчинами і за визначену матеріальну винагороду передавала їх під контроль князівської влади
- А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

4. Московський князь Іван Калита у ... жорстоко придушив анти ординське повстання в ... .

1. 1325 р. 2. 1327 р. 3. 1340 р. 4. 1378 р. 5. 1380 р.
1. Рязані. 2. Новгороді. 3. Суздалі. 4. Твері. 5. Володимирі.

5. Московські князі Симеон Гордий та Іван Красний, які правили ... загалом продовжували політику свого попередника ... .

1. 1325-1340 рр. 2. 1340-1353 рр. 3. 1353-1359 рр. 4. 1340-1359 рр. 5. 1359-1389 рр.

1. Данила Олександровича. 2. Івана I Калита. 3. Дмитра Івановича Донського. 4. Василя I. 5. Василя II Темного.

6. За яким принципом складено цей логічний ряд?

Монастирські, вотчинні, помістні, двірцеві, чорносошні.

1. Основні одиниці поземельного оподаткування на Русі в XIV-XV ст.
2. Основні одиниці подвірного оподаткування на Русі в XIV-XV ст.
3. Основні категорії станової структури селян в Північно-Східній Русі в XIV-XV ст.
4. Структура боярських земельних володінь в Новгородській боярській (феодальній) республіці.
5. Структура боярських земельних володінь в Московській державі наприкінці XV – на початку XVI ст.

7. Вперше володимирський великокняжий престол передав за заповітом своєму сину як вотчину у ... році ... .

1. 1340. 2. 1359. 3. 1389. 4. 1505. 5. 1533.

1. Іван Калита. 2. Іван II Красний. 3. Дмитро Донський. 4. Іван III. 5. Василь III.

8. Встановити відповідність між іменем князя та роками його правління.

1. Іван I калита. 2. Василь II Темний. 3. Дмитро Іванович Донський. 4. Василь III. 5. Іван III.

А. 1325-1340 рр. Б. 1462-1505 рр. В. 1505-1533 рр. Г. 1359-1389 рр. Д. 1426-1462 рр.

9. З наведеного переліку виберіть ознаки, що характеризують вотчинне землеволодіння.

1. Володіння «дітей боярських» 2. Володіння чорносошних селян. 3. Володіння князів і бояр. 4. Могло відчужуватися і передаватися у спадок. 5. Не могло відчужуватися і передаватися у спадок. 6. Було характерним для церковно-монастирського землеволодіння. 7. Надавалося на певних умовах за службу князю.

10. З наведеного переліку виберіть ознаки, що характеризують помістне землеволодіння.

1. Володіння «дітей боярських» 2. Володіння чорносошних селян. 3. Володіння князів і бояр. 4. Могло відчужуватися і передаватися у спадок. 5. Не могло відчужуватися і передаватися у спадок. 6. Було характерним для церковно-монастирського землеволодіння. 7. Надавалося на певних умовах за службу князю.

11. З наведеного переліку виберіть ознаки, що характеризують чорносошне землеволодіння.

1. Володіння «дітей боярських» 2. Володіння двірцевих селян. 3. Володіння князів і бояр. 4. Могло відчужуватися і передаватися у спадок за умови, що наступний власник платитиме податки з цих земель на користь держави (великого князя). 5. Не могло відчужуватися і передаватися у спадок. 6. Було характерним для церковно-монастирського землеволодіння. 7. Надавалося на певних умовах за службу князю. 8. Верховним власником вважався великий князь, який уособлював державу.

12. Внаслідок московсько-литовської війни ... до Московії було приєднано ... .

1. 1480-1487 рр. 2. 1487-1497 рр. 3. 1500-1503 рр. 4. 1503-1505 рр. 5. 1511-1533 рр.

1. Новгородську землю. 2. Псковську республіку. 3. Рязанське князівство. 4. Чернігово-Сіверщину. 5. Смоленське Князівство і частину Східної Прибалтики.

13. За яким принципом складено цей логічний ряд?

Іван Калита, Іван II Красний, Дмитро Іванович Донський, Василь II Темний, Іван III.

1. Князі, які почергово уклали договори з новгородським віче на князювання в Новгороді впродовж XIII-XV ст. 2. Князі, які найбільше прославилися організацією активного опору Золотій Орді. 3. Князі та представники вищого духовенства, які були прихильниками укладення союзу з Великим князівством Литовським для спільної боротьби проти Золотої Орди. 4. Правителі Московського князівства періоду державної централізації Північно-Східної Русі. 5. Правителі Московського і Тверського князівств між якими велася безкомпромісна боротьба за лідерство в об'єднувчому процесі в XIV ст.

14. Встановіть відповідність між вказаною подією та датою коли вона відбулася.

1. Битва на р. Вожі.
  2. Взяття ханом Тохтамишем Москви.
  3. Битва на р. Шелоні.
  4. Стояння на р. Угрі.
  5. Прийняття Судебника Івана III.
- А. 1480 р. Б. 1382 р. В. 1497 р. Г. 1471 р. Д. 1378 р.

15. 1470 р., 1471 р., 1475 р., 1477-1478 рр., 1483-1484 рр.

Події, які відбувалися в зазначених роках стосуються відносин великого московського князя Івана III з ... .

1. Папою римським.
2. Великим князівством Литовським.
3. Новгородом.
4. Золотою Ордою.
5. Кримським ханством.

III рівень

1. Про кого йдеться в тексті?

«Його князювання було важливим етапом у піднесенні Московського князівства як основи об'єднання Північно-Східної Русі та головного територіального ядра майбутньої Московської централізованої держави. Він діяв як владний князь-вотчинник, який неухильно старався розширити територію свого князівства та підпорядкувати своїй владі інших руських князів. У його діяльності відсутні мотиви національно-визвольної боротьби. Він не боровся проти гніту Золотої Орди, а відкуплявся від хана справно сплачуючи «вихід» і в такий спосіб дозволяючи Русі трохи перепочити від татарських набігів»

1. Московського князя Данила Олександровича.
2. Тверського князя Дмитра Михайловича.
3. Московського князя Івана Калиту.
4. Тверського князя Михайла Олександровича.
5. Московського князя Дмитра Івановича.

2. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Куликовська битва.
2. Придушення московським князем Іваном Калитою повстання в Твері.
3. Битва на р. Вожі.
4. Переїзд митрополита Київського і всія Русі Петра до Москви.
5. Зруйнування Москви ханом Тохтамишем.

3. Про яку подію йдеться в тексті?

Мамай кочував із великою армією, в якій були найманці з італійських колоній в Криму, недалеко від кордону, чекаючи на загони великого литовського князя Ягайла. Об'єднані сили руських (із загонами двох литовських Ольгердовичів) стояли на річці Оці. Іти до верхів'їв Дону, назустріч Мамаєві, Дмитро Іванович вирішив з головною метою – попередити об'єднання ординців з литовськими загонами. Аналогічними мотивами була викликана й переправа через Дон у гирлі Непрядви. Там і відбулася вирішальна битва між військами супротивників.

1. Битву на р. Калка. 2. Битву на р. Вожі. 3. Куликовську битву. 4. Битву за Рязань. 5. Битву на Синіх Водах.

4. Які події не пов'язані з іменем Івана І Калити?

1. Став московським князем у 1325 р. 2. Добився переїзду київського митрополита Петра до Москви. 3. Очолював руські раті у битві на р. Вожі. 4. Був важко поранений у Куликовській битві. 5. Був ініціатором кількох резонансних антиординських виступів. 6. Період його правління літописець назвав «періодом великої тиші».

5. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. Головними супротивниками в боротьбі за домінування в Північно-Східній Русі в першій половині XIV ст. були Москва і Твер. 2. Головними супротивниками в боротьбі за домінування в Північно-Східній Русі в першій половині XIV ст. були Москва і Новгород. 3. Московському князю Дмитру Івановичу вдалося остаточно звільнити Північно-Східну Русь від Ординської залежності. 4. Ліквідація незалежності Новгородської боярської (феодальної) республіки було розпочато внаслідок походів Дмитра Донського на Новгород. 5. У 1382 р. монголо-татарське військо на чолі з ханом Мамаєм взяло і зруйнувало Москву.

6. Які події відображені в наведеному фрагменті Московського літописного зводу кінця XV ст.?

«Некоторые же от них посадничьи дети Исака Борецкого с матерью своею Марфою и с прочими иными изменники, научены дьяволом... начаша нелепа и развращенна глаголати и на вече приходящи кричати: «не хотим за великого князя Московского, ни зватися отчиною его. Волныи есми люди Вилики Новгород, а Московский князь велики многы обиды и неправду над нами чинит, но хотим за короля Польского и великого князя Литовского Казимера». И так възмятеся весь град... И приходяще на вече их звоняху за все колоколы и кричаще глаголаху: «за короля хотим». Инии же глаголаху им: «за великого князя Московского хотим по старине, как было прежде сего». И князь велики... начат въоружатися ити на них, тако же и братья его и вся князи его и бояря и воеводы и вся воа его. К Нову же городу посла грамоты розметные за их неисправленье, а въ Тферь посла к великому князю Михаилу, помочи прося на Новгородцев же, а Пскову послал дьяка своего Якушку Шабальцова... Месяца иуня 6 в четверток... отпустил князь велики воевод своих с Москвы, князя Данила Дмитриевича Холмского да Федора Давыдовича, с многим воинством... а велел тем... ити к Руссе. А в 13 того же месяца в четверток отпустил князь велики князя Василья Ивановича Оболенского Стригу с многими вои... а велел тем ити на Волочек да по Мъсте...

Князь велики Иван Васильевич поиде на Велики Новгород... А воеводы великого князя поидоша к Шолоне, и яко пришедшим им к берегу реки тоя... в ту же пору прииде ту рать Новгородская противу их с друга страны... к той же реце Шолоне, многое множество... Полци же великого князя погнаша по них, колюще и секуще их, а они сами бежаще... Избъено же их бысть тогда многое множество, самим бо глаголющим, яко дванадесять тысячъ изгибе их на бoех тех...»

1. Спроба Івана Калити підпорядкувати Новгород владі московського князя.
2. Похід на Новгород війська московського князя Івана Калити для збору ординського виходу.
3. Військова кампанія московського князя Івана Красного метою якої було створення московсько-новгородської коаліції проти Золотої Орди.
4. Похід московського князя Івана III на Новгород і початок ліквідації незалежності Новгородської боярської (феодальної) республіки.
5. Військову акцію московського князя Івана III з метою недопущення союзу Новгорода з Кримським ханством.

7. Встановіть відповідність між прізвисьмом історичного діяча та стислою характеристикою його діяльності.

1. Іван I Калита. 2. Іван II Красний. 3. Дмитро Іванович Донський. 4. Василь II Темний. 5. Іван III.

А. Внаслідок військових походів та дипломатичних акцій ліквідував незалежність Новгородської боярської (феодальної) республіки. Б. Добився ярлика на велике княжіння Володимирське та права збирати данину з руських земель і доставляти її хану Золотої Орди. Це дало змогу значно зміцнити економічну спроможність Московського князівства. В. Князував в Москві впродовж 1353-1359 рр. Був сином Івана Калити. Г. Увійшов в історію як полководець, що отримав першу велику перемогу на Золотою Ордою з часу підкорення монголотатарами Північно-Східної Русі. Д. В період його правління Північно-Східну Русь охопила масштабна феодальна війна, яка тривала чверть століття.

8. В титулатурі якого московського князя вперше з'явилося формулювання «Великий князь Московський, государ всія Русі»?

1. Дмитра Івановича Донського. 2. Василя II Темного. 3. Івана III. 4. Василя III. 5. Івана IV.

9. З перерахованих органів державної влади і посадових осіб Московії кінця XV – початку XVI ст. виберіть ті, які відносяться до апарату центрального управління.

1. Казна. 2. Двірець. 3. Боярська дума. 4. Намісники. 5. Волостелі. 6. Окольнічі. 7. Дяки. 8. Тіуни. 9. Доводчики. 10. Праведники.

10. Вкажіть назву документа XV ст. з якого взято даний фрагмент?

«А христианом отказыватися из волости, ис села в село, один срок в году, за неделю до Юрьева дни осеннего и неделю после Юрьева дни осеннего. Дворы пожилые платят в полех за двор рубль, а в лесех полтина. А которой христианин поживет за ким год, да поидет прочь, и он платит четверть двора, а два года поживет да поидеть прочь, и он полдвора платит; а три годы поживет, а поидет прочь, и он платит три четверти двора, а четыре годы поживет, и он весь двор платит»

1. Псковської статутної грамоти. 2. Білозерської статутної грамоти. 3. Судебника Івана III. 4. Стоглавого Собору. 5. Псковської судової грамоти.

11. З перерахованих органів державної влади і посадових осіб Московії кінця XV – початку XVI ст. виберіть ті, які відносяться до апарату місцевого управління.

1. Казна.
2. Двірець.
3. Боярська дума.
4. Намісники.
5. Волостелі.
6. Окольничі.
7. Дяки.
8. Тіуни.
9. Доводчики.
10. Праведники.

12. Якому періоду історії Північно-Східної Русі і Московської держави відповідає таке твердження?

Боярська дума з ради наближених бояр перетворюється в постійно діючий верховний орган при великому князеві, який виконував дорадчі та законодавчі функції.

1. Кінець XIV ст.
2. Перша половина XV ст.
3. Друга половина XV ст.
4. Кінець XV – початок XVI ст.
5. Друга половина XVI ст.

13. Ідея «боговибраності Русі» одержала розвиток у теорії ..., а обґрунтування зв'язків московської державності зі світовими державами минулого і початок побудови «традиційної схеми російської історії» пов'язане з ... .

1. «Про походження династії Рюриковичів»
2. «Норманській теорії».
3. «Москва – третій Рим».
4. «Задонщині».
5. «Посланні про Мономаховий вінець».
6. «Сказанні про князів Володимирських».
7. Судебнику 1497 р.

14. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Битва на р. Шелоні.
2. Прийняття Судебника Івана III.
3. Стояння на р. Угрі.
4. Включення Чернігово-Сіверщини до складу Московської держави.
5. Початок правління великого московського князя Василя III.

15. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Основною соціальною опорою московської монархії на рубежі XV-XVI ст. було дворянство («діти боярські»), старомосковська служила князівсько-боярська знать, купецтво, дяківство.
  2. Після одруження великого московського князя Іван III на Софії (Зої) Палеолог московська монархія отримала нову великодержавну (імперську) атрибутику.
- А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

Тема 3. Московська держава наприкінці XV – XVI ст.

І рівень

1. 1505-1533 рр. – це період ... .

1. Московсько-литовських воєн. 2. Приєднання території Поволжжя до Московського царства. 3. Правління великого московського князя Василя III. 4. Остаточної ліквідації незалежності Новгородської боярської (феодальної) республіки. 5. Царювання Івана IV Грізного.

2. Вперше в російській історії царський титул було надано ... .

1. Івану Калиті. 2. Петру I. 3. Івану III. 4. Івану IV. 5. Михайлу Романову.

3. Стрілецьке (пищальне) військо було організоване за часів правління ... .

1. Івана III. 2. Василя III. 3. Івана IV. 4. Федора Івановича. 5. Бориса Годунова.

4. Лівонська війна тривала впродовж ... .

1. 1558-1583 рр. 2. 1553-1588 рр. 3. 1569-1589 рр. 4. 1558-1592 рр.
5. 1550-1583 рр.

5. Перший земський собор, який ознаменував ствердження в Московії станово-представницької монархії було скликано в ... .

1. 1505 р. 2. 1533 р. 3. 1547 р. 4. 1549 р. 5. 1550 р. 6. 1565 р. 7. 1572 р.

6. Внутрішня політика Івана IV в 60-70-х роках XVI ст. отримала назву ... .

1. Земщини. 2. Великої тиші. 3. Оприччини. 4. Великого протистояння.
5. Смути.

7. Останні ознаки автономії Новгорода було остаточно ліквідовано за правління ... у ... р.

1. Василя II. 2. Івана III. 3. Василя III. 4. Івана IV. 5. Бориса Годунова.
1. 1453. 2. 1471. 3. 1569. 4. 1572. 5. 1584.

8. Першу кодифікацію законів було здійснено за правління Івана III у ... р.

1. 1462. 2. 1471. 3. 1478. 4. 1480. 5. 1497. 6. 1533. 7. 1550.

9. З ініціативи митрополита Макарія у 1547 р. Івану IV було надано титул ... .

1. «Государ всія Русі».
2. Імператора.
3. Царя.
4. Великого князя.
5. Святійшого правителя.

10. Запровадження «заповідних років» наприкінці XVI ст. означало ... .

1. Введення опричнини.
2. Розподіл країни на опричнину та земщину.
3. Тимчасову заборону селянського виходу.
4. Надання особистої свободи холопам.
5. Обмеження церковно-монастирського землеволодіння.

11. Впродовж 1533-1538 рр. Олена Глинська виконувала функцію ... при малолітньому великому московському князеві Івану IV.

1. Вихователя та особистого вчителя.
2. Опікуна і наглядача від Вибраної ради.
3. Духівника.
4. Представника Боярської думи.
5. Регента.

12. У 1581 р. в випадку люті московський цар Іван IV Грізний ... .

1. Зрікся престолу на користь хрещеного татарського царевича Симеона Бекбулатовича.
2. Проголосив про запровадження опричнини.
3. Розігнав Боярську думу і заборонив скликання Земських соборів.
4. Вбив свого сина Івана, який вважався головним претендентом на успадкування московського престолу.
5. Наказав вислати із столиці до Углича свого найменшого сина Дмитра разом з його матір'ю, оскільки мав підозру, що вони беруть участь у підготовці змови проти московського царя.

13. У 1552 р. до складу Московської держави було остаточно приєднано територію ... , що стало важливим етапом в оформленні державно-політичної ідеології Московії як православного християнського царства.

1. Болгарського царства.
2. Астраханського ханства.
3. Лівонії.
4. Казанського ханства.
5. Новгородської боярської (феодальної) республіки.

14. Писцеві книги наприкінці XVI ст. склалися з метою перепису ... .

1. Дітей боярських.
2. Селян.
3. Князів.
4. Стрілецьких полків.
5. Монастирських вотчин.

15. Зі смертю якого правителя Московської держави XVI ст. пов'язаний початок династичної кризи?

1. Василя III.
2. Олени Глинської.
3. Івана IV Грізного.
4. Федора Івановича.
5. Бориса Годунова.

II рівень

1. Наприкінці XV ст. за часів правління великого князя ... офіційним гербом Московської держави стало зображення ... .

1. Івана III.
  2. Василя II.
  3. Івана IV.
  4. Василя III.
  5. Івана Калити.
1. Лева.
  2. Щита і мечів.
  3. Георгія-Победоносця.
  4. Корони з лавровим вінком.
  5. Візантійського двоголового орла.

2. Які з названих реформ здійснювалися в період регентства Олени Глинської?

1. Судова.
2. Церковна.
3. Грошова.
4. Митна.
5. Губна.
6. Військова.

3. У 1549 р. в м. ... було вперше скликано ... .

1. Москві.
  2. Твері.
  3. Новгороді.
  4. Казані.
  5. Чернігові.
1. Боярську думу.
  2. Вибрану раду.
  3. Негласний комітет.
  4. Земський собор.
  5. Священний Синод.

4. Хто з названих осіб був членом Вибраної ради?

1. О.Глинська, В.Шуйський, Б.Годунов.
2. Ю.Дмитровський, Н.Оболенський, М.Скуратов.
3. Митрополит Макарій, А.Курбський, Б.Годунов.
4. О.Адашев, Сильвестр, А. Курбський.
5. Б.Годунов, В.Шуйський, Ф.Романов.

5. Опричнину було запроваджено в ... році за правління ... .

1. 1497.
  2. 1505.
  3. 1547.
  4. 1565.
  5. 1598.
1. Івана III.
  2. Василя III.
  3. Івана IV.
  4. Бориса Годунова.
  5. Лжедмитра I.

6. Вкажіть історичні події, які належать до періоду правління Івана IV Грізного.

1. Скликання першого в історії Московської держави Земського собору.
2. Запровадження патріаршества.
3. Запровадження «заповідних років»
4. Видання указу про розшук збіглих селян.
5. Лівонська війна.
6. Реалізація політики опричнини.
7. Початок губної реформи.
8. Смерть царевича Дмитра в Угличі.
9. Посадження на московський трон хрещеного царевича Симеона Бекбулатовича.

7. Вкажіть, яке з наведених тверджень розкриває суть поняття опричнина.

1. Форма організації політичної влади, яка спиралася не на законність, а на грубе деспотичне насильство.
  2. Назва царського уділу в 1565-1572 рр. (його територія, війська, заклади і установи).
- А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

8. З переліку реформ московських монархів XVI ст. виберіть ту, які відносяться до реформ середини даного століття.

1. Реформа центрального і місцевого управління.
2. Реформа політичної системи держави.
3. Військова реформа.
4. Реформа військово-морського флоту.
5. Фінансова реформа.
6. Судова реформа.
7. Реформа системи освіти і підготовки кадрів для державного управління.
8. Церковна реформа.

9. Продовжіть речення.

У січні 1547 за ініціативи митрополита Макарія та родичів за материнською лінією Глинських великого московського князя Івана IV було ... .

1. Включено до складу Вибраної ради.
2. Проголошено королем московським.
3. Поставлено на чолі Земського собору.
4. Вінчано царськими регаліями на царство.
5. Проголошено царем казанським.

10. Вкажіть, які з названих подій пов'язані з політикою опричнини Івана IV Грізного.

1. Скликання в Москві першого Земського собору.
2. Загострення конфлікту Івана IV з Адашевим, Сильвестром і Курбським.
3. Початок діяльності Вибраної ради.

4. Переїзд царського двору у грудні 1564 р. до Олександрівської слободи.
5. Каральна експедиція 1569 р. проти Новгороду.
6. Запровадження «заповідних років»
А. 136; Б. 245; В. 256; Г. 125.

11. Найяскравішим прикладом російської публіцистики XVI ст. вважають ... .

1. Послання Івана Пересвєтова до Івана IV.
2. Переписку Івана IV з князем Андрієм Курбським.
3. Укладення в середині XVI ст. Никонівського літопису.
4. Складання нового московського хронографа середини XVI ст.
5. Поява історичних повістей «Казанське взяття», «Про похід Стефана Баторія на град Псков» і ін., в яких висвітлювалися події того часу

12. З укладенням у січні 1582 р. перемир'я між Московією та Річчю Посполитою, а в серпні 1583 р. – між Московією та Швецією закінчилася ... .

1. Московсько-литовська війна за Чернігово-Сіверщину.
2. Московсько-шведська війна.
3. Лівонська війна.
4. Російсько-польська війна.
5. Смута.

13. Вкажіть, які з названих подій пов'язані з зовнішньою політикою Московської держави другої половини XVI ст.

1. Стояння на р. Утрі.
2. Укладення Столбовського миру зі Швецією.
3. Укладення Деулінського перемир'я з Польщею.
4. Приєднання до Московії Казанського ханства.
5. Лівонська війна.
6. Похід Єрмака проти сибірського царя Кучума і початок завоювання Сибірського ханства.
А. 123; Б. 234; В. 345; Г. 456.

14. В ... році в Угличі за таємничих обставин загинув спадкоємець московського престолу ... .

1. 1584.
  2. 1590.
  3. 1591.
  4. 1598.
  5. 1601.
1. Царевич Іван.
  2. Царевич Дмитро.
  3. Симеон Бекбулатович.
  4. Федір Іванович.
  5. Царевич Петро.

15. Встановіть відповідність між поняттям та його визначенням.

1. Форма організації політичної влади, яка спиралася не на законність, а на грубе деспотичне насильство. 2. Частина території Московської держави, яка не була включена Іваном IV до опричнини. 3. Центральний станово-представницький орган Московської держави середини XVI – XVII ст. 4. Органи центрального галузевого управління в Московській державі (Росії) XVI – початку XVIII ст. 5. Збірник рішень церковного собору 1551 р., які стосувалися як релігійно-церковних так і економічних та політичних проблем в Московському царстві.

А. Земщина. Б. Опричнина. В. Земський собор. Г. Стоглав. Д. Прикази

III рівень

1. Про який період російської історії О.Герцен написав: «Москва врятувала Росію, задушивши все, що було вільного в російському житті»?

1. XII – першу половину XIII ст. 2. Початок XIV ст. 3. 20-30-і рр. XIV ст. 4. Другу половину XV – початок XVI ст. 5. Другу половину XVII ст.

2. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Прийняття Судебника Івана III. 2. Перший похід Івана III на Новгород. 3. Стояння на р.Угрі. 4. Губна реформа Олени Глинської. 5. Входження Чернігово-Сіверщини до складу Московської держави.

3. Про кого йдеться в тексті?

Головне завдання, яке стояло перед ним, – завершити територіальне об'єднання всіх земель Північно-Східної та Північно-Західної Русі оскільки на початок його правління формальну незалежність зберігали за собою Псков і Рязанське велике князівство ... .

Після своєї смерті він залишив цілком задовільний спадок: благополучне господарське становище, загалом спокійну міжнародну ситуацію (хоча «східне питання» було далеким від вирішення), порівняно безконфліктний розвиток станових структур, государевого двору, центральних органів управління. Він залишив синові й вдові державу з великою особистою владою монарха, обмеженою окремими інститутами і традиціями, спертими на корпоративну єдність новоутвореного «політичного стану».

1. Великого московського князя Івана III. 2. Великого московського князя Василя III. 3. Московського царя Івана IV. 4. Московського царя Федора Івановича. 5. Московського царя Бориса Годунова.

4. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. За правління Великого московського князя Івана III було здійснено першу загальнодержавну кодифікацію правових норм і прийнято Судебник 1497 р. 2. Першу загальнодержавну кодифікацію правових норм було здійснено за правління великого московського князя Івана IV з прийняттям Судебник 1550 р. 3. Перемога Московії в Лівонській війні 1558-1583 рр. була закріплена положеннями Столбовського миру. 4. На честь перемоги Московії в Лівонській війні 1558-1583 рр. московському монарху Івану IV було надано титул царя. 5. З запровадженням «заповідних років» було зроблено перший реальний крок до запровадження в Московській державі кріпацтва як загальнодержавної системи. 6. Помісний церковний собор 1551 р. отримав назву Стоглавого. 7. Для зміцнення авторитету верховної влади з ініціативи митрополита Макарія великому московському князеві Івану IV в 1547 р. було надано титул царя.

5. Вкажіть назву документа XVI ст. з якого взято даний фрагмент?

«Тоя же зимы, декабря в 3 день... царь и великий князь Иван Васильевич всеа Русии с своей царицею и великою княгинею Марьею и с своими детми... всю свою казну повеле взять с собою... бояром и дворяном ближним и приказным людем повеле с собою ехать... а дворяном и детем боярским выбором изо всех городов, которых прибрал государь быти с ним, велел... всем ехать с собою... в Слободу... А генваря в 3 день прислал царь и великий князь из слободы... к Офонасию митрополиту всеа Русии... список, а в нем писаны измены боярские и воеводские и всяких приказных людей, которые они измены делали и убытки государьству его до его государьского возрасту... и царь и государь и великий князь от великие жалости сердца, не хотя их многих изменных дел терпети, оставил свое государство и поехал, где вселитися, идеже его, государя, бог наставит...»

1. Відміна місництва, 1550 р. 2. Відміна кормлінь, 1556 р. 3. Запровадження опричнини, 1565 р. 4. Курбський А. Історія про великого князя московського, 1573 р. 5. Побут руської сім'ї за «Домостроєм», XVI ст.

6. Якому періоду історії Московської держави відповідає таке твердження?

Уся друга половина його правління – божевільний експеримент з метою визначити, чи є на землі межі його самодержавної влади. У господарському плані країна була розорена. За офіційними даними, рілля, яка обкладалася податками, зменшилася в новгородських п'ятинах більше ніж на 90%. У кілька разів скоротилася кількість населених пунктів. Головною прикметою аграрного життя стала пустка.

Масові репресії до критичної межі загострили внутрішньостанові суперечності серед дворянства, між ними і знаттю.

1. Кінець XV – початок XVI ст.
2. 30-ті роки XVI ст.
3. Середина 60-х – середина 80-х років XVI ст.
4. Період правління Федора Івановича.
5. Кінець XVI – початок XVII ст.

7. Встановіть відповідність між іменем московського монарха та роками його правління.

1. Івана III.
  2. Бориса Годунова.
  3. Федора Івановича.
  4. Івана IV.
  5. Василя III.
- А. 1462-1505 рр. Б. 1533-1584 рр. В. 1505-1533 рр. Г. 1584-1598 рр. Д. 1598-1605 рр.

8. Встановіть відповідність між прізвищем історичного діяча та стислою характеристикою його діяльності.

1. Іван III.
  2. Василь III.
  3. Іван IV.
  4. Федір Іванович.
  5. Дмитро Іванович.
- А. Помер за загадкових обставин в Угличі у 1591 р. Вже сучасники висловлювали підозри про те, що його смерть найбільш вигідною була для Бориса Годунова. Б. Головне завдання, яке стояло перед ним, – завершити територіальне об'єднання всіх земель Північно-Східної та Північно-Західної Русі оскільки на початок його правління формальну незалежність зберігали за собою Псков і Рязанське велике князівство. В. М'який за натурою, але не здатний до справ управління державою, він мало підходив на роль московського самодержця. Г. Завершив процес політико-правового оформлення московської централізованої держави. Д. З його ініціативи певний час основні ідеї удосконалення та реформування державно-політичної структури генерувалися членами Вибраної ради.

9. Які з наведених тверджень відповідають дійсності?

1. За правління Великого московського князя Івана III було здійснено першу загальнодержавну кодифікацію правових норм і прийнято Судебник 1497 р. 2. Першу загальнодержавну кодифікацію правових норм було здійснено за правління великого московського князя Івана IV з прийняттям Судебник 1550 р. 3. Перемога Московії в Лівонській війні 1558-1583 рр. була закріплена положеннями Столбовського миру. 4. На честь перемоги Московії в Лівонській війні 1558-1583 рр. московському монарху Івану IV було надано титул царя. 5. З запровадженням «заповідних років» було зроблено перший реальний крок до запровадження в Московській державі кріпацтва як загальнодержавної системи. 6. Помісний церковний собор 1551 р. отримав назву Стоглавого. 7. Для зміцнення авторитету верховної влади з ініціативи митрополита Макарія великому московському князеві Івану IV в 1547 р. було надано титул царя. 8. На 1548-1549 рр. припадає становлення окремих центральних відомств – приказів (зокрема Посольського), розростання функцій канцелярій великого палацу і скарбниці. 9. Політика оприччини Івана IV була спрямована на остаточне ствердження станово-представницького устрою Московської держави.

10. Про який період російської історії відомий російський письменник І.Тургенєв написав: «За його правління Росія отримала незалежність, але сини її втратили особисту свободу надовго, можливо і назавжди»?

1. XII – першу половину XIII ст. 2. Початок XIV ст. 3. 20-30-і рр. XIV ст. 4. Кінець XV – початок XVI ст. 5. Другу половину XVII ст.

11. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Регентство Олени Глинської. 2. Початок правління Федора Івановича. 3. Указ про «заповідні роки». 4. Початок Лівонської війни. 5. Період оприччини. 6. Коронація Івана IV. 7. Смерть царевича Дмитра в Угличі.

12. Про кого йдеться в тексті? Вказати роки правління даного монарха.

«М'який за натурою, але не здатний до справ управління державою, він мало підходив на роль московського самодержця... . Після смерті батька і успадкування престолу його мала опікати Верховна дума з п'яти, особливо відданих династії, вельмож».

1. Івана III. 2. Бориса Годунова. 3. Федора Івановича. 4. Івана IV. 5. Василя III.

А. 1462-1505 рр. Б. 1533-1584 рр. В. 1505-1533 рр. Г. 1584-1598 рр. Д. 1598-1605 рр.

13. В якому варіанті події зазначені в правильній хронологічній послідовності?

1. Надання Івану IV царського титулу, прийняття Судебника Івана IV, Стоглавий собор, указ про «заповідні роки», початок Лівонської війни, початок опричнини, приєднання до Московської держави Казанського ханства. 2. Стоглавий собор, прийняття Судебника Івана IV, надання Івану IV царського титулу, приєднання до Московської держави Казанського ханства, початок Лівонської війни, указ про «заповідні роки», початок опричнини. 3. Надання Івану IV царського титулу, прийняття Судебника Івана IV, Стоглавий собор, приєднання до Московської держави Казанського ханства, початок Лівонської війни, початок опричнини, указ про «заповідні роки». 4. Стоглавий собор, надання Івану IV царського титулу, початок опричнини, прийняття Судебника Івана IV, приєднання до Московської держави Казанського ханства, початок Лівонської війни, указ про «заповідні роки». 5. Прийняття Судебника Івана IV, надання Івану IV царського титулу, приєднання до Московської держави Казанського ханства, початок Лівонської війни, Стоглавий собор, початок опричнини, указ про «заповідні роки».

14. Про головні засади правління якого московського монарха йдеться в висловлюванні англійського посла Дж. Флетчера? Вказати роки правління даного монарха.

«Правление у них чисто тираническое: все действия клонятся к пользе и выгодам одного царя и, сверх того, самым явным и варварским образом...»

Что касается до главных пунктов или статей, входящих в состав самодержавного правления (как то: издания и уничтожения законов, определения правительственных лиц, права объявлять войну и заключать союзы с иностранными державами и права казнить и миловать...), то все они так безусловно принадлежат царю и состоящей под ним Думе, что его

можно назвать как верховным правителем, так и самим исполнителем в отношении ко всем исчисленным предметам.

Всякий новый закон или постановление... определяются всегда прежде, нежели созывается по этому случаю какое-либо общее собрание или совет. Кроме своей Думы, царю не с кем советоваться... за исключением немногих епископов, архимандритов и монахов, и то для того только, чтобы воспользоваться суеверием народа, который считает святым и справедливым все, что ни сделано с согласия их... духовенства.

Во-вторых, что касается до общественных и правительственных должностей в государстве, определение к той или иной должности зависит непосредственно от самого царя, так, что даже дьяки в каждом главном городе, большей частью, назначаются им самим.

В-третьих, то же можно сказать о заведовании делами судебными, в особенности касающимися до жизни и смерти, судьи так стеснены в отправлении своей должности, что не смеют решить ни одного особенного дела сами собой, но должны пересылать его... в Москву».

1. Ивана III. 2. Федора Ивановича. 3. Бориса Годунова. 4. Ивана IV. 5. Василия III.
- А. 1505-1533 pp. Б. 1533-1584 pp. В. 1462-1505 pp. Г. 1584-1598 pp. Д. 1598-1605 pp.

15. Що є зайвим у наведеному переліку фактів?

Військова реформа середини XVI ст. передбачала ... .

1. Створення «Вибраної тисячі».
2. Прийняття «Уложення про службу».
3. Створення приказної системи.
4. Заміну подвірного оподаткування поземельним.
5. Формування стрілецьких полків.
6. Розширення складу Боярської думи.
7. Запровадження опричнини

Тема 4. Російська держава у XVII ст.

І рівень

1. Терміном «початок нового періоду російської історії» в російській історіографії називають період ... .

1. Кінця XVI – початку XVII ст.
2. XVII ст.
3. Першої чверті XVIII ст.
4. Другої чверті XVIII ст.
5. Другої половини XVIII ст.

- 2. Період історії Московської держави 1598-1613 рр. отримав назву ... .**
1. Династична криза. 2. Сму́та. 3. Семибоярщина. 4. Опричнина.
5. Початок нового періоду російської історії.
- 3. Політична інтрига, пов'язана з появою самозванця та його претензіями на московський престол, спиралася на загадкові обставини смерті ... .**
1. Івана IV. 2. Царя Федора Івановича. 3. Царевича Дмитра. 4. Сина Івана IV царевича Івана. 5. Сина царя Бориса Годунова Федора.
- 4. Який з самозванців початку XVII ст. зумів зайняти московський трон?**
1. Іван Болотников. 2. Лжедмитро I. 3. Лжедмитро II. 4. Петро Федорович. 5. Василь Шуйський.
- 5. Боярський уряд в московській державі, який утворився після повалення в червні 1610 р. царя В.Шуйського отримав назву ... .**
1. Вибрана рада. 2. Представництво вищих бояр. 3. Рада бояр. 4. Сенат.
5. «Семибоярщина».
- 6. Д.Пожарський та К.Мінін у 1612 р. очолили ...**
1. Перше ополчення. 2. Посольство тушинців до Сигізмунда III. 3. Московський уряд «Семибоярщину». 4. Переговори з тушинцями. 5. Друге ополчення.
- 7. Династія Романових була започаткована з обранням на царство Михайла Романова на Земському соборі, який відбувся в лютому ... .**
1. 1609 р. 2. 1612 р. 3. 1613 р. 4. 1617 р. 5. 1618 р.
- 8. 1613-1645 рр. – це період ... .**
1. Першої в російській історії громадянської війни. 2. Становлення мануфактурного виробництва. 3. Правління Михайла Романова – першого представника династії Романових на російському престолі. 4. Активної боротьби за вихід до Чорного моря. 5. Стрілецьких бунтів у Москві.
- 9. Соборне Уло́ження 1649 р. відіграло вирішальну роль в ...**

1. Становленні «просвітницького абсолютизму».
2. Закріпаченні селян.
3. Становленні станово-представницької системи.
4. Заміні приказів колегіями.
5. Запровадженні опричнини.

10. Впродовж 1667-1671 рр. значні території Московської держави були охоплені повстанням на чолі з ... .

1. С.Разіним.
2. О.Пугачовим.
3. І.Болотниковим.
4. Хлопком.
5. К.Булавіним.

11. Соборне Уложення Олексія Михайловича було прийняте на Земському соборі, який відбувся восени ... .

1. 1613 р.
2. 1648 р.
3. 1649 р.
4. 1653 р.
5. 1667 р.

12. Мануфактура – це ... .

1. Ода з найефективніших форм цехового виробництва
2. Різновид купецької корпорації.
3. Форма промислового виробництва, що характеризується поділом праці між найманими працівниками та використанням ручної праці.
4. Підприємство капіталістичного типу на якому існує поділ праці і застосовується робота машин та механізмів.
5. Основний вид оподаткування за Соборним уложенням 1649 р.

13. Місництво – це ... .

1. Основний податок, який сплачувало населення певного регіону для забезпечення функціонування органів місцевого управління в XVI-XVII ст.
2. Система феодальної ієрархії в Московській державі в XV-XVII ст.; інститут, який офіційно регулював службові відносини між членами служилих родів на військовій, адміністративній службі і при дворі.
3. Один з органів місцевого управління, який займався проблемами забезпечення правопорядку на підпорядкованій території.
4. Різновид купецької корпорації.
5. Одна з опозиційних політичних течій, яка протистояла політиці абсолютизації влади монарха в Московській державі.

14. Урядово-адміністративна резиденція і військовий табір Лжедмитра II під Москвою з літа 1608 р. до початку 1610 р. отримав назву – ... .

1. Резиденція московського царя Дмитра Івановича.
2. Ставка царя Дмитра Івановича.
3. Табір народного ополчення.
4. Московський приказний двір.
5. Тушинський табір.

15. Відділення від російської православної церкви значної частини віруючих, які не визнали церковну реформу патріарха Никона (1653-1656 рр.) отримало назву – ... .

1. Церковний розкол.
2. Справа патріарха Никона.
3. Початок російської реформації.
4. Секуляризації.
5. Децентралізації патріаршої влади.

II рівень

1. За яким принципом складений цей логічний ряд?

Борис Годунов, Лжедмитро I, Василь Шуйський, Михайло Романов.

1. Члени Боярської думи періоду Смути.
2. Керівники Земського собору кінця XVI – початку XVIII ст.
3. Особи, які займали московський трон в період Смути.
4. Розробники церковної реформи середини XVII ст.
5. Розробники Соборного уложення 1649 р.

2. Тушинський табір під Москвою був створений у ... р. прихильниками ...

1. 1608.
2. 1609.
3. 1610.
4. 1611.
5. 1612.

1. Василя Шуйського.
2. Лжедмитра I.
3. Лжедмитра II.
4. Бориса Годунова.
5. Івана Заруцького.

3. В січні 1613 р. в Москві відбулося ... в результаті чого на престол було обрано ... .

1. Вінчання на царство.
2. Державний переворот.
3. Земський собор.
4. Засідання Боярської думи.
5. Коронування.

1. Лжедмитра I.
2. Лжедмитра II.
3. Бориса Годунова.
4. Василя Шуйського.
5. Михайла Романова.

4. Вказати факти, які стосуються зовнішньої політики Московської держави періоду правління Олексія Михайловича.

1. Укладення Андрусівського перемир'я з Річчю Посполитою.
2. Віленське перемир'я.
3. Поразка московського війська в битві під Конотопом.
4. Бахчисарайське перемир'я.
5. Договір про «Вічний мир».

5. Вибрати факти, які стосуються біографії Михайла Романова.

1. Провів церковну реформу.
2. Був обраний на Московський престол у 1613 р.
3. Очолив уряд «семибоярщину».
4. Започаткував династію Романових.
5. Був одним з організаторів Другого ополчення.

6. Хто в російській історії отримав прізвисько «Тушинський злодій»?

1. Степан Разін.
2. Іван Болотников.
3. Омелян Пугачов.
4. Лжедмитро І.
5. Лжедмитро ІІ.

7. Між якими країнами ... і в якому році ... було укладено «Вічний мир»?

1. Московською державою і Польщею.
  2. Московською державою і Швецією.
  3. Московською державою і Туреччиною.
  4. Московською державою і Австрією.
  5. Московською державою і Англією.
1. 1654.
  2. 1663.
  3. 1667.
  4. 1680.
  5. 1686.

8. Про який період російської історії йдеться?

Сучасники назвали його «сму́тним» і «бунташним», історики – «богатирським», «добою облаштування», «втраченої рівноваги», «розколу».

1. Другу половину XVI ст.
2. XVI ст.
3. Першу половину XVII ст.
4. XVII ст.
5. Кінець XVII – першу чверть XVIII ст.

9. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Сму́та в Московській державі кінця XVI – початку XVIII ст. була першою громадянською війною в російській історії.
  2. Шведська і польська інтервенція до Московської держави була припинена внаслідок укладення Столбовського миру 1617 р. зі Швецією та Деулінського перемир'я 1618 р. з Польщею.
- А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

10. Встановіть відповідність між поняттям та його визначенням.

1. Сму́та.
2. Місництво.
3. Церковний розкол.
4. Соборне уложення.
5. Кріпосне право.

А. Система феодальної ієрархії в Московській державі в XV-XVII ст.; інститут, який офіційно регулював службові відносини між членами служилих родів на військовій, адміністративній службі і при дворі. Б. Період історії Московської держави з 1598 р. до 1613 р., який ознаменувався стихійними лихами, польсько-шведською інтервенцією, надзвичайно важкою політичною, економічною, соціальною кризою та кризою держави загалом. В. Звід законів Московської держави, пам'ятник російського права XVII ст., перший в російській історії нормативно-правовий акт, який охопив всі діючі правові норми, включно з так званими новоуказними статтями. Г. Система правових норм, що встановлювала залежність селянина від феодала і неповну власність останнього на селянина. Знаходило юридичний вираз у прикріпленні селянина до землі, праві феодала на працю і майно селянина, відчужуванні його як із землею, так і без неї, надзвичайному обмеженні дієздатності (відсутність у селянина права розпоряджатися нерухомим майном, спадщиною, виступати в суді, права державної присяги тощо). Д. Відділення від російської православної церкви значної частини віруючих, які не визнали церковну реформу патріарха Никона

11. Вкажіть історичні події, які належать до періоду правління московського царя Олексія Михайловича.

1. Укладення Столбовського миру зі Швецією. 2. «Соляний бунт». 3. Укладення Деулінського перемир'я з Річчю Посполитою. 4. Прийняття Соборного уложення. 5. Укладення Андрусівського перемир'я з Річчю Посполитою. 6. Повстання під проводом С.Разіна. 7. Стрілецькі бунти в Москві. 8. Ліквідація в Московській державі міщинства. 9. «Мідний бунт».

12. Які з названих подій пов'язані з зовнішньою політикою Московської держави другої половини XVII ст.?

1. Укладення Андрусівського перемир'я з Річчю Посполитою.
2. Укладення Столбовського миру зі Швецією.
3. Бахчисарайський мирний договір (перемир'я) між Туреччиною, Кримським ханством і Московською державою.
4. Віленське перемир'я.
5. Укладення Деулінського перемир'я з Польщею.
6. Прутський похід.

А. 123; Б. 134; В. 345; Г. 456.

13. Які з названих подій пов'язані з внутрішньою політикою Московської держави XVII ст.?

1. Складання «писцевих книг».
2. Підготовка та укладення Соборного уложення.
3. Видання царського указу «Про розшук збіглих селян».
4. Церковна реформа та вирішення так званої справи патріарха Никона.
5. Обрання Земським собором на московський трон Бориса Годунова.
6. Обмеження статусу князівсько-боярської аристократії в державно-адміністративній сфері через ліквідацію місництва.

А. 123; Б. 134; В. 246; Г. 456.

14. Із наведеного переліку виберіть ознаки, що характеризують суть церковного розколу та так званої справи патріарха Никона.

1. Скликання Помісного церковного собору, який отримав назву Стоглавого.
2. Створення при московському дворі Гуртка ревнителів древнього благочестя.
3. Створення при московському дворі Вибраної ради.
4. Реформа церковного обряду та так звана «книжна справа» – звіряння й виправлення богослужбних книг за стародавніми оригіналами.
5. Здійснення секуляризації церковного землеволодіння.
6. Ліквідація патріаршества і запровадження Синоду.
7. Заміна патріаршества Духовною колегією.
8. Повстання в Соловецькому монастирі.

15. За яким принципом складено цей логічний ряд?

Смерть Бориса Годунова і воцаріння Лжедмитра I, укладення Василем Шуйським договору зі Швецією, створення в Москві уряду – «Семибоярщини», формування Першого ополчення на чолі з П.Ляпуновим, звільнення Москви від польських інтервентів загонами Другого ополчення на чолі з К.Мініним і Д.Пожарським, обрання на московський трон Михайла Романова.

1. Події московсько-польської війни кінця XVI – початку XVII ст.
2. Головні наслідки династичної кризи початку XVII ст.
3. Події першої в російській історії громадянської війни відомої під назвою – Смути
4. Основні факти масового протестного руху початку XVII ст. на чолі з І.Болотниковим.
5. Головні моменти протистояння в боротьбі за московський престол самозванців Лжедмитра I та Лжедмитра II.

III рівень

1. Розставити в хронологічній послідовності події російської історії XVII ст.

1. Звільнення Москви від польських окупантів.
2. Воцаріння Михайла Романова.
3. Ліквідація міщинства.
4. Прийняття Соборного уложення Олексія Михайловича.
5. Перший Азовський похід.

4. Якому періоду історії Московської держави відповідає таке твердження?

Безперечно, в ці роки загострилося патріотичне усвідомлення самостійної історичної долі Московії всіма станами. Природно виникле бажання відновлення державної самостійності та єдності виявилось потужнішим за тенденції до розпаду – у всьому суспільстві, у всіх регіонах країни. Правда, за це було сплачено дорогою ціною. Подолання наслідків масштабного громадянського конфлікту в економіці, внутрішньому розвитку, зовнішній політиці зайняло життя двох-трьох поколінь.

1. Опричнини.
2. Смути.
3. Ствердження на московському троні династії Романових.
4. Міських повстань та повстання на чолі зі С.Разіним.
5. Церковної реформи в ході якої стався розкол в російській православній церкві.

2. У відомому твердженні В.Ключевського «Він був лише спечений в польській пічці, а заквашений в Москві» йдеться про ... .

1. І.Болотникова.
2. Лжедмитра I.
3. Лжедмитра II.
4. Хлопка.
5. Г.Шаховського.

3. Побудувати хронологічний ланцюжок подій періоду Смути.

1. Прихід до влади Бориса Годунова.
2. Повстання під проводом Хлопка.
3. Деулінське перемир'я.
4. Столбовський мир.
5. Повстання під проводом І.Болотникова.

5. Яке важливе рішення мало бути прийняте за рішенням Земського собору про який йдеться в тексті? Коли цей Собор відбувся?

Перші грамоти з закликом обирати депутатів на Земський собор розійшлися по містах незабаром після звільнення столиці. Засідання Собору відкрилися в Успенському соборі Кремля в першій декаді січня. Заздалегідь були визначені норми представництва від міст і груп населення. Мало бути 10 осіб від міста при збереженні того переліку станів, за яким скликали в Раду ополчення, разом із чорносошними селянами. Традиційні й провідні курії Собору – Освячений собор, Дума, палацові московські чини – зберігали свою традиційну роль.

1. Затвердження змісту мирних договорів зі Швецією і Польщею, якими закінчилася відкрита польсько-шведська інтервенція в роки Смути. 2. Прийняття повного тексту нового кодексу законів – Соборного уложення. 3. Обрання на московський трон особи, яка мала припинити Смуту та започаткувати нову царську династію 4. Обговорення умов прийняття під владу московського царя Б.Хмельницького та його Держави війська запорізького. 5. Засудження позиції патріарха Никона та перегляду положень його церковної реформи.

А. 1608 р. Б. 1613 р. В. 1649 р. Г. 1653 р. Д. 1667 р.

6. Які з перерахованих рис господарського життя Московської держави стосуються XVII ст.?

1. Переважання орного землеробства над підсічним.
2. Поступове перетворення ремісничого виробництва в дрібнотоварне.
3. Заміна політики активного грошового балансу політикою активного торгового балансу.
4. Поява мануфактурного виробництва.
5. Початок формування всеросійського ринку.
6. Відмова від використання праці кріпосних селян в основних зернових регіонах Московської держави.

А. 124. Б. 135. В. 245. Г. 256. Д. 346.

7. Які події не пов'язані з іменем московського царя Олексія Михайловича?

1. Початок правління династії Романових. 2. Укладення і прийняття Соборного уложення. 3. Придушення стрілецьких бунтів у Москві. 4. Відміна місництва. 5. Конфлікт з патріархом Никоном. 6. Ліквідація патріаршества. 7. Завершення процесу оформлення абсолютизму в Росії.

8. Про яку подію йдеться в тексті? Коли вона відбулася?

Навесні цього ж року він зі своїм військом вирушив на Москву, але не дійшовши до столиці, зупинився табором в Тушині. Частина земель підкорялись тепер «тушинському злодієві». Країна розкололася на дві частини. Василь Шуйський зайняв очікувальну позицію.

1. Початок династичної кризи в Московській державі. 2. Звільнення Москви від польських окупантів загонами Першого ополчення. 3. Підготовку до звільнення Москви від польських окупантів загонами Другого ополчення. 4. Початок періоду історії Смути, який називають «двовладдям». 5. Розгортання відкритої польсько-шведської інтервенції до Московської держави.

А. 1605 р. Б. 1607 р. В. 1608 р. Г. 1609 р. Д. 1612 р.

9. Вкажіть назву документа XVII ст. з якого взято даний фрагмент?

«1. Которыя слободы на Москве патриарши и митрополичи... и монастырская, и бояр и околничих... и всяких чинов людей, а в тех слободах живут торговые и ремесленные люди и всякими торговыми промыслами промышляют и лавками владеют, а государевых податей не платят, и слежеб не служат, и те все слободы со всеми людьми... взяти за государя в тягло и в службы безлетно и бесповоротно, oprичь кабалных людей. А кабалных людей... отдавати тем людям, чьи они, и велеть их свести на свои дворы. А которые... кабальные люди, а... родители их были посадския люди, или из государевых волостей: и тех имать в посады жить. А впредь, oprичь государевых слобод, ничьим слободам на Москве и в городехне быть.

...5. А которыя слободы патриарши и властелинския, и монастырския, и боярския, и думных и всяких чинов людей около Москвы, и те слободы со всякими промышленными людьми, oprичь кабалных людей, по тому же по сыску, взяти за государя. А пашенных крестьян будет которыя объявятся по роспросу их поместей и вотчин старинные крестьяне, а привезены на те земли, и с тех слобод велети тем людям, у кого те слободы будут взяты, свести в свои вотчины и в поместья.

А будет у тех пашенных крестьян на Москве и в городех есть лавки и погребы и соляные варницы, и им те... продать государевым тяглым людям, а впредь лавок и погребов и варниц oprичь государевых тяглых людей никому не держати.

...13. А которые московские и городовые посадские тяглые люди сами, или отцы их в прошлых годах живали на Москве, и в городех на посадах и в слободах в тягле... а иные жили... у тяглых людей в сиделцах и в наймитах, а ныне оне живут в заклатчиках за патриархом же, и за митрополиты... и за монастыри, и за бояры... и за всяких чинов людьми на Москве и в городех, на их дворех, и в вотчинах, и в поместьях и на церковных землях, и тех всех сыскивати и свозити на старые их посадские места... безлетно же и бесповоротно. И вьпереть тем всем людем, которые взяты будут за государя, ни за ково в заклатчики не записыватися, и ничьими крестьяны и людьми не называтися».

1. Соборне уложення Василя Шуйського про селян і холопів. 2. Вирок про служилих холопів. 3. Судебник Івана IV. 4. Соборне уложення Олексія Михайловича. 5. Указ про єдиноуспадкування. 6. Генеральний регламент. 7. Стоглавий собор.

10. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. Першим представником династії Романових став син митрополита Філарета – Михайло Романов. 2. Династія Романових ствердилася на московському троні з прийняттям Соборного уложення 1649 р. 3. Наймасштабнішим соціальним конфліктом XVII ст. було повстання під проводом І.Болотникова. 4. Головним результатом повстання на чолі з С.Разіним було прийняття нового кодексу законів Московської держави під назвою Соборне уложення Олексія Михайловича. 5. Соборне уложення 1649 р. остаточно оформило кріпосне право в Московській державі. 6. Уклавши Віленське перемир'я з Польщею московський цар порушив взяті на себе зобов'язання пере Б.Хмельницьким та українською гетьманською державою. 7. Бахчисарайський мир 1681 р. російсько-українсько-турецьку війну, завдавши відчутної шкоди міжнародному іміджу Росії. 8. Патріарх Никон реалізуючи церковну реформу намагався добитися того, щоб церква не втручалася у справи державного управління, а опікувалася лише духовними питаннями.

11. Встановіть відповідність між прізвищем історичного діяча та стислою характеристикою його діяльності.

1. Василь Шуйський. 2. Михайло Романов. 3. Борис Годунов. 4. Патріарх Никон. 5. Олексій Михайлович.

А. До періоду його правління відноситься масштабний голод внаслідок якого вимерла «третина царства Московського» та повстання під проводом Хлопка. Б. За час перебування його на московському троні в країні встановилося двовладдя: поряд з офіційним московським монархом та органами державної влади під Москвою сформувався так званий «тушинський табір» на чолі з самозванцем, який увійшов до російської історії під ім'ям Лжедмитра II. В. За його правління в Московській державі було прийнято новий кодекс законів, багато положень якого діяли до початку XIX ст. Г. Його реформи проводилися з орієнтацією на грецькі зразки; такого підходу категорично не сприймали «ревнителі древнього благочестя», які орієнтувалися на давньоруську традицію. Д. Був обраний на московський трон в 16-річному віці. Невдовзі провідну роль в управлінні державою зайняв його батько – патріарх Філарет.

12. Які історичні події XVII ст. російської історії проілюстровані у даному документі?

«Да в прошлых годах, и как учинилося у Московского царя с Полским Яном Казимиром королем недружба и война, а потом и с королевским величеством Свейским: и за продолжением Полские войны и для пополнения казны, и для поспешения ратным людям на жалованье, деланы денги, рублевики серебряные ...

Да в та же время делали денги полтинники медные с ефимок, и крестьяне, увидев такие в одну пору худые деланные денги, неровные и смешанные, не почали в города возить сена и дров и съестных запасов, и почала быть от тех денег на всякие товары дороговь великая. А служилым людей царское жалованье давано полное, а они покупали всякие запасы и

харчъ и товары вдвое ценою, и от того у них в году жалованья не доставало, и скудость почала быть большая. Хотя о тех денгах указ был жестокой и казни, чтоб для них товаров и запасов никаких ценою не подвышали: однако на то не смотрели. И видя царь, что в тех денгах не учало быти прибыли, а смута почала быть большая, велел делати на Москве, и в Новгороде, и во Пскове, а потом и в Куконаузе, на дворех своих денги медные, алтынники, грошевики, копейки, против старых серебряных копеек, и от тех денег меж крестьян потому ж и была смута; и те прежние денги, и алтынники, и грошевики, велел царь принимати в казну и переделывать в мелкие копейки. И деланы после того денги медные ж мелкие, и ходили те мелкие денги многое время с серебряными заровно; и возлюбили те денги всем государством, что всякие люди их за товары принимали и выдавали ... .

А царь в то время был в походе, со всем своим домом, и с ним бояре и думные и ближние люди, в селе Коломенском, от Москвы 7 верст.

... а с Москвы в то время бояре послали к царю с вестью, что на Москве учинилась смута и почали дома грабить... . И послал царь к Москве ближнего своего боярина князя Ивана Ондреевича Хованского, и велел на Москве уговаривать, чтобы они смуты не чинили и домов ничьих не грабили; а которые листы объявились писаны о измене, на бояр и думных людей, приедет он, царь, сам для сыску, того ж дни ... .

1. Московське повстання 1648 р. 2. Соляний бунт. 3. Мідний бунт. 4. Стрілецький бунт 1682 р. 5. Протест москвичів проти прийняття Соборного уложення 1649 р

13. Про кого йдеться в тексті? Коли відбулася описана в тексті подія?

В історичній літературі існує багато пояснень того, чому на московський престол обрали саме цю особу. Однак всі дослідники сходяться в одному: це була фігура, яка влаштувала більшість членів Земського собору. В результаті компромісу різні політичні течії та угруповання прийшли до примирення. Обрання його на царство поклато край довгій боротьбі за владу російської родової та станової аристократії.

1. Бориса Годунова. 2. Василя Шуйського. 3. Лжецаревича Дмитра. 4. Михайла Романова. 5. Олексія Михайловича Романова.

А. 1598 р. Б. 1605 р. В. 1608 р. Г. 1613 р. Д. 1645 р.

14. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Династія Романових була започаткована у 1613 р. 2. Династія Романових ствердилася на московському троні з прийняттям Соборного уложення 1649 р. 3. Наймасштабнішим соціальним конфліктом XVII ст. було повстання під проводом С.Разіна. 4. Головним результатом повстання на чолі з С.Разіним було прийняття нового кодексу законів Московської держави під назвою Соборне уложення Олексія Михайловича. 5. Соборне уложення 1649 р. остаточно оформило кріпосне право в Московській державі. 6. Уклавши Віленське перемир'я з Польщею московський цар порушив взяті на себе зобов'язання пере Б.Хмельницьким та українською гетьманською державою. 7. Бахчисарайський мир 1681 р., яким було завершено російсько-українсько-турецьку війну, завдавши відчутної шкоди міжнародному іміджу Росії.

15. В якому варіанті події зазначені в правильній хронологічній послідовності?

1. Обрання московським царем Михайла Романова; сходження на московський трон Лжедмитра I; прийняття Соборного уложення Олексія Михайловича; початок повстання на чолі зі С.Разіним; церковна реформа патріарха Никона. 2. Сходження на московський трон Лжедмитра I; обрання московським царем Михайла Романова; прийняття Соборного уложення Олексія Михайловича; початок повстання на чолі зі С.Разіним; церковна реформа патріарха Никона. 3. Церковна реформа патріарха Никона; початок повстання на чолі зі С.Разіним; обрання московським царем Михайла Романова; сходження на московський трон Лжедмитра I; прийняття Соборного уложення Олексія Михайловича. 4. Сходження на московський трон Лжедмитра I; початок повстання на чолі зі С.Разіним; обрання московським царем Михайла Романова; церковна реформа патріарха Никона; прийняття Соборного уложення Олексія Михайловича. 5. Сходження на московський трон Лжедмитра I; обрання московським царем Михайла Романова; прийняття Соборного уложення Олексія Михайловича; церковна реформа патріарха Никона; початок повстання на чолі зі С.Разіним.

**Тема 5. Росія наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст.
Становлення імперської державно-політичної системи.**

I рівень

1. Процес трансформації станово-представницької монархії в абсолютну в Росії завершився за часів правління ... .

1. Олексія Михайловича. 2. Катерини I. 3. Петра I. 4. Катерини II 5. Єлизавети Петрівни

2. Азовські походи 1695, 1696 рр. були здійснені за особистої участі московського царя ... .

1. Михайла Федоровича. 2. Олексія Михайловича. 3. Петра Олексійовича. 4. Івана Олексійовича. 5. Петра II.

3. Північна війна велася Росією за ... .

1. «Іспанську спадщину». 2. Вихід до Чорного моря. 3. Вихід на узбережжя Білого моря. 4. Вихід до Балтійського моря. 5. Зміцнення позицій на Балканах.

4. Північна війна тривала впродовж ... років.

1. 1695-1696. 2. 1700-1721. 3. 1725-1762. 4. 1700-1709. 5. 1700-1714.

5. Епоха палацових переворотів в Росії припадає на ... .

1. Кінець XVII ст. 2. Початок XVIII ст. 3. Другу чверть XVIII ст. 4. Другу половину XVIII ст. 5. Кінець XVI ст.

6. В ході петровських адміністративних реформ прикази було замінено ... .

1. Колегіями. 2. Міністерствами. 3. Канцеляріями. 4. Магістратами. 5. Комісаріатами.

7. Зростання мануфактурного виробництва за часів правління Петра I в першу чергу пов'язано з ... .

1. Необхідністю постачання армії і флоту в умовах Північної війни. 2. Фінансовим та економічним співробітництвом Росії з західноєвропейськими країнами. 3. Зростаючим попитом населення на промислові товари. 4. Реформами в галузі культури. 5. Податковою реформою.

8. Який термін вживається на означення економічної політики російської держави в першій чверті XVIII ст. спрямований на захист власного товаровиробника?

1. Меркантилізм. 2. Протекціонізм. 3. Абсолютизм. 4. Монетаризм. 5. Волонтаризм.

9. Ліквідація патріаршества в Росії була здійснена за правління ... .

1. Олексія Михайловича. 2. Петра I. 3. Анни Іванівни. 4. Єлизавети Петрівни. 5. Катерини II.

10. Які з названих царських указів були видані Петром I?

1. «Указ про заборону кріпосним селянам подавати скарги на поміщиків до судових органів». 2. «Указ про секуляризацію церковних земель». 3. «Указ про запровадження Сенату». 4. «Указ про єдиноуспадкування». 5. «Указ про створення Верховної таємної ради».

11. Одноосібним правителем Російської держави Петро I став у ... році.

1. 1682. 2. 1689. 3. 1696. 4. 1697. 5. 1699.

12. Верховну таємну раду було створено за правління ... .

1. Петра II. 2. Єлизавети Петрівни. 3. Анни Іванівни. 4. Катерини I. 5. Катерини II.

13. Абсолютизм це – ... .

1. Основна форма компромісу між церквою і світською владою в державі. 2. Тип державного устрою за якого існують центральні органи станового представництва, які мають законодавчо закріплені функції та повноваження. 3. Політико-ідеологічна концепція, яка обґрунтовує необхідність розподілу владних повноважень в державі між органами законодавчої, виконавчої та судової влади. 4. Тип державного устрою за якого глава держави (король, цар, імператор) розглядається як єдине джерело законодавчої і виконавчої влади, яка здійснюється лише залежними від нього чиновниками. 5. Початкова стадія в становленні державно-політичного устрою на перших етапах державної централізації.

14. Протекціонізм це – ... .

1. Сукупність економічних, соціальних і політичних зрушень, які визначили перехід від мануфактурної стадії виробництва до фабричної.
2. Економічна політика російського уряду в першій половині XVIII ст., яка була спрямована на передачу мануфактур з державної власності у приватну.
3. Частина державної економічної політики, спрямованої на забезпечення переваги своєї промисловості на внутрішньому ринку шляхом її відгородження від іноземної конкуренції митними зборами, а також на заохочення експорту промислових товарів.
4. Форма залежності однієї держави від іншої або суспільства від якоїсь особи, коли основні питання суспільно-політичного життя регулює протектор.
5. Протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення; підкупність і продажність громадських і політичних діячів.

15. Який термін використовують для означення політичного режиму в Росії 30-х років XVIII ст. за часів правління імператриці Анни Іванівни, характерними рисами якого були засилля іноземців, в першу чергу вихідців з німецького прибалтійського дворянства?

1. Фаворитизм.
2. Біронівщина.
3. Протекторат Мініха.
4. Диктатура Остермана.
5. «Затія верховників».

II рівень

1. Внаслідок стрілецького бунту 1682 р. в Москві монархом було проголошено ..., а пізніше Земський Собор на вимогу стрільців затвердив на престолі ... .

1. Царевичів Івана і Петра.
  2. Царівну Софію.
  3. Наталію Нарішкіну.
  4. Федора Олексійовича.
  5. Царевича Петра.
- А. Царевичів Івана і Петра. Б. Царівну Софію. В. Наталію Нарішкіну. Г. Федора Олексійовича. Д. Царевича Петра.

2. Вотчинне і помітне землеволодіння в юридичному плані були остаточно зрівняні у ... р. за ... .

1. 1700.
2. 1711.
3. 1714.
4. 1721.
5. 1722.

1. Табелем про ранги.
2. Наслідками перепису населення.
3. Митним тарифом.
4. Указом про єдиноуспадкування.
5. Указом Сенату.

3. До Північного союзу створеного у ... р. входили ... .

1. 1697.
2. 1699.
3. 1700.
4. 1702.
5. 1705.

1. Англія, Австрія, Росія. 2. Росія, Данія, Швеція. 3. Англія, Швеція, Річ Посполита. 4. Росія, Австрія, Франція. 5. Росія, Данія, Саксонія.

4. У 1711 р. замість ... в Росії було запроваджено ... .

1. Негласного комітету. 2. Боярської думи. 3. Боярської ради. 4. Земського собору. 5. Патріаршества.

1. Синод. 2. Колегії. 3. Міністерства. 4. Сенат. 5. Верховну таємну раду.

5. Приказну систему в ... роках XVIII ст. в ході реформ Петра I було замінено на систему ... .

1. 90-х. 2. 10-х. 3. 10-20-х. 4. 20-х. 5. 20-30-х.

А. Кругової поруки. Б. Міністерств. В. Відомств. Г. Колегій. Д. Магістратів.

6. Вперше в російській історії титул імператора було надано ... у ... році.

1. Олексію Михайловичу. 2. Петру I. 3. Єлизаветі Петрівні. 4. Петру III. 5. Катерині II.

1. 1649. 2. 1696. 3. 1721. 4. 1741. 5. 1762.

7. Першу Малоросійську колегію було створено у ... році за наказом російського імператора ... .

1. 1721. 2. 1722. 3. 1730. 4. 1762. 5. 1796.

1. Олексія Михайловича. 2. Петра I. 3. Петра II. 4. Петра III. 5. Павла I.

8. Між якими країнами було підписано Ніштадський мирний договір 1721 р., яким завершилася ... війна?

1. Росією і Польщею. 2. Росією і Швецією. 3. Швецією і Данією. 4. Росією і Австрією. 5. Росією і Туреччиною.

А. Лівонська. Б. російсько-турецька. В. Північна. Г. Семилітня. Д. Російсько-польська.

9. За яким принципом складено цей логічний ряд?

Створення Верховної таємної ради, відміна петровського закону «Про єдиноуспадкування», складання Кондицій для Анни Іванівни, «біронівщина», сходження на російський трон Єлизавети Петрівни.

1. Події «періоду палацових переворотів». 2. Події, пов'язані з підготовкою нового кодексу законів Російської імперії. 3. Основні етапи завершального періоду оформлення абсолютизму в Росії. 4. Основні етапи формування загальнодержавної системи станового представництва. 5. Боротьба за владу в другій половині 50-х – на початку 60-х рр. XVIII ст., яка завершилася захопленням російського трону Катериною II.

10. Встановіть відповідність між вказаною подією та датою коли вона відбулася.

1. Запровадження Сенату. 2. Реформа адміністративного управління (запровадження губерній). 3. Укладення Ніштадтського мирного договору та надання Петру I титулу імператора. 4. Запровадження Табеля про ранги. 5. Початок Північної війни.

А. 1700 р. Б. 1708 р. В. 1711 р. Г. 1721 р. Д. 1722 р.

11. Із наведеного переліку виберіть ознаки, що характеризують економічну політику Петра I.

1. Створення перших в Росії мануфактур.
2. Заміна поземельного оподаткування подушним.
3. Видання Берг-привілегії, яка дозволяла всім бажаючим пошук руд і мінералів, а також створення підприємств для їхньої переробки.
4. Надання дозволу на селянську промислову діяльність.
5. Активне застосування протекціоністських заходів; укладення Митного тарифу.
6. Запровадження «зони вільної торгівлі» в європейській частині Росії.
А. 136; Б. 245; В. 235; Г. 356.

12. Вкажіть, які з наведених історичних подій стосуються періоду правління Петра I.

1. Скликання в Москві останнього Земського собору.
2. Заміна подвірного оподаткування поземельним.
3. Ліквідація патріаршества і запровадження Синоду.
4. Перенесення столиці Російської імперії з Петербурга до Москви.
5. Запровадження Табеля про ранги.
6. Заміна поземельного оподаткування подушним.
А. 136; Б. 245; В. 256; Г. 356.

13. Встановити відповідність між іменем московського монарха та роками його правління.

1. Анна Іванівна.
  2. Єлизавета Петрівна.
  3. Катерина I.
  4. Петро I.
  5. Петро II.
- А. 1730-1740 рр. Б. 1696-1725 рр. В. 1741-1761 рр. Г. 1725-1727 рр. Д. 1727-1730 рр.

14. Які з названих подій пов'язані з зовнішньою політикою Росії кінця XVII – першої чверті XVIII ст.?

1. Укладення Андрусівського перемир'я з Польщею.
  2. Константинопольський мир між Росією та Османською імперією.
  3. Георгіївський трактат. Встановлення російського протекторату над Грузією.
  4. Битва під Полтавою.
  5. Видання декларації «про збройний нейтралітет»
  6. Укладення Ніштадського мирного договору зі Швецією.
- А. 124; Б. 246; В. 345; Г. 456.

15. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Головною метою Першої міської реформи 1699 р. було забезпечення надходження до державної скарбниці податків, збір яких передавався до сфери компетенції Ратуші та земських ізб.
  2. Для російського імператора Петра III зразком для наслідування був прусський король Фрідріх II. Навіть під час Семилітньої війни Петро не приховував симпатій до супротивника Росії.
- А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

16. Вкажіть, які з наведених історичних подій стосуються «періоду палацових переворотів».

1. Прийняття «Указу про єдиноуспадкування».
  2. Проведення міської та губернської реформи.
  3. Створення Верховної таємної ради.
  4. Перенесення столиці Російської імперії з Петербурга до Москви.
  5. Запровадження Табеля про ранги.
  6. Події придворної політичної боротьби, які отримали назву «затія верховників».
- А. 134; Б. 245; В. 256; Г. 346.

17. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. Указом Про єдиноуспадкування Петро I визначив нові принципи передачі російського трону своєму наступнику. 2. На честь перемоги російської армії в битві під Полтавою російському цареві Петру I було надано титул імператора. 3. У 1711 р. Боярську думу в Росії було остаточно ліквідовано і замінено Сенатом. 4. Так званий період «біронівщини» припадає на час правління імператриці Анни Іванівни. 5. «Затійкою верховників» називають вироблення та реалізацію особливих умов возведення на російський трон імператриці Єлизавети Петрівни в 1741 р.

III рівень

1. Вибрати вірний варіант відповіді. В ... році Росія у складі Північного союзу оголосила війну Швеції метою якої було ... . Ця війна завершилася підписанням ... договору у ... році.

1. 1699; повернення узбережжя Білого моря; Столбовського; 1723. 2. 1700; вихід до Балтійського моря; Деулінського; 1711. 3. 1711; захоплення польського трону; Ніштадського; 1721. 4. 1709; усунення зі шведського трону короля Карла XII; Абоського; 1714. 5. 1700; вихід до Балтійського моря; Ніштадського; 1721.

2. Про яку подію йдеться в тексті?

На шляху з Відня до Москви Петро I зустрівся з польським королем, який щойно зійшов на польський престол, і курфюрстом Саксонії Августом II Сильним. Під час зустрічі Петро і Август одразу ж знайшли порозуміння.. Саме тоді намітився новий зовнішньополітичний курс Росії – союз з Саксонією, Польщею та іншими ворогами могутньої Шведської держави. До створеного російсько-саксонського союзу (угоду підписали в Преображенському в листопаді 1699 р.) незабаром долучилася Данія – найперший тогочасний ворог Швеції.

1. Оформлення результатів Великого посольства. 2. Створення антишведської ліги. 3. Створення Північного союзу. 4. Вступ Росії до антишведської коаліції. 5. Підготовку Росії до укладення Карловицького перемир'я.

3. Які твердження не відповідають дійсності?

1. Сенат в Росії було запроваджено Соборним уложенням 1649 р. 2. Петро I першим з російських монархів отримав імператорський титул. 3. Епоха палацових переворотів закінчилася зі смертю Петра I. 4. Табель про ранги було запроваджено у 1711 р. 5. За Катерини I було засновано Верховну таємну раду..

4. Про кого йдеться в даному тексті?

Він був дуже високого зросту, від природи наділений великою силою. Вважав себе досвідченим хірургом та добрим зубним лікарем. Не міг жити у кімнатах з високою стелею, а коли потрапляв у таку, наказував робити для нього штучну низьку стелю з полотна. У всій Європі хіба що лише двір прусського короля-скряги Фрідріха Вільгельма I міг посперечатися у простоті з російським.

1. Олексія Михайловича. 2. Петра I. 3. Петра II. 4. Петра III. 5. Павла I.

5. Перша реальна спроба європеїзації Росії була зроблена ... за правління ... .

1. XVII ст. 2. В другій половині XVII ст. 3. В першій чверті XVIII ст. 4. В другій чверті XVIII ст. 5. В другій половині XVIII ст.

1. Олексія Михайловича. 2. Анни Іванівни. 3. Петра I. 4. Петра III. 5. Катерини II.

6. Про кого йдеться в тексті?

Вона проправила лише два роки. Бали, гуляння, феєрверки при її дворі відбувалися безперервно. Здоров'я ще нестарої государині було підірване хворобами та неправильним способом життя. За легендою, напередодні смерті її наснився сон, ніби вона відлітає на хмари, куди її кличе Петро, а внизу неспокійний ворожий натовп оточує її юних дочок Анну і Єлизавету, та допомогти їм вона вже не може.

1. Царівну Софію. 2. Анну Іванівну. 3. Анну Леопольдівну. 4. Катерину II. 5. Катерину I. 6. Єлизавету Петрівну.

7. Що є зайвим у переліку? З іменем Анни Іванівни пов'язують ... .

1. Створення кабінету міністрів. 2. Зростання впливу іноземців при російському дворі. 3. Створення Верховної таємної ради. 4. Біронівщину. 5. Політику «просвітницького абсолютизму».

8. Період російської історії за правління ... про який В.Ключевський писав, що «...німці посипалися в Росію наче сміття з дірявого мішка, обліпили престол, забралися на найприбутковіші місця в управлінні ...» в російській історіографії отримав назву ... .

1. Катерини I. 2. Петра II. 3. Анни Іванівни. 4. Єлизавети Петрівни. 5. Катерини II.

1. Смута. 2. Опричнина. 3. Європеїзація. 4. Біронівщина. 5. «Просвітницький абсолютизм».

9. Поставте названі події у хронологічній послідовності.

1. Місія до Західної Європи Великого посольства. 2. Початок правління царівни Софії. 3. Азовські походи. 4. Запровадження Синоду. 5. Запровадження Сенату. 6. Запровадження Табеля про ранги. 7. Указ про єдиноуспадкування.

10. Якому періоду російської історії відповідає таке твердження? Про вступ на престол якого монарха йдеться?

Склавши «Кондиції» (умови вступу на престол нового монарха) верховники прагнули обмежити його владу на користь Верховної таємної ради як у зовнішній, так і у внутрішній політиці.

Важливо, що «Кондиції» відбивали інтереси не лише верховників, а всього дворянства, яке втомилося від самовладдя царів і хотіло, щоб ні життя, ні майно, ні маєтки, ні честь дворянську государ без суду не відбирав. Відтепер, згідно з «Кондиціями», Росія фактично і юридично переставала бути самодержавною.

Однак умови і процедура вступу на престол нового російського монарха, які отримали назву «затірка верховників» так і не були реалізованими і Російська імперія залишилася самодержавною монархією.

1. 1725-1727 рр. 2. 1727-1730 рр. 3. 1730-1740 рр. 4. 1741-1761 рр. 5. 1761-1762 рр.

А. Петра II. Б. Єлизавети Петрівни. В. Катерини I. Г. Анни Іванівни. Д. Петра III.

11. Встановіть відповідність між прізвисьмом історичного діяча та стислою характеристикою його діяльності.

1. Царівна Софія. 2. Князь Меншиков. 3. Петро II. 4. Бірон. 5. Петро III.

А. Виходець з середовища дрібного курляндського дворянства. З його іменем асоціюється один з періодів російської історії XVIII ст. Б. Він фактично керував державою, став генералісимусом, заручив юного царя зі своєю донькою Марією, перевіз його до себе в палац і не спускав з нього очей. ... Однак восени 1727 р. його було розжалувано і разом з сім'єю вислано з Москви. В. Прийняла титул самодержиці, її ім'я скріплювало державні документи разом з іменами царів Івана і Петра. Г. Помер у 1762 р. в маєтку Ропша за загадкових обставин. Сучасники небезпідставно вважали, що його було вбито за наказом власної дружини, яка в такий спосіб узаконювала свою владу. Д. Відповідно до заповіту російської імператриці імператором було проголошено онука Петра I за умови регентства Верховної таємної ради, а фактично – Меншикова.

12. Які події відображені в наведеному фрагменті?

У 1719-1721 рр. російські десантники висадилися на шведський берег і, страхаючи, грабували і палили міста й села навколо Стокгольма. Після цього шведи на перемовинах з російською делегацією стали набагато згідливішими. Відповідно до статей підписаного невдовзі мирного трактату до Росії відійшли Ліфляндія, Естляндія, Інгрія, частина Фінляндії та Карелії.

1. Процес відновлення Північного союзу. 2. Підготовка і укладення Ніштадського миру. 3. Оформлення наслідків Прутського походу Петра I. 4. Підготовка до укладення російсько-польсько-саксонського союзу. 5. Укладення мирного договору Росії з Данією.

13. Про кого йдеться в даному тексті?

«Вона проголосила головною метою свого царювання повернення до порядків її батька. За час її правління були відновлені права і повноваження Сенату... . Імператриця доклала значних зусиль для забезпечення законності в успадкуванні російського трону...»

1. Царівну Софію. 2. Катерину I. 3. Анну Іванівну. 4. Єлизавету Петрівну. 5. Катерину II.

14. Вкажіть назву документа XVIII ст. з якого взято даний фрагмент?

1. Всем недвижимых вещей, то есть, родовых, выслуженых и купленых вотчин и поместей, также и дворов и лавок не продавать и не закладывать, но обращаться оным в род таким образом.

2. Кто имеет сыновей и ему же, аще хошет, единому из оных дать недвижимое, чрез духовную (по завещанию – Ред.), тому в наследие и будет. Другие же дети обоего полу да награждены будут движимыми имении, которые должен отец их или мать разделить им при себе, как сыновьям, так и дочерям, колико их будет, по своей воли, кроме оног одного, который в недвижимых наследником будет. А ежели у оног сыновей не будет, а имеет дочерей, то должен их определить таким же образом. <...>

3. А кто бездетен, и оный волен отдать недвижимое одному фамилии своей, кому похочет, а движимое кому что похочет дать сродником своим, или и посторонним, и то в его произволении будет. А ежели при себе не учинит, тогда обои те имения да разделены будут указом в род: недвижимое одному, по линии ближнему (одному из ближайших родственников. – Ред.), а прочее другим, кому надлежит, равным образом.

1. Генеральный регламент. 2. Табель про ранги. 3. Берг-привілея. 4. Плакат 26 червня 1724 р. про збір подушних та оброчних грошей. 5. Указ про єдиноуспадкування.

15. Які з наведених тверджень є правильними?

1. У дні святкування Ніштадського миру в жовтні 1721 р. Петра I проголосили «Великим», «Отцом Отечества», «императором Всероссийским». Відтоді Росія вважається імперією.
  2. Найважливішим державним актом часів правління російського імператора Петра III став маніфест про «дарування вольності і свободи всьому російському дворянству».
- А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

16. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. Однією з найуспішніших військових кампаній Петра I був Прутський похід. 2. Впродовж 1718-1724 рр. в Росії було запроваджено подушну систему оподаткування. 3. Відразу ж після смерті Петра I, гвардійці на чолі з Меншиковим, всупереч бажанню багатьох інших сановників посадили на престол Катерину I. 4. В період «палацових переворотів» продовжувалася активна реалізація і поглиблення петровських реформ. 5. За часів правління Єлизавети Петрівни вся повнота реальної влади сконцентрувалася в руках її фаворита Бірона. 6. «Біронівщина» часів правління Анни Іванівни була періодом активної європеїзації Росії та зміцнення її становища на європейській арені. 7. В листопаді 1741 р. внаслідок чергового палацового перевороту російською імператрицею стала Єлизавета Петрівна.

17. В якому варіанті зазначено правильну послідовність появи нових вищих державних органів влади і управління?

1. Ратуша, Сенат, Колегії, Верховна таємна рада, Кабінет міністрів. 2. Верховна таємна рада, Ратуша, Кабінет міністрів, Сенат, Колегії. 3. Кабінет міністрів, Сенат, Колегії, Верховна таємна рада, Ратуша. 4. Сенат, Колегії, Ратуша, Кабінет міністрів, Верховна таємна рада. 5. Ратуша, Кабінет міністрів, Верховна таємна рада, Сенат, Колегії.

Тема 6. Російська імперія другої половини XVIII ст.

I рівень

1. Титул «Велика, Премудра, Мати Вітчизни ...» на першому засіданні Комісії по складанню нового укладення законів було надано ... .

1. Катерині I. 2. Анні Іванівні. 3. Анні Леопольдівні. 4. Єлизаветі Петрівні. 5. Катерині II.

2. Політика «просвітницького абсолютизму» найактивніше здійснювалася Катериною другою в ... роках XVIII ст.

1. 60-х. 2. 60-70-х. 3. 70-х. 4. 70-80-х. 5. 80-90-х.

3. Маніфест про «дарування вольності і свободи всьому російському дворянству» було видано в 1762 р. ... .

1. Петром III. 2. Катериною II. 3. Урядовим Сенатом. 4. Уложенною комісією. 5. Вільним економічним товариством.

4. Прийшовши до влади Катерина II почала спілкуватися з представниками європейського Просвітництва. Найактивніше вона листувалася з ... .

1. Ш.Монтеск'є. 2. Ж.-Ж. Руссо. 3. Ж.д'Аламбером. 4. Вольтером. 5. Д.Дідро.

5. Вказати дати російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст.

1. 1750-1764. 2. 1762-1767. 3. 1768-1774. 4. 1773-1775. 5. 1787-1791.

6. Основним заходом політики Катерини II по відношенню до церкви було (а) ... .

1. Ліквідація патріаршества. 2. Запровадження Синоду. 3. Секуляризація. 4. Надання автономії в управлінні. 5. Надання духовенству права отримувати в нагороду державні ордени.

7. Повстання козаків, селян і робітних людей 1773-1775 рр. очолив ... .

1. С.Разін. 2. К.Булавін. 3. І.Болотников. 4. О.Пугачов. 5. Хлопко.

8. У 1785 р. російська імператриця Катерина II підписала ... .

1. Указ про секуляризацію церковного землеволодіння. 2. Жалувану грамоту дворянству. 3. Наказ про скликання комісію для складання нового Уложення – кодексу законів. 4. Жалувану грамоту містам. 5. Указ про губернську реформу. 6. Маніфест про підготовку поділів Речі Посполитої. 7. Указ про створення антифранцузької коаліції.

9. Діяльність Уложеної комісії припадає на ... .

1. 1762 р. 2. 1766-1768 рр. 3. 1768-1774 рр. 4. 1773-1775 рр. 5. 1783 р.

10. 1762-1796 рр. в російській історії є періодом ... .

1. Правління Катерини II. 2. Реалізації політики «просвітницького абсолютизму». 3. Трансформації абсолютної монархії до монархії конституційної. 4. «Палацових переворотів». 5. Активної підготовки до скасування кріпосного права.

11. Просвітницький абсолютизм це – ... .

1. Назва комплексу реформ в галузі освіти у другій половині XVIII ст., які були проведені в багатьох країнах Європи. 2. Початкова стадія абсолютистського режиму в період переходу від станової монархії до абсолютної. 3. Політика, яка проводиться у другій половині XVIII ст. низкою монархічних країн Європи і була спрямована на усунення залишків середньовічного ладу на користь капіталістичних відносин. 4. Монархія, за якої влада монарха обмежена конституцією. 5. Один з різновидів парламентської монархії.

12. Указ імператора Павла I, який регулював відносини селян з поміщиками містив рекомендаційні норми ... .

1. Про виплату оброку переважно грішми. 2. Про обмеження панщини трьома днями на тиждень. 3. Про заборону розшуку збіглих селян. 4. Про заборону продажу селян вроздріб і без землі. 5. Про повне скасування відробіткової ренти.

13. Вказати дати трьох поділів Речі Посполитої.

1. 1768 р. 2. 1772 р. 3. 1785 р. 4. 1791 р. 5. 1793 р. 6. 1795 р. 7. 1796 р.

14. Російсько-турецька війна 1787-1791 рр. закінчилася підписанням ... миру.

1. Кючук-Кайнарджийського. 2. Тешенського. 3. Ніштадського. 4. Георгіївського. 5. Яського.

15. Видавцем і головними редактором відомих журналів «Трутень» та «Живописець» у другій половині XVIII ст. був ... .

1. М.Новіков. 2. О.Радіщев. 3. М.Щербатов. 4. В.Жуковський. 5. Д.Фонвізін.

II рівень

1. Крим до Росії було приєднано у ... р. за часів правління ... .

1. 1725. 2. 1762. 3. 1768. 4. 1783. 5. 1791.

1. Петра I. 2. Павла I. 3. Катерини II. 4. Єлизавети Петрівни. 5. Петра III.

2. До наслідків внутрішньої політики Катерини II, яка правила в Російській імперії в ... рр. не можна віднести... .

1. 1760-1796. 2. 1762-1799. 3. 1762-1790. 4. 1762-1796. 5. 1760-1790.

1. Заснування Вільного економічного товариства. 2. Запровадження Сенату. 3. Запровадження Синоду. 4. Губернську реформу. 5. Прийняття Табеля про ранги.

3. Політика «просвітницького абсолютизму» в Росії найактивніше реалізовувалася в ... рр. XVIII ст. і пов'язана з ім'ям ...

1. 30-40 -х. 2. 40-50-х. 3. 50-60-х. 4. 60-70-х. 5. 70-80-х.

1. Анни Іванівни. 2. Анни Леопольдівни. 3. Бірона. 4. Єлизавети Петрівни. 5. Катерини II.

4. Яка з названих подій відбулася найраніше?

1. Секуляризація церковного землеволодіння. 2. Повстання на чолі з О.Пугачовим. 3. Укладення Кючук-Кайнарджийського мирного договору. 4. Скликання Комісії по складанню нового укладення законів. 5. Видання жалуваних грамот дворянству і містам.

5. Саксонська принцеса Софія з роду Ангальт Цербтських увійшла в російську історію під іменем ...

1. Катерини I. 2. Анни Іванівни. 3. Анни Леопольдівни. 4. Єлизавети Петрівни. 5. Катерини II.

6. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Діяльність Уложенної комісії 1766-1768 рр. закінчилася підготовкою нової (повної) редакції Законів Російської імперії.

2. З перших днів царювання Павла I стало зрозуміло, що він будує свою політику як переконаний супротивник методів правління своєї матері Катерини II.

А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

7. Про який період російської історії йдеться?

В ці роки країну сколихнув грандіозний бунт, який розгорівся в Оренбуржі, охопив Урал і Поволжжя. Заколотники взяли штурмом Казань і загрожували походом на Москву. Очолив повстання козаків, селян і робітних людей донський козак, який називав себе Петром III.

1. 1766-1768 рр. 2. 1768-1774 рр. 3. 1773-1775 рр. 4. 1787-1791 рр. 5. 1762-1796 рр.

8. Які з названих подій пов'язані з внутрішньою політикою Російської імперії другої половини XVIII ст.?

1. Маніфест про «дарування вольності і свободи всьому російському дворянству».
  2. Запровадження найвищого державного органу – Верховної таємної ради.
  3. Створення Державної Ради і системи міністерств.
  4. Видання Жалуваної грамоти дворянству і Жалуваної грамоти містам.
  5. Видання закону про успадкування престолу згідно якого він тепер міг переходити виключно по чоловічій лінії від батька до сина, а при відсутності синів до старшого з братів.
  6. Ліквідація патріаршества і запровадження Духовної колегії.
- А. 124; Б. 145; В. 246; Г. 456.

9. За кого з російських монархів видавав себе О.Пугачов, який очолив наймасштабніше повстання XVIII ст. ... .

1. Петра II.
  2. Петра III.
  3. Івана VI Антоновича.
  4. Павла I.
  5. Олександра I.
- А. 1768-1774 рр. Б. 1783 р. В. 1773-1775 рр. Г. 1787-1791 рр. Д. 1795 р.

10. За яким принципом складено цей логічний ряд?

1768-1774 рр., 1783 р., 1787-1791 рр.

1. Найбільші повстання козаків, селян та робітних людей другої половини XVIII ст.
2. Російсько-турецькі війни. Встановлення протекторату Росії над Грузією та приєднання до Росії Криму.
3. Російсько-шведські війни другої половини XVIII ст. Приєднання до Росії Фінляндії.
4. Закордонні походи російської армії на чолі з О.Суворовим.
5. Основні етапи реалізації Катериною II політики «просвітницького абсолютизму».

11. Укажіть, які з наведених історичних подій пов'язані з реалізацією політики «просвітницького абсолютизму» російської імператриці Катерини II.

1. Маніфест про «дарування вольності і свободи всьому російському дворянству».
2. Налагодження регулярної переписки російської імператриці з Вольтером та його однодумцями.

3. Конкурс Вільного економічного товариства щодо селянського питання в Росії.
  4. Видання Жалуваної грамоти дворянству і Жалуваної грамоти містам.
  5. Видання закону про успадкування престолу згідно якого він тепер міг переходити виключно по чоловічій лінії від батька до сина, а при відсутності синів до старшого з братів.
  6. Полеміка сатиричних журналів М.Новікова «Трутень» і «Живописець» та сатиричного журналу «Всяка всячина», який видавала Катерина II.
- А. 124; Б. 145; В. 236; Г. 356.

12. Які з названих подій пов'язані з зовнішньою політикою Росії другої половини XVIII ст.?

1. Укладення Кючук_Кайнарджийського мирного договору з Туреччиною.
  2. Видання декларації про «збройний нейтралітет».
  3. Укладення Ніштадського мирного договору зі Швецією.
  4. Участь Росії у поділах Речі Посполитої.
  5. Тільзитський мирний договір. Створення франко-російського союзу.
  6. Участь Росії в роботі Віденського конгресу.
- А. 124; Б. 145; В. 236; Г. 356.

13. Встановіть відповідність між поняттям та його визначенням.

1. Палацовий переворот.
2. Секуляризація.
3. Уложенна комісія.
4. Просвітницький абсолютизм.
5. Вільне економічне товариство.

А. Вилучення чого-небудь із церковного, духовного володіння і передача до державної власності. Зазвичай вживається для опису вилучення державою у церкві її земельної та іншої власності. Б. Тимчасові колегіальні органи в Росії у XVIII ст., які скликалися для кодифікації (систематизації) законів, що вступили в силу після прийняття Соборного уложення 1649 року. В. Початок діяльності припадає на 1765 р. Ця діяльність мала за мету в умовах зростання ринку та торговельного землеробства раціоналізувати сільське господарство, підвищити продуктивність кріпосної праці. Г. Це захоплення політичної влади в Росії XVIII ст., причиною якого була відсутність чітких правил наслідування престолу, що супроводжувалося боротьбою придворних угруповань і здійснюється, як правило, за сприяння гвардійських полків. Д. Політика, що проводиться у другій половині XVIII ст. рядом монархічних країн Європи і була спрямована на усунення залишків середньовічного ладу на користь капіталістичних відносин.

14. Коли до Російської імперії відійшли південноукраїнські землі між річками Південний Буг та Дніпро?

1. За Кючук-Кайнарджийським договором 1774 р. 2. За Ясським договором 1791 р. 3. За Прутським договором 1711 р. 4. За результатами першого поділу Польщі 1772 р. 5. За результатами третього поділу Польщі 1795 р.

15. Правобережна Україна була включена до складу Російської імперії внаслідок ... .

1. Першого поділу Польщі. 2. Другого поділу Польщі. 3. Третього поділу Польщі. 4. За умовами Кючук-Кайнарджийського мирного договору. 5. За умовами Ясського мирного договору.

III рівень

1. Розставити в хронологічній послідовності події російської історії другої половини XVIII ст.

1. Початок Діяльності Уложенної комісії. 2. Повстання під проводом О.Пугачова. 3. Укладення Ясського мирного договору. 4. Приєднання Криму до Росії. 5. Другий поділ Польщі. 6. Видання Жалуваної грамоти дворянству та Жалуваної грамоти містам. 7. Початок реалізації губернської реформи.

2. В трьох поділах Польщі ... рр. Росія брала участь разом з ... .

1. 1762. 2. 1772. 3. 1776. 4. 1793. 5. 1795.

1. Швецією. 2. Саксонією. 3. Пруссією. 4. Австрією. 5. Іспанією.

3. Політика «просвітницького абсолютизму» ... включала в себе ... .

1. Єлизавети Петрівни. 2. Анни Іванівни. 3. Петра III. 4. Катерини I. 5. Катерини II.

1. Ліквідацію станових привілеїв. 2. Обмеження царського самодержавства. 3. Розробку нового зводу законів. 4. Підпорядкування церкви державі. 5. Полеміку сатиричних журналів.

4. За яким принципом утворено цей логічний ряд? Г.Орлов, Г.Потьомкін, П.Завадовський, П.Зубов.

1. Автори відомих праць з російської історії. 2. Віце-президенти Військової колегії. 3. Фаворити Катерини II. 4. Провідні російські сенатори XVIII ст. 5. Відомі полководці часів російсько-турецьких воєн другої половини XVIII ст.

5. Кого з відомих представників суспільної думки Росії другої половини XVIII ст. Катерина II назвала «бунтівником гіршим за Пугачова»?

1. М.Щербатова. 2. М.Новікова. 3. Г.Теплова. 4. О.Радіщева. 5. Г.Поленова.

6. Внаслідок останнього у XVIII ст. палацового перевороту ... року до влади в Росії прийшов (ла) ... .

1. 1725. 2. 1742. 3. 1760. 4. 1762. 5. 1796.

1. Єлизавета Петрівна. 2. Катерина I. 3. Катерина II. 4. Павло I. 5. Петро III.

7. Які з наведених тверджень є правильними?

1. Наприкінці XVIII ст. на українському Правобережжі було сформовано Київську, Волинську і Подільську губернії.

2. З приходом до влади імператора Павла I Росія продовжила війну проти революційної Франції.

А. Перше. Б. Друге. В. Перше і друге. Г. Серед наведених тверджень немає правильних.

8. Встановити відповідність імен російських монархів та дати їхнього сходження на престол.

1. Петро I. 2. Катерина I. 3. Анна Іванівна. 4. Катерина II. 5. Павло I.
А. 1730 р. Б. 1689 р. В. 1725 р. Г. 1796 р. Д. 1762 р.

9. Встановити відповідність між подіями та датами коли вони відбулися.

1. Укладення Ясського миру. 2. Встановлення протекторату Росії над Грузією. 3. Сходження на престол Катерини II. 4. Прихід до влади Павла I. 5. Участь Росії у другому поділі Речі Посполитої.
А. 1762 р. Б. 1783 р. В. 1791 р. Г. 1793 р. Д. 1796 р.

10. Які з наведених тверджень не відповідають дійсності?

1. Програвши полеміку сатиричних журналів М.Новікову імператриця Катерина II назвала його «бунтівником гіршим за Пугачова». 2. Діяльність Уложенної комісії 1766-1768 рр. закінчилася підготовкою нової (повної) редакції Законів Російської імперії. 3. Російсько-турецька війна 1768-1774 рр. закінчилася укладенням Бахчисарайського перемир'я. 4. Основна частина українського Правобережжя була приєднана до Росії внаслідок першого поділу Польщі. 5. Маніфест про «дарування вольності і свободи всьому російському дворянству» був виданий імператором Петром III у 1762 р.

11. Настанова імператриці Катерини II про те, що «... Треба найлегшим способом привести до того, щоб вони... перестали дивитись, як вовки на ліс. Коли в Малоросії не буде гетьмана, то треба намагатися щоб час і назва гетьманів зникли», реалізовувалася шляхом ... .

1. Запровадження намісництв замість полкового устрою та створення регулярних кавалерійських полків.
2. Організації Донського та Чорноморського козачого військ замість ліквідованої Запорозької Січі.
3. Придушення Коліївщини та гайдамацького руху.
4. Остаточного закріпачення українських селян і зрівняння в правах української старшини з російським дворянством.

А. 14; Б. 12; В. 23; Г. 34.

12. Які події відображені в наведеному фрагменті?

Росія в односторонньому порядку розірвала дипломатичні і торгові зв'язки з Францією. Було заборонено розповсюдження праць французьких просвітителів. Разом з Англією було зроблено спробу економічного тиску на Францію. Саме в цей час було заслано до Сибіру О.Радіщева, заарештовано М.Новікова.

1. Зміна політичного курсу Росії у зв'язку з приходом до влади імператора Павла I. 2. Реакцію Катерини II та російської правлячої верхівки на революційні події у Франції. 3. Реакцію Катерини II на категоричну відмову Франції приєднатися до антитурецької коаліції. 4. Підготовку до укладення союзу з Австрією і Пруссією для поділів Речі Посполитої. 5. Переорієнтація зовнішньополітичного курсу на Англію в 60-70-х роках XVIII ст.

13. Про кого йдеться в даному тексті?

Бажаючи і далі формувати і вести за собою громадську думку, Катерина II звернулася до журналістики. В 1769 р. вона почала видавати сатиричний журнал «Всяка всячина». Головною ідеєю журналу була критика людських слабкостей, пороків та забобонів. Катерина II намагалася звести все до іронічного підсміювання над модницями і чепурунами, скнарами і хапугами, забобонами і т.п.

Проти такого підходу до завдань журналістики виступив видатний російський просвітник, письменник і публіцист про якого О.Пушкін сказав, що він був одним з тих «хто розповсюджував перші промені просвітництва в своїй Вітчизні». На сторінках його журналів «Трутень» і «Живописець» читач знаходив картину необмеженого свавілля поміщиків-кріпосників, безправ'я і важкого становища селян. Знаменитий епіграф «Трутня» – «Они работают, а вы их труд ядите» – дуже яскраво відобразив погляди просвітителя.

1. О.Радіщева. 2. В.Тредіаковського. 3. М.Щербатова. 4. Г.Державіна.
5. М.Новікова.

14. Вкажіть назву документа XVIII ст. з якого взято даний фрагмент.

9. Государь есть самодержавный; ибо никакая другая, как только соединенная в его особе, власть не может действовать сходно с пространством толь великаго государства.

10. Пространное государство предполагает самодержавную власть в той особе, которая оным правит.

11. Всякое другое правление не только было бы России вредно, но и в конец разорительно.

12. Другая причина та, что лучше повиноваться законам под одним господином, нежели угождать многим.

13. Какой предлог самодержавного правление? Не тот, чтоб у людей отнять естественную их вольность; но чтобы действия их направите к получению самага большего ото всех добра.

14. Итак правление, к сему концу достигающее лучше прочих, и при том естественную вольность меньше других ограничивающее, есть то, которое наилучше сходствует с намерениями, в разумных тварях предполагаемыми, и соответствует концу, на который в учреждении гражданских обществ взирают неотступно.

15. Самодержавных правлений намерение и конец есть слава граждан, государства и государя.

16. Но от сея славы происходит в народе единоначалием управляемом разумом вольности, который в державах сих может произвести столько же великих дел, и столько споспешествовати благополучию подданных, как и самая вольность.

19. Государь есть источник всякия государственныя и гражданския власти.

1. «Наказ» Катерины II по складанню проекту нового Уложения.
2. Указ Катерины II про секуляризацию.
3. Жалувана грамота дворянству.
4. Жалувана грамота містам.
5. Указ про успадкування престолу Павла I.

15. В якому варіанті події зазначені в правильній хронологічній послідовності?

1. Повстання на чолі з О. Пугачовим, секуляризація церковного землеволодіння, діяльність Уложенної комісії, приєднання Криму до Росії, початок губернської реформи.
2. Діяльність Уложенної комісії, секуляризація церковного землеволодіння, початок губернської реформи, приєднання Криму до Росії, повстання на чолі з О.Пугачовим.
3. Секуляризація церковного землеволодіння, діяльність Уложенної комісії, повстання на чолі з О.Пугачовим, початок губернської реформи, приєднання Криму до Росії.
4. Секуляризація церковного землеволодіння, приєднання Криму до Росії, діяльність Уложенної комісії, повстання на чолі з О.Пугачовим, початок губернської реформи.
5. Приєднання Криму до Росії, секуляризація церковного землеволодіння, повстання на чолі з О.Пугачовим, початок губернської реформи, діяльність Уложенної комісії.

16. Про якого діяча йдеться в уривку з історичного джерела?

«На початку 1765 р. прибуває в Глухів. Першим же його кроком стало проведення ревізії людей, худоби, землі, споруд, підприємств. Ревізія тривала п'ять років. Її результати були узагальнені майже в тисячі томах і отримали назву «Генерального опису Малоросії».

1. К.Розумовського.
2. С.Вельямінова.
3. Г.Шаховського.
4. В.Голіцина.
5. П.Румянцева.

20.2. Перелік рекомендованої монографічної літератури та наукових статей для самостійного опрацювання

1. Алексеев Н. И. Русский народ и государство / Н. И. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с.
2. Алексеев Ю. Г. У кормила Российского государства. Очерки развития аппарата управления XIV-XV вв. / Ю. Г. Алексеев. – СПб. : Наука, 1998. 304 с.
3. Анисимов Е. В. Государственные преобразования и самодержавие Петра Великого в первой четверти XVIII века / Е. В. Анисимов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1997. – 331 с.
4. Анисимов Е. В. Женщины на российском престоле / Е. В. Анисимов. – СПб. : Изд. дом «Питер», 2008. – 480 с.
5. Анисимов Е. В. Россия в середине XVIII века / Е. В. Анисимов. – М. : Мысль, 1986. – 254 с.

6. Афанасьев Ю. Н. Опасная Россия. Традиции самовластья сегодня / Ю. Н. Афанасьев. – М. : Российский гос. гуманитар. у-т, 2001. – 432 с.
7. Ахлезар А. С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). / А. С. Ахлезар. – Т. 1. От прошлого к будущему. 2-е изд. – Новосибирск : Сибирск. Хронограф, 1997. – 804 с.
8. Баггер Ханс. Реформы Петра Великого / Ханс Баггер. – М. : Прогресс, 1985. – 199с.
9. Беспятых Ю. Н. Иностраные источники по истории России первой четверти XVIII в. : (Ч. Уитворт, Г. Грунд, Л. Ю. Эренмальм) / Ю.Н. Беспятых. – СПб. : Рус.-Балт. информ. центр БЛИЦ, 1998. – 479 с.
10. Бибиков М. В. Византийский историк Иоанн Киннам о Руси и народах Восточной Европы / М. В. Бибиков. – М. : Ладомир, 1998. – 186 с.
11. Блонский Л. В. Царские, дворянские, купеческие роды России / Л. В. Блонский. – М. : Вече, 2007. – 528 с.
12. Борисов Н. С. Русская церковь в политической борьбе XIV-XV веков / Н. С. Борисов. – М. : Изд-во МГУ, 1986. – 205 с.
13. Боханов А. Н. История России. С начала XVIII до конца XIX века / А. Н. Боханов, А. Н. Сахаров, Л. В. Милов, П. Н. Зырянов. – М. : АСТ, 2001. – 544 с.
14. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст. / Ф. Бродель Т.1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основи, 1995. – 530 с.
15. Буганов В. И. Московские восстания конца XVII века / В. И. Буганов. – М. : Наука, 1969. – 440 с.
16. Буганов В. И. Эволюция феодализма в России: Социально-экономические проблемы / В. И. Буганов и др. – М.: Мысль, 1980. – 942 с
17. В борьбе за власть: страницы политической истории России XVIII в. – М.: Мысль, 1998. – 606 с.
18. Великая французская революция и Россия: (Альманах) / Под ред. Адо А. В., Сироткина В. Г. – М. : Прогресс, 1989. – 550 с.
19. Вернадский Г. В. Монголы и Русь / Георгий Вернадский. – Москва : Ломоносовъ, 2011. – 506 с.
20. Высшие и центральные государственные учреждения России, 1801-1917: [Документир. справ.] : В 4 т. / Отв. сост. Д. И. Раскин ; Редкол.: д.ист.н. Н. П. Ерошкин (отв. ред.) и др.]. – Т. 1. Высшие государственные учреждения. – СПб. : Наука, 2000. – 302 с.

21. Высшие и центральные государственные учреждения России, 1801-1917 : [Документир. справ.] : В 4 т. / Отв. сост. Д. И. Раскин ; Редкол.: д.ист.н. Н. П. Ерошкин (отв. ред.) и др.]. – Т. 2. Центральные государственные учреждения/ Ред. сост. Н. П. Ерошкин и др.; Сост. Д. И. Раскин. – СПб. : Наука, 2001. – 260 с.
22. Геллер М. Я. История Российской империи. В 2 т. / М. Я. Геллер. – М. : МИК, 2001. – Т. 1. – 512 с.
23. Геллер М. Я. История Российской империи. В 2 т. / М. Я. Геллер. – М. : МИК, 2001. – Т.2. – 536 с.
24. Герберштейн С. Великая Московия: записки о московитских делах. Книга о московитском посольстве / С. Гербенштейн, П. И. Новокомский. – М. : Эксмо, 2008. – 336 с.
25. Головкин А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X - первой трети XIII вв. / А. Б. Головкин.– К. : Наукова думка, 1988. – 136 с.
26. Горсей Джером. Записки о России XVI – начала XVII века / Джером Горсей; [пер. с англ. и коммент. А. А. Севастьяновой]. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 287 с.
27. Горский А. А. Русские земли в XIII-XIV вв.: Пути политического развития / А. А. Горский. – М. : Наука, 1996. – 307 с.
28. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. : Сб. статей / Под ред. Голиковой Н. Б. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 190 с.
29. Греков Б. Д. Золотая Орда и ее падение / Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский. – М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 478 с.
30. Греков И. Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV-XV вв.) / И. Б. Греков. – М. : Наука, 1975. – 520 с.
31. Григорьев А. П. Коллекция золотоордынских документов XIV века из Венеции: Источниковедческое исследование / А. П. Григорьев, В. П. Григорьев. – СПб., 2002. – 197 с.
32. Гудзенко А. И. Русский менталитет / А. И. Гудзенко. – М. : АиФ Принт, 2003. – 444 с.
33. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Н. Гумилев. – М. : АСТ, 2002. – 839 с.
34. Гумилев Л. Н. От Руси к России : Очерки этнической истории / Л. Н. Гумилев. – М. : Прогресс, 1992. – 334 с.
35. Данилевский И. Н. Русские земли глазами современников и потомков (XII-XIV вв.) : Курс лекций : [Для студентов и аспирантов гуманитар. фак. вузов] / И. Н. Данилевский. – М. : Аспект-пресс, 2001. – 387 с.

36. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому / Н. Я. Данилевский. – М. : Известия, 2003. – 607 с.
37. Егоров В. Л. Золотая Орда: мифы и реальность / В. Л. Егоров. – М. : Знания, 1990. – 64 с.
38. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. / В. Л. Егоров. – М. : Наука, 1985. – 242 с.
39. Еремян В. В. Муниципальная история России. Древняя Русь (от общины-рода к общине-государству) / В. В. Еремян. – М. : Академический проект, 2006. – 960 с.
40. Зарезин М. И. В пучине Русской Смуты / М. И. Зарезин. – М.: Вече, 2007. – 400 с.
41. Зимин А. А. Россия на рубеже XV-XVI ст./ А. А. Зимин. – М. : Мысль, 1982. – 333 с.
42. Зимин А. А. Холопы на Руси (с древнейших времен до конца XV в.) / А. А. Зимин. – М. : Наука, 1973. – 390 с.
43. Иловайский Д. Становление Руси. История России / Д. Иловайский. – М. : Чарли, 1996. – 736с.
44. История России : С древнейших времен до наших дней : Учеб. / А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2001. – 513,[1] с.
45. История русской культуры: Имена и факты: XIV-XX вв. – М. : Московский лицей, 1999. – 623 с.
46. Калюжный Д. В. Забытая история Российской империи. От Петра I до Павла I. / Д. В. Калюжный, Я. А. Кеслер. – М. : Вече, 2007. – 336 с.
47. Каменский А. Б. От Петра I до Павла I: реформы в России XVIII в. Опыт целостного анализа / А. Б. Каменский. – М. : РГГУ, 2001. – 576 с.
48. Каппелер Андреас. Росія як поліетнічна імперія. (Виникнення. Історія. Розпад) / Андреас Каппелер. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
49. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси / В. В. Каргалов. – М. : Высшая школа, 1967. – 264 с.
50. Каргалов В. В. Конец ордынского ига / В. В. Каргалов. – М. : Наука, 1984. – 152 с.
51. Каргалов В. В. Русь и кочевники / В. В. Каргалов. – М. : Вече, 2008. – 480 с.
52. Кирпичников А. Н. Военное дело на Руси в XIII-XV вв. / А. Н. Кирпичников. – М. : Наука, 1976. – 105 с.

53. Ключевский В. О. Екатерина II / В. О. Ключевский. – М. : Эксмо, 2008. – 330 с.
54. Ключевский В. О. История сословий в России / В. О. Ключевский. – Петроград: Лит. изд. отдел К.Н.П.Р., 1918. – 276 с.
55. Ключевский В. О. О государственности в России / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 2003. – 606 с.
56. Кобрин В. Б. Власть и собственность в средневековой Руси / В. Б. Кобрин. – М. : Наука, 1985. – 389 с.
57. Козлова Н. В. Российский абсолютизм и купечество в XVIII веке (20-е - начало 60-х годов) / Н. В. Козлова. – М. : Археографический центр, 1999. – 382 с.
58. Койвисто Мауно. Русская идея / Мауно Койвисто; Перевод с финского Ю. С. Дерябина. – М. : Весь мир, 2002. – 244 с.
59. Кривошеев Ю. В. Русь и монголы: Исследование по истории Северо-Восточной Руси XII-XIV вв. / Ю. В. Кривошеев. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999. – 408 с.
60. Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X-XIV вв. / В. А. Кучкин. – М. : Наука, 1984. – 368 с.
61. Лаврентьев А. В. Люди и вещи. Памятники русской истории и культуры XVI-XVIII вв., их создатели и владельцы / А. В. Лаврентьев. – М. : Археографический центр «Новое время», 1997. – 254 с.
62. Ланник Л. В. Царь Иван Грозный / Л. В. Ланник. – М. : Мир книги, 2008. – 240 с.
63. Леонтович О. И. История либерализма в России 1762-1914 гг. / О. И. Леонтович. – М. : Русский путь – Полиграф ресурсы, 1995. – 385.
64. Милов Л. В. Великорусский пахарь и особенности российского исторического процесса / Л. В. Милов. – М. : РОССПЭН, 1998. – 574 с.
65. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : Генезис личности, демократ. семьи, гражд. о-ва и правового гос-ва : В 2 т. / Б.Н. Миронов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.; Т. 2. – 566 с.
66. Молчанов Н. Н. Дипломатия Петра Великого / Н. Н. Молчанов. – М. : Международные отношения, 1990. – 444с.
67. Морозов Н. А. Новый взгляд на историю Русского государства / Н. А. Морозов. – М. : КРАФТ+, ЛЕАН, 2000. – 888 с.
68. Мюллер Л. Понять Россию: историко-культурное исследование/ Перевод с немецкого / Л. Мюллер. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 432 с.

69. На стыке континентов и цивилизаций ... (из опыта образования и распада империй X-XVI вв.). – М. : ИНСАН, 1996. – 768 с.
70. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. / Д. Наливайко. – К. : Основи, 1998. – 578с.
71. Насонов А. Н. Монголы и Русь (История татарской политики на Руси) / А. Н. Насонов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – 178 с.
72. Носовский Г. В. Империя / Г. В. Носовский, А. Г. Фоменко. – М. : Факториал, 1996. – 752с.
73. Озерский В. В. Правители России. От Рюрика до Путина. История в портретах / В. В. Озерский. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 348 с.
74. Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси / В. Т. Пашуто. – М. : Наука, 1968. – 472 с.
75. Перхавко В. Б. История русского купечества / В. Б. Перхавко. – М. : Вече, 2008. – 512 с.
76. Петина Е. Ф. Во дни Екатерины / Е. Ф. Петина. – М. : Книжный мир, 2002. – 400 с.
77. Петр Великий: pro et contra: Личность и деяния Петра I в оценке русских мыслителей и исследователей: Антология. – СПб. : РХГИ, 2001. – 760 с.
78. Полубояринова М. Д. Русские люди в Золотой Орде / М. Д. Полубояринова. – М. : Наука, 1978. – 134 с.
79. Полянский Ф. Я. Экономический строй мануфактуры в России XVIII в. / Ф. Я. Полянский. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 457с.
80. Причерноморье в средние века / Под ред. С. П. Карпова. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 256 с.
81. Протопопов А. С. История международных отношений и внешней политики России, 1648-2000 гг. / А. С. Протопопов.– М. : Аспект Пресс. – 2003. – 344 с.
82. Рамм Б. Я. Папство и Русь в X-XV вв. / Б. Я. Рамм. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1959. – 284 с.
83. Россия в XVIII столетии. – М. : Языки славянской культуры, 2009. – 136 с.
84. Сафонов М. М. Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. / М. М. Сафонов. – Л. : Наука, 1988. – 249 с.
85. Сахаров А. М. Города Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. / А. М. Сахаров.– М. : Наука, 1959. – 340 с.
86. Семевский М. И. Тайный сыск Петра I / М. И. Семевский. – Смоленск : Русич, 2001. – 634 с.

87. Скрынников Р. Г. Борис Годунов / Р. Г. Скрынников. – М. : Наука, 1983. – 192 с.
88. Скрынников Р. Г. Крест и корона: Церковь и государство на Руси в IX-XVII вв. / Р. Г. Скрынников. – СПб. : Искусство, 2000. – 463 с.
89. Скрынников Р. Г. На страже московских рубежей / Р. Г. Скрынников. – М. : Московский рабочий, 1986. – 335 с.
90. Скрынников Р. Г. Россия в начале XVII в. «Смута» / Р. Г. Скрынников. – М. : Мысль, 1988. – 284 с.
91. Скрынников Р. Г. Социально-политическая борьба в русском государстве в начале XVII века / Р. Г. Скрынников. – Л. : Ленинградский университет, 1985. – 326 с.
92. Соловьев К. А. Властители и судьи. Легитимация государственной власти в Древней и Средневековой Руси. IX - пер. пол. XV вв. / К. А. Соловьев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1999. – 251 с.
93. Степанищев А. Т. История России IX-XVII веков: От Российской государственности до Российской империи / А. Т. Степанищев. – М. : КомКнига, 2007. – 584 с.
94. Тихонов Ю. А. Дворянская усадьба и крестьянский двор в России XVII-XVIII вв.: сосуществование и противостояние / Ю. А. Тихонов. – М. : Летний Сад, 2005. – 448 с.
95. Троицкий С. М. Финансовая политика русского абсолютизма в XVIII в. / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1966. – 265с.
96. Уортман Ричардс. Сценарии власти. Мифы и церемонии русской монархии / Ричардс Уортман. – Т. 1 От Петра I до смерти Николая I. Материалы и исследования. – М. : ОГИ, 2002. – 608 с.
97. Федоров-Давыдов Г. А. Общественный строй Золотой Орды / Г. А. Федоров-Давыдов. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 180 с.
98. Федорченко В. И. Дворянские роды, прославившие Отечество: Энциклопедия дворянских родов / В. И. Федорченко. – Красноярск : Бонус – М. : Олма-Пресс, 2004. – 464 с.
99. Феннел Джон. Кризис средневековой Руси. 1200-1304 гг. / Джон Феннел. – М. : Прогресс, 1989. – 296 с.
100. Фроянов И. Я. Мятежный Новгород : Очерки истории государственности, социальной и политической борьбы конца IX – начала XIII столетий / И. Я. Фроянов. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. – 280 с.
101. Цимбаев Н. И. История России XVIII-XIX веков / Н. И. Цимбаев, Л. В. Милов. – М. : Эксмо, 2008. – 438 с.

102. Черепнин Л. В. Земские соборы Русского государства / Л. В. Черепнин. – М. : Наука, 1978. – 417 с.
103. Черепнин Л. В. Образование Русского централизованного государства в XIV-XV вв. / Л. В. Черепнин. – М. : Изд-во соц.-эконом. лит-ры, 1960. – 898 с.
104. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К. : Наукова думка, 1987. – 184 с.
105. Шанский Д. Н. Французская историография феодальной России / Д. Н. Шанский. – М. : Изд-во МГУ., 1991. – 176 с.
106. Шапошник В. В. Церковно-государственные отношения в России в 30 - 80-е годы XVI века / В. В. Шапошник. – СПб. : Издательский дом СПбГУ, 2002. – 570 с.
107. Шафарович И. Л. Русский вопрос / И. Л. Шафарович. – М. : Алгоритм-Книга, 2003. – 544 с.
108. Шерих Д. Ю. «Невский без секретов. Были и небылицы / Д. Ю. Шерих. – М. : Центрполиграф, 2006. – 462 с.
109. Шмидт С. О. У истоков российского абсолютизма / С. О. Шмидт. – М. : Прогресс, 1996. – 496 с.
110. Шпета П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість / П. Шпета. – Дрогобич : Відродження, 1997. – 336 с.
111. Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусії / Р. Шпорлюк. – К. : Дух і література, 2004. – 362 с.
112. Юрганов А. Л. Категории русской средневековой культуры / А. Л. Юрганов. – М. : МИРОС, 1998. – 468 с.

Для нотаток

Для нотаток

Навчально-методичне видання

Ткачук Анатолій Петрович

**ІСТОРІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ
В СЕРЕДНІ ВІКИ
(навчально-методичний комплекс)**

*навчально-методичний посібник
для студентів історичного факультету*

В авторській редакції
Макетування – А. Ткачук

Виготовлено у друкарні
ВМА «Терен»

Т 48 Ткачук А. **Історія Східної Європи в середні віки**: навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету / А. П. Ткачук. – Луцьк : Терен, 2014 р. – 188 с.

УДК 94(4-11)"05/15"(075)
ББК 63.3(45)4я73